

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

MELLEM BÆLT OG FJORD

AF

MOGENS LEBECH

FREDERICIA OG OMEGNS LANDBOFORENING 1960

MELLEM
BÆLT OG FJORD

af

MOGENS LEBECH

ET STYKKE LANDBOHISTORIE
UDGIVET AF
FREDERICIA OG OMEGNS LANDBOFORENING
I ANLEDNING AF
100 ÅRS VIRKSOMHED

FORORD

Det er med glæde jeg affyrer startskuddet for dette skrift. Det skulle gerne på sin færd rundt i de mange hjem score ikke så få points. For at blive i sportssproget skulle skriftet blive topscorer blandt sine ståvenner på boghylden.

Forfatteren Mogens Lebech har gjort et godt arbejde, der nok skal blive påskønnet af egnens befolkning.

Fra ledelsens side ønskede vi et skrift, der ikke udelukkende skulle beskæftige sig med landbrugets udvikling i de forløbne 100 år, men som noget meget væsentlig, en historisk oversigt over egnen mellem de to fjorde, Kolding og Vejle, - den egn, som vi, der er født her, vil holde på, er den skønneste i Danmark, med forbindelse mod nord, vest, syd og nu i vor tid mod øst over Lillebæltsbroen, det faste bindeled med øerne.

På landboforeningens vegne vil jeg takke for hjælp fra de mange - foreninger - institutioner - virksomheder og private, der har hjulpet os på forskellig vis. Men en særlig tak til havne- og elektricitetsudvalget i Fredericia for hjælp til en kærkommen ekstra udvidelse.

Må jeg slutte med følgende af Johs. V. Jensen:

»Henfarne slægter - forglem dem ej!
i arv de gav dig en ædel gave.
Henfarne slægter i landets marv
sig ej fornægter. Bevar din arv«.

Højrup, foråret 1960.

Erik Brogaard.

Elbodalen ved Taulov kirke.

MELLEM BÆLT OG FJORD

Mellem bælt og fjord og på begge sider Elbodalen kunne man fristes til at udvide titelen på denne bog. Fordi det særprægede dalstrøg danner et omtrent ligeså iøjnefaldende træk i egnens landskabelige billede, og vel i en fjern fortid har kunnet be-sejles fra ende til anden. Ja, gamle Hans Skov i Højrup ville vide, at der havde ligget en vikingeborg ved en slugt ned mod dalen, men det var efter, »at det var forbøjen«, og derfor trak de skibene op i skjul ad den slunde!

Hvormeget der er om dette er ikke let at vide. Måske rummer sagnet som andre en kærne af sandhed. Men der skulle dog gerne være mere historisk hold i denne bog.

Man har ønsket, at den ikke blot skulle fortælle egnens landbrugs-historie gennem de sidste 100 år, men også om tiden, der gik forud, de længst svundne århundreder. Som der kunne siges meget mere om, end der har været plads til her. Men det er forsøgt at give spredte glimt af det liv, som egnens bønder har ført i den tid, der trods alt

også var med til at skabe forudsætningerne for det sidste hundredårs mere bevidste og rationelt tilrettelagte landbrugsarbejde.

Skildringen af dette skulle dog gerne danne tyngdepunktet i bogen. Som barnefødt på egnen og dyrlægesøn står forfatteren jo ikke helt fremmed overfor emnet og da slet ikke overfor området og dets beboere, de levende som den generation, der sidst er lagt i graven, og denne personlige tilknytning i forbindelse med besiddelsen af historisk teknik kan forhåbentlig delvis afhjælpe hans manglende faglige indsigt.

Det er i hvert fald et arbejde, som jeg gik i gang med med stor interesse, og selvom glæden måske af og til under udførelsen har været parret med en vis betænkelighed, når jeg syntes det ukendte og overraskende fyldige stof var ved at overmande mig, så håber jeg dog ikke at have skuffet den tillid, man har vist mig ved at overdrage mig arbejdet, og at have skrevet en bog, der i nogen grad kan interessere dem, hvis virksomhed den skal fortælle om, trekantens landmænd mellem Lillebælt og de to fjorde.

Jeg må takke dem, der har støttet mig i mit arbejde på den ene eller anden måde, folk på egnen, såvel som forskellige landbrugsinstitutioner og embedsmænd ved landbohøjskolen, biblioteker og arkiver. Og jeg håber, at bogen vil kunne opfattes også som et tegn på min taknemlighed overfor min fødeegn og dens landbobefolkning, som ikke blot har givet mig mange personlige venner, men som i kraft af min oprindelse har dannet den første basis for min egen tilværelse.

Rødovre i juni 1960.

Mogens Lebech.

Udsigt fra Munkbjerg.

UNDER KRONE, KIRKE OG ADELSTAND

Det lille Holmansherred har store Skove. Hvad der ikke er Skov, er Agermark, og den saa frugtbar, som Man kan forlange. Havde jeg bare Magt, som jeg har Vilje, saa gjorde jeg et Grevskab af dette Herred, forenet med Brusk og Elbo ditto ditto, gjorde Frederiksodde til min Residents, rev de fleste Bøndergaarde overende, og lod kun saa mange Huse blive staaende, som jeg behøvede Arbejdere i Haverne ved de Lystslotte, jeg vilde anlægge; samt Klappere paa mine Jagter. Saaledes bar William Conqvestor sig ad, da han forvandlede et langt større Stykke Land til een eneste Dyrehave. Men det var ham, og det var dengang; nu agter Man Bønder højere end Hjorte. -

Det er hedens og Jyllands digter, selve Steen Steensen Blicher, der har fremsat dette lidet humane og lidet socialt indstillede ønske i en af sine rejseskildringer. Han tænkte næppe på, at noget lignende virkelig var gjort en gang før, da Frederik II oprettede den kgl. vildtbane af de selvsamme herreder, dog uden at nedlægge bøndergårdene. Blichers ønske var iøvrigt lige så urealisabelt dengang som i vore dage og forresten også længe før Blichers tid, da lovgivningen længst havde forbudt de nedlægninger af bondegårde, der forhen havde været så

almindelige og slugt mangen bondeby helt og aldeles. Men Blicher har jo ikke fremsat sit ønske i alvor, det hele har været en spøg.

Men spøg er det næppe, når han henfalder i beundring over egnens dejlighed. Det kan man også gøre i dag, det gælder dem, der kun betragter de tre herreder på gennemfarten, såvel som dem, der er bofaste mellem Lillebælt og Kolding og Vejle fjorde. Selv om de sidste måske er så forvænt med skønheden, at de næppe ænser den til daglig.

Og skøn er egnen også i mere gammeldags bondeforstand. Fortidens bondemand, i hvert fald, kaldte gerne den egn skønnest, hvor markerne gav de fleste fold, og hvor der kunne græsses de fleste kreaturer. Og i hvert fald Holmans og Elbo herreder og tildels Brusk, den østlige del af dette især, som her kan blive tale om, har fra ældre tid hørt til de frugtbarste egne i landet. Ser man på et hartkornskort fra 75 år tilbage i tiden, hører dette område så afgjort sammen med øerne, hvor der almindeligt ikke gik mindre end 500 tønner hartkorn på en kvadratmil, ja i Erresø, Ullerup og Herslev sogne endda over 1000, og i de tre herreder gik der i Brusk $12\frac{1}{2}$, i Holmans $11\frac{1}{2}$, men i Elbo herred kun $9\frac{3}{4}$ tønne land på hver tønne hartkorn. Gennemsnittet for Elbo herred svarede til de allerfedeste amter på øerne, og det til trods for skovene indenfor herredsgrænsen, der ikke skæppede så godt i hartkorn, deriblandt den 1000 tønner land store Treldeskov.

Ja, skovene præger landskabet den dag i dag, men ikke i samme udstrækning som forhen. Det er dog stadig sådan, at næsten lige meget hvor man færdes indenfor området, ser man skov i horisonten, tildels på terræn, som aldrig egnede sig til dyrkning som bakkerne ved Munkebjerg langs Vejle fjord og de mindre skove på skrænterne langs Elbodalen, som dog her og der breder sig også på mere flakke jorder, hvad ligeledes gælder Treldeskov.

Skovene har altid præget disse herreder. Det ene er jo opkaldt efter en af dem, eftersom Brusk herred kommer af Broskov. Og der er i løbet af de sidste 200 år taget adskillige jorder under plov, som før var udyrkede overdrev med spredte småkrat og skovhoveder. Navne som Taarup Østerskov og Herslev Bolskov er i så henseende talende. Også virkelige skove er forsvundet, både Kongsted og Bredstrup havde haft hver deres. I en ikke alt for fjern fortid har skovene ligget som en bræmme strandkanten rundt, og tilmed strakt sig ind i landet, på skellet mellem sognene. Der var endnu for 200 år siden forbindelse mellem Børup skov og Tårup Østerskov, ja, Henneberg Ladegårds marker lå i virkeligheden som en enklave inde i dette skovbælte.

Også dette billede er nu historie. Endnu for få år siden løb den gamle Kolding-Snoghøj landevej i antagelig bredde, omtrent parallel med den nye, fra vejen op til kirken lidt øst for Krybily til Børup.

Men også gennem det dengang mere skovrige landskab trak sig en af landets hovedfærdselsårer, eller rettere to, for trafikken fra både nord og vest, fra Kolding og fra Vejle, søgte begge mod færgestedet ved Snoghøj. Her havde de tøvet eller »snovet«, de oprørske bønder, var standset op under deres vilde jagt på Hellig kong Knud, ham de indhentede og slog ihjel, foran alteret i Odense Albani kirke!

Ellers lå trekanten mellem bæltet og de to fjerde forholdsvis længe hen som et afsides område. Navnet Elbo herred, i ældre form Elende herred skal komme af ordet elendig, der oprindeligt betød udenlandsk, og siden, fordi man ringeagtede alt fremmed, fik sin nuværende betydning. Som et afsondret udland har man da betragtet det vildsomme skovlandskab ved Lillebælt eller Middelfartsund.

Det var ellers beboet allerede i ældgamle tider. Køkkenmøddinger som den ved Gudsø vig og oldtidsgravene taler deres tydelige sprog, storgravene fra stenalderen såvel som bronzealderhøjene. Hedenske offer- eller altersteder, som de gamle kaldte de første, lå mange steder, ved Pjedsted Spang som ved Gade, på Henneberg Ladegårds jorder og

i Taulov sogn. En jættestue ved Tårup skov blev først ødelagt så sørgelig sent som 1890'erne - gamle Laurs Jeppesen havde som dreng været nede i den, men resterne af en anselig langdysse ses stadig i Børup skov. Nedpløjet er næsten alle de mange bronzealderhøje, og viser sig nu kun som lave forhøjninger i marken, også den syd for Herslev kirke, udenfor diget, på den anden side vejen. Modsat den anden større på selve kirkegården. Tilsammen har de i sin tid dannet et monument, ganske svarende til det mere berømte i Jelling. Også her har den kristne kirke arvet pladsen efter det hedenske gudehov. Men kongesæde var her vel næppe?

Og ved kilden ligger den i sin tid helt forsvundne runesten, eller rettere det brudstykke af den, som for en snes år siden atter kom frem for dagen, ved »Buhlsminde« i Vilstrup, hvor den en årrække stod opstillet i haven. Ja, stod, som den *nu* også burde gøre. Takket være gamle tegninger, har man kunnet læse så meget, som at der stod Harald Gormsen på den, hin Harald, som vandt sig al Danmark og Norge og gjorde danerne kristne. Er stenen rejst til hans ære?

I hvert fald var landsbyerne på det tidspunkt en kendsgerning. Mange af dem er adskilligt ældre end Harald Blåtands dage.

Deres navne, og især navneendelserne, fortæller om deres alder. Ældst er navne på -ing, som Velling og Vinding, der skal række helt tilbage til folkevandringstiden ca. 250-500 efter vor tidsregning. Også levbyerne Herslev, Gårslev osv. er meget gamle. Byerne på sted kan være tidlige, fra før vikingetiden, 800-1050. I den opstod derimod herhjemme som i vikingebygderne i England adskillige med endelsen -by, en navnetype, der som det næsten siger sig selv, også kan være af meget senere dato. Ligeledes kan de mange torper, Børup, Stallerup, Skærup osv. være både fra vikingetiden og yngre, meget yngre. Jyske lov fra 1241 giver regler for dannelsen af slige udflytterbyer. Unge er også landsbyer på -bøl, som Taule Nebel, det oprindelige navn på stationsbyen.

Landsbyerne, som de nu kendes og som de med visse, mindre eller større ændringer er identiske med dem for 200 år siden, ved udskiftningen, har nok haft omtrent samme anlægsplan i den dobbelt så lange periode, deres historie er så nogenlunde kendt. Men næppe altid. Netop Taulov sogn er et eksempel på det modsatte. Bynavnet hører ikke til nogen af de nævnte typer som heller ikke nabosognets, Erritsø. Men at dette har samme endelse som Taulov, viser de gamle former Erixhøgh og Tagelhøgh. Begge ender altså på -høj. Men anlægsplanerne er vidt

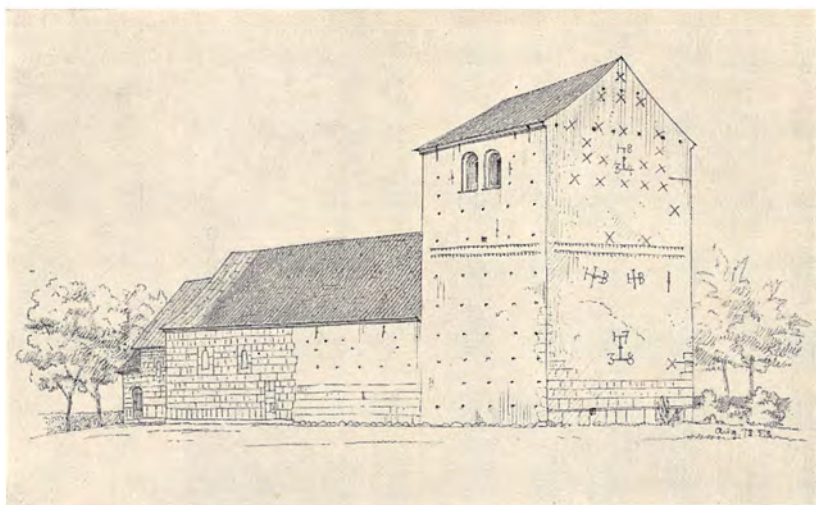

Worms tegning fra 1600erne er ikke så nøjagtig, at man har kunnet tyde hele teksten på Landerupstenen, af hvilken der nu kun er denne stump tilbage, her fotograferet, da den stod i haven ved Buhlsminde.

forskellige. I Erritsø sogn ligger jo kun den ene langstrakte by, sognebyen med kirken. Taulov kirke ligger for sig selv, som den har gjort i århundreder, men sagnet vil vide, at byen engang lå ved kirken, og det lyder meget troligt, at den i fjerne tider er blevet opdelt i de to torper, Børup og Tårup, og Nebel, den nye bøl eller by. Forsvundne bebyggelser er i hvert fald Husby og Rerslev i Ullerup sogn. De gamle bynavne levede dog videre som navne på to marker.

Forøvrigt var det sådan, at man med de ældste tiders primitive redskaber ikke kunne dyrke de altfor svære jorder, og en ældgammel by som Vinding ligger da også på lettere jorder. På den anden side kan man ikke helt regne med, at hvor nu skoven står, har den altid stået. Der findes både storstensgrave og bronzealderhøje inde i nutidens skove.

Det er ikke ret meget, man i enkeltheder ved om egnens byer og gårde tilbage i middelalderen, og yderst sjældent, man direkte kan sammenligne datidens og nutidens forhold. Det gælder dog gården Langtorpbjerg i Sønder Vilstrup. Af den skulle der helt tilbage i 1329 ydes årligt en halv mark korn eller 12 tønner, en halv skæppe smør og 12 øre penge. Det siger dog en nutidslæser noget, selvom høstudbytte og pengeværdi var ikke vore dages — men gården er ikke, som det

Oprindeligt var mangen kirke kun skib og kor af buggen granit, hvortil siden føjedes gotiske murstenbygninger, som det tydeligt ses på denne tegning af Gårlev kirke fra før sidste ombygning.

almindeligt hævdes Landerupgård, derimod den gård i Sønder Vilstrup, der siden blev kaldt Bjerregård eller slet og ret Bjerget — nu Buhlsminde. Langtorp har da været det gamle navn på den langstrakte Vilstrup by.

Men var levevilkårene forskellige fra vore dages, så bar fortidens og nutidens bønder de samme slægtsnavne, Brun og Hvid og Kyed og Kring og Koed, Gris og Ravn og Basse for at nævne nogle af dem, og også dengang var der bønder med de mere sjældne lokale -sennavne som Gydesen og Udesen.

Det er et skattemandtalt fra 1524, som opregner alle de gamle bondenavne. Også dengang måtte bønder betale skatter og afgifter, de sidste til herskabet, enten dette nu var en adelig herremand, en gejstlig, en biskop eller abbed, eller kongen selv! Både kirke og krone var jo i den katolske tid godsherrer i den helt store stil.

Og alle bønder havde dengang et herskab, også selvejerne, de såkaldte kunne man fristes til at sige, de jordegne bønder blev de gerne kaldt dengang. Dette herskab var altid kongen, repræsenteret ved hans lensmand. Der var særligt mange jordegne bønder i Elbo herred, langt flertallet af den halvdel af herredets bønder, der hørte under Hønneborg len i året 1525. Det er ret enestående, at man er så velorienteret

om et helt herred på så tidligt et tidspunkt. Men det skyldes den jordebog, som lensmanden Erik Krummedige havde ladet skrive. Statsadministrationen ville have besked om rigets økonomiske ressourcer efter det sidste lidt irregulære tronskifte. Christiern II var jo fordrevet af efterfølgeren Frederik I, hans egen farbror. Han satte ikke sin fod på Jyllands jord, efter at han var trådt ud i færgen ved Hønneborg skibsbro, den mørke vinternat, han lod sig sejle vel de 20 gange frem og tilbage over Middelfartsund, uden at kunne bestemme sig til at byde de oprørske jyder trods eller flygte.

Af Hønneborg slot er der ikke andet tilbage end voldstedet, den store grønne tue i strandengene ved Hagenørgård. Det hørte ikke til de ældste i landet, var snarest bygget af de holstenske grever, som i 1340 var kommet i besiddelse af »halvdelen af Bruskerred, som ligger næst Medelfarsund«, åbenbart det senere Elbo herred. Det skulle sikre dem uhindret overfart mellem deres pantelen Slesvig og Fyn. Siden sad altså den kgl. høvedmand på slottet som lensherre over Elbo herreds befolkning. Han var den øverste verdslige myndighed over alle beboere, og tillige administrator af det kgl. jordegods. Det sidste var Erik Krummedige på egne vegne, som også hans far og farfar havde været det. De besad nemlig Hønneborg len som pant fra kronen, og var i virkeligheden næsten ligestillede med private herremænd.

Borgen måtte naturligvis også have sin ladegård, Hønneborg Lade-gård, der som nævnt måtte anlægges på nyryddet skovjord mellem Erritsø og Børup marker, og tillige den uundværlige mølle, Vintmølle, hvis inddigede mølledam endnu tydeligt ses, indenfor hegnet, hvor Hagenørvejen svinger opad bakken i skoven.

Måske havde Elbo herred også før i tiden været et len for sig selv? Søholmegård i Taulov sogn er ikke kendt som et herresæde af større betydning, selvom dens jorder oprindeligt omfattede både Holmemark, Krybily og Studsdal marker. Men sagnet taler om en borg på »æ Sturvold« ved den nuværende gård? Har han resideret her, hin hr. Toke, der nævnes med sit len Uthæn Watn, udenfor Vand, vel det vandrige dalstrøg, på Valdemar Sejrs tid. Eller har her været et anlæg i smag med Trelleborg?

Også de mange jordegne bønder måtte svare deres afgifter til høvedsmændene på slottet, afgifter der var forskellige fra de almindelige fæsteres og nærmest afløsning for bøndernes forskellige pligter, til at modtage lensmanden og hans svende på gæsteri, til at drage i ledning osv. Og der var også den forskel på bønder - for det var egentlig kun

de jordegne, der lød dette navn, - og fæstere, at bønderne havde arveret til deres gårde og kunne afhænde dem, indenfor de grænser, der blev sat af slægtens forkøbsret. Som det gjaldt for adelen også. Endelig var det også dem, der optrådte som sandemænd eller andre nævn og kunne risikere at skulle stå inde med deres ejendom og formue for rigtigheden af deres kendelser! Sådant var det dengang.

Det var ikke ret mange af fæstegårdene i Elbo herred, der hørte under slottet. Nogle gårde tilhørte domkapitlet i Ribe, og Søholmegård med »gårdsæderne« i Studsdal, de mænd i »Gudsvig« og mølleren sammesteds var Ribe biskops gods og tjenere. Men resten af fæstegårde var, som det også var tilfældet i Holmans og Brusker herreder, adelsgoods, ejet af mere eller mindre fjerntboende samt lokale herremænd.

Ja, bortset fra Nebbegård og tildels Ødstedgård, måske også Henneberg Ladegård, af hvilken ingen nogensinde har været en »komplet sædegård«, har der i århundreder ingen herregårde været på denne egn. Men på reformationstiden var det her som de fleste andre steder af landet. Der var herregårde nok, eller havde været, ofte en i hver by.

Det gjaldt ikke mindst i Holmans herred. Der var hovedgårde i Sellerup, Bregning, Brøndsted, Vinding og Hvilsbjerg. Sellerup Hovgård har ligget på flad grund nord i byen, men ved Bregning ser man stadig et voldsted fra ældre middelalder, og i engene ved Brøndsted ligger den firkantede borgplads »Hørregården«. I Gårslev sogn var der først og fremmest Nebbegård, engang Limbekkernes faste slot Nebbe, hvis udstrakte voldsted vises i skoven syd for den nuværende gård. Men øst for Gårslev ligger der også en borgvold, måske af Bolbroholt, og i Mørkholt nævnes Gravengård. I Pjedsted var der en overgang ikke mindre end tre adelige sædegårde, og i Smidstrup sogn foruden en i sognebyen andre, både i Håstrup og Store Velling samt det ensomt liggende Rønshave. Også Follerup havde sit herresæde, og går man over herredsgrensen, for Follerup ligger i Brusker herred, boede der adelsfolk i både Herslev og Høirup.

Landerupgård i Vilstrup sogn er aldrig nævnt som sædegård, men har i hvert fald karakter af en hovedgård, såvel som Søholm og Ødstedgård i Elbo herred, begge også til en tid beboet af adel. I Ullerup sogn lå Egum Hovgård, og i Egeskov var ligeledes engang en hovedgård. Mærkeligt er det at blive stillet overfor voldstedet ved Palsgård i Trelde, ikke af større omfang, ikke nogen høj, utilgængelig borgvold.

Det kan næppe være her, den næsekonge har resideret, som efter sagnet holdt til på Trelde. Nej, her har stået en middelalderlig

Nu græsser Hagenørgårdens køer, hvor der før stod vand i voldgraven omkring Hønneborg slot, hvis voldsted, dannet af kæmpestore såder eller græstørv, ligger i strandene tæt ud til Lillebælt.

stenstue, et rundt tårn af kamp eller mur, den eneste grundmurede bygning på herregården og det sidste og faste tilflugtssted, hvis ufredelige gæster skulle hjemsege gården.

Egentlig fæstningskarakter har ikke mange herregårde haft, og de fleste næppe nok ret anselige bygninger. På Vellinggård stod der i borggården et bindingsværkstuehus med et par sidefløje, den ene af samme materialer, den anden et bulhus med tavlene udfyldt af planker, som man så ofte brugte det i denne skovrige egn. Også Ladegården var dels bulhuse, dels af bindingsværk. Ligeledes var Nebbegård vel i ældre tid en virkelig befæstet middelalderborg, men i det 16. århundrede et bindingsværksanlæg, nok så broget med adskillige bygninger, fruerstue og borgestue, portlænge, svendekammer foruden lade, kostald og hestestald. Men om bygningen på Hønneborg slot ved man intet, og ikke engang, når det forsvandt. Som fæstning var det håbløst forældet. Lensmanden, Erik Krummedige, ville ikke kunne holde det to timer, hvis det blev angrebet af Frederik I's folk, skrev han i sit opsigelsesbrev til Christiern II. Slottet stod vel endnu nogle årtier, også efter at det ved hans enkes død var indløst og lagt under Koldinghus

slot, siden enkesæde for Christian III's enke Dorothea. Som en anden fjorddamper skar i hendes tid den store robåd igennem vandet, når hun gjorde en udflugt til det gamle kastel, i hvert fald så bekvemt indrettet, at hun kunne holde flere af sine hofdamer bryllup på det. Men var det på borgen, det sidste kapitel blev udspillet af Frederik II's romantiske kærlighedshistorie, den mærkelige sammenkomst mellem den unge adelsdame, Anne Hardenberg, og kongens vordende svigermoder, som havde påtaget sig af jomfru Annes egen mund at høre, at hun havde givet kongen sin frihed? Det kan vel også have været på Ladegården. Måske var Hønneborg slot allerede dengang forsvundet ud af historien, der heller ikke havde meldt noget om, hvornår det blev bygget.

Som slottet havde sin vandmølle, kunne næppe nogen herregård undvære en sådan. Voldstedet af Bregninggård lå ved Bregning møllested, og Nebbe havde endda to møller ligesom Søholmegård, både Gudsø og Skibdræt. Der hørte møller til Sellerup og Brøndsted, som til Smidstrup og Follerup. Og da den adelige Hans Bruun oprettede en ny sædegård, af ejendomme i Pjedsted, han havde arvet efter sin svigerfar, Hartvig Limbek på Nebbegård, begyndte han straks at bygge et nyt møllested.

Hovedgården var jo centrum i godset, men dette ikke så samlet som i senere tider. Det var en følge af arveskifterne. De enkelte slægters godser strakte sig som et vidt forgrenet net over hele riget. En og samme mand eller rettere et og samme ægtepar kunne eje hovedgårde med tilhørende bøndergårde i samtlige landsdele og dertil strøgods, spredte fæstegårde, liggende for sig selv, både her og der, og det til trods for reglen om, at mest muligt bøndergods skulle holdes samlet om de enkelte hovedgårde, navnlig af hensyn til hoveriet, som var en forudsætning for den rentable drift af godserne.

Det blev forrettet af »gårdsæderne«, der som navnet antyder, oprindelig boede på selve hovedgårdens grund, som det var tilfældet med mændene i Studsdal. Men begrebet blev brugt enstydigt med »daglige trælle«, altså om dem, der skulle udføre »ugedagsarbejdet«, det daglige hoveri til hovedgården. Både Sellerup - Henrik Persens gårdsæder - og Bregning byer hørte helt under de stedlige hovedgårde. Mads Råle i Pjedsted nøjedes mere beskedent med tre gårdsæder og Mourids Stygge i Herslev endda med kun to, mens Hartvig Limbeks til Nebbegård var hele »Raanssby«. Som det også hed i sønnen Klaus Limbeks skøde til Erik Krummedige 1536: »Nebbegård, som kaldes af gammel

tid Kønsgård, møllen med dam og damsted, Høll mølle med dam og damsted og Høll skov, Rands og Rands mark, som er udi forskrevne gårds rette enemærke«.

Dette var idealbilledet af en herregård i de dage. Et enemærke var jo et område, hvor ingen andre havde rettigheder end den ene ejer. Grænserne var lettest at markere, når de fulgte naturlige skel i terrænet. Også Ødstedgård med skov og mark var et frit enemærke med disse grænser: »først ad et dige, som løber vesten ved Panborg, så sønder op ad Rands kro til Stallerup mark, så østen ad det gærde til det kjær, som kaldes Bøtlåg, så sønden om Bøtlåg, og til den bæk østen om Ødstedgård, som løber fra Egumsmølle, så nør ner ad den bæk østen om Ødstedlund og udi Randsfiord til midtstrøm, så vesten neder ad midtstrøm udi Dybe å ... sted for sted som forskrevet står, forskrevne Ødsted skov og mark for et enemærke og gammelt ornum, som det nu er og af Arilds tid været haver«.

Men ikke alle steder var der slige synlige grænseskel, ikke i Pjedsted, hvor sandemænd »gjorde deres tov«, det vil sige afgjorde grænserne for Villumsgård, et andet enemærke og gammelt ornum, og satte sten for at markere det skel, der var strid om.

Også indenfor landsbyområdet kunne der ligge den slags særjorder, udenfor fælliget: Til den ene af de to gårde i »Thaffle Nebel«, som Mourids Stygge til Herslev i 1579 overdrog kronen, hørte »et enemærke skov, kaldet Stens enemærke og er god egeskov ... kan fede fyrrer svin«. Og i Brøndsted gjorde Claus Albertsen til Damsgård lov-hævd og tilsvor sig den tidligere hovedgård: »med gård, gårdsted og botoft ... dertil en hel otting jord over al Brøndsted skov og mark, dertil to andre tofter, som er indstenet og kaldes Lykkeshøjtoft, den anden Oldetoft, dertil et enemærke, kaldet Skovgård, som er stenet først op ad Troelsbæk, deraf sønden helt ud i Dybe (Døbe) og åen til midtstrøms og så langt nør til alle ejeres jord vedtager for et frit enemærke og gammelt ornum«. Til den gård hørte seks andre i Brøndsted, som hver videre specielt opregnedes og hver med en halv setting jord over al Brøndsted skov og mark, altså hver for sig med adskilligt mindre areal end hovedgårdens.

En setting og en otting, henholdsvis en sjettedel og en ottendedel. Sådan betegnede man de respektive gårdes andele i fællesmarken, dengang man ikke havde realregistre og skødeprotokoller langt mindre matrikelkort, ja ikke altid skøder på sine ejendomme. Meget beroede på hævd og dermed på gamle folks hukommelse. Ville man have sin

ejendomsret stadfæstet, måtte de udtale sig på tinge, og når sagen var afgjort, mødte ejermanden eller hans fuldmægtig på åstedet sammen med sine lovs mænd eller med edsmænd, »gilde mænd og gæve«, gerne hans standsfæller. Som da herremanden Oluf Mortensen i 1478 gjorde lovhævd på forskellige af sine ejendomme i Elbo herred, blandt andet i Trelde »og stod i en gård, kaldet Pallesgård og indvorde (indværgede) tre otting jord på Trelde mark og tre otting i Trelde skov og en åbotoft til forskrevne Pallesgård, som han haver haft i sin fri havendes værge«. Eller da Niels Pedersen af Mørkhøj nogle år senere gjorde sin lovhævd »med præster og gode jordejermænd... og indvorde al den jord og byggested, som ligger og hører til Ribe domkirke i Gårslev og i Mørkholt...«.

Det var i 1483, en rum tid før kronen efter reformationen lagde sin klamme hånd på kirkens og gejstlighedens godser ud over landet, hvis ikke adelsfolk krævede det kirkegods tilbage, som deres forældre, i den katolske tid havde skænket til andre og sjælemesser, der nu ikke længere kunne holdes vedlige. Gauerslund kirke var blevet ret velforsynet med fromme gaver, som fire af de ældste mænd i sognet ved lejlighed bevidnede, nemlig at sognepræsten »hver højtidelig dag bad sognefolkene, at de skulle bede for de, som haver givet gods og ejendom til Gauerslund kirke, og da bad han for jen hed Jonn Liel og hans hustru fru Lusse, som gav Gaffen Enge i Brøndsted Mark til Gauerslund kirke. Item bad han for jen hed Jes Thomsen, som gav en eng udi Brøndsted Mark til Gauerslund kirke, og bad han for jen hed fru Maren Starskoff, som gav jen gård i Gårslev, halv til kirken og halv til præstebordet, og bad han for jen hed Herre Persen og jen hed Per Herresen, som gav to gårde til Gauerslund kirke, jen i Gauerslund og jen i Skærup, item bad han for jen hed Radech, som gav en toft til Gauerslund kirke, som ligger på Gauerslund mark, som kaldes Thirss-tofft, og bad han for jen hed fru Maren Huitthoss, som gav tre mark gods og en toft, som kaldes Brøndstofft, som ligger på Andkjær Mark, som hun gav til Gauerslund kirke...«

Det er middelalderens tankegang og tro på nytten af fromme gaver, der taler ud fra dette trohjertige aktstykke, vistnok enestående i sin art. Og det fortæller om adel, der gennem tiderne havde haft så nær tilknytning til Gauerslund sogn, at de havde betænkt kirken med rundelige midler. De fleste kan identificeres og med Jon Litle og hans frue Lucie er man helt tilbage i det fjortende århundrede. »Herre Perssen og jen hed Per Herresen« er Henrik Pedersen og Peder Henriksen af

Folk gjorde vrøvl over udseendet af denne ko - evangelisten Lukas' mærke - da kalkmalerierne blev afdækket i Smidstrup kirkes kor. Men det er trods alt det ældste billede af en ko, som er udført i denne egn.

slægten Prip, begge, søn efter fader, herremænd på Sellerup. Og »fru Maren Huitthoss« eller Hvidhoveds, for at omskrive det i nutidsform, har været gift med den Johan Hvitkop, der hørte til på egnen, og som måske atter er identisk med den junker Hans, som hans frænke, en frøken på Fovslet, skal have sagt om, at om så hele adelen tillod de ufri, bønderne, at komme i Himmerig, så gjorde junker Hans det i hvert fald aldrig!

I det hele tegner de gamle dokumenter et anskueligt billede af datidens bondeland. Her og der lå større enestegårde, store gårde, der ofte var sæde for en adelig herremand, men den største del af bebyggelsen var samlet i landsbyer - med eller uden hovedgårde - og omkring den dyrkede fællesmark strakte sig overdrev og skove, »alle ejeres jord«, som i hvert fald de første kan kaldes.

Skovene kunne derimod være delt i forskellige lodder. Skovene der leverede ikke blot ildebrændsel og bygningstømmer, det sidste af meget væsentlig værdi i de gamle tider med bindingsværkshuse eller endda bulhuse så afgjort i overtal, men skovene var tillige basis for en af da-

tidens vigtigste næringsveje, oldendriften, svinefedningen på agern og bog. Det var nærmest utallige flokke af datidens skarpryggede og børsteklædte halvville bestier, der fyldte de udstrakte skove. Dog var svinetallet nøje fastsat i forhold til gårdenes ottingtal. Og der var stor forskel på, hvor mange svin de enkelte gårde havde lov til at drive på oldenskoven, fra fire-fem stykker til op over de halv hundrede. Noget for sig var Trelde med den store Næsseskov, og det vides, at en otting skov her regnedes for 140 svin! Altså 140 svin på en gård af gennemsnittet, og det samlede antal til byens 12 ottinger i alt 1680.

Og naturligvis kunne der også fedes mange svin i Munkebjergskovene ved Vejle fjord. Alene Bregning hovedgård havde lov til at ind-sætte 1000. Og Nebbegård kunne i skovene indenfor sit enemærke føde et lignende antal.

Dette og meget andet blev skrevet op i besigtelser eller taksationsforretninger, optaget af herremænd, i anledning af de forestående mageskifter med kronen.

En gammel tegning i Nationalmuseet viser den nu kun halvt bevarede ligsten over Anders Lindenov og Margrethe Lange i Gaverslund kirke.

Udsigt over Vejle fjord mod Munkebjerg.

DE STORE MAGESKIFTER —

Slutningen af det 16. århundrede medførte meget stor omvæltning her på egnen. I løbet af en relativ kort årrække gennemførtes en række større eller mindre byttehandlinger, ved hvilke samtlige adelens og tillige de tilbageblevne gejstlige ejendomme, herregårde som bøndergods overgik i kronens besiddelse, således at hele Koldinghus len blev »kronens fri enemærke«.

Noget lignende skete i flere andre egne af landet. Og vejen var sådan set banet tidligere, i virkeligheden ved reformationen med konfiskationen af kirkegodset, da kronen var kommet i besiddelse af det byttemateriale, som muliggjorde mageskifterne og dermed oprettelsen af en række store krongodsområder. Omvendt fik også adelen bedre samling på deres forhen så spredte ejendomme, hvilket naturligvis har bevirket, at de var interesserede i omlægningen. Men forud for denne måtte bytteobjekterne som sagt synes og vurderes. Der skulle jo byttes lige over, tønne hartkorn for tønne hartkorn. Og de optagne besigtelser fortæller mangt og meget om datidens landbrugsforhold.

Det var adelsmænd, som to og to blev udpeget til at taksere godserne. Resultatet blev skrevet op under to hovedposter, den ene hvad

fæsterne gav i landgilde, og den anden hvad de »kunne så og avle«. Avlen var stort set højbjergningen, sat for så og så mange læs eng, hvad naturligvis også kunne differere en del. På to gårde i Stallerup kunne der tilsammen slås græs til i alt 60 læs, for Lomholtgårds vedkommende var tallet 40, og for Kobbegårds 24. Men andre havde ikke så stor en høavl, mange helt ned til en halv snes læs. Og heller ikke hovedgårdene var lige velforsynede: Bregninggårds høavl var sat til 40 læs, men Nebbegårds til 200 læs, »stundom ti læs mere eller mindre«.

Og så var der udsæden, lige så variabel. Lomholt var en helt anelig gård efter de dages forhold, og her kunne jorderne tage en udsæd på tolv ørter eller fire af hver tre slags korn, rug, byg og havre, samt fem skæpper boghvede. Skæppens størrelse er jo kendt nok, men ørten eller ørtugen var på et skiftende antal skæpper for de tre kornsorters vedkommende, nemlig henholdsvis ti, tolv og tyve, så kan enhver selv gøre regnestykket op. I almindelighed var landsbygårdene dog noget mindre, og udsæden til de fleste mellem en og to ørter af hver slags korn. Hovedgårdene var naturligvis større. For Ødstedgårds vedkommende var tallene henholdsvis 6, 6 og 11 ørter og $4\frac{1}{2}$ skæppe boghvede, og for Nebbegård 16, 21 og 24 samt 30 for hver halvpart.

»Kunne os ikke rettere synes, end forskrevne part af Nebbe kan vel sættes for en halv læst korn, en tønne smør«, skønnede vurderingsmændene om gårdens fremtidige landgilde som fæstegård. En læst eller en mark korn var lig 24 ørter.

Foruden afgifter i korn, rug, byg og havre ydede fæstegårdene gerne et kvantum smør, og i mange tilfælde også et oldensvin, et brændevin, som man sagde, fordi der blev brændt mærke i de dyr, der skulle drives på skoven. Det var den egentlige landgilde, kornydelserne var nok af omtrent samme størrelse som udsæden. Men hertil kom ofte en afgift for gæsteri svaret i penge samt »småbede«, almindeligt et lam, en gås og to høns, og endelig skulle mange af fæsterne holde et fødenød eller, som man også sagde, stalde en okse for herremanden. Øksenhandelen var jo en af dennes bedste indtægtskilder.

Man ved jo nok, hvem der ejede de gårde, som blev overdraget til kronen, men i mange tilfælde ikke, hvem der før havde haft dem. Der kan have været andre kendte folk end f. eks. den ikke netop for det gode berømmede Peder Ebbesen, Galt, der allerede 1546 mageskiftede såvel Landerupgård som Skovsgård og det nu ukendte Damsgård samt endelig otte gårde i Vilstrup by til kronen.

Selv om dette mageskifte var den enlige svale, som ingen sommer gør, så var den også som denne et forvarsel om tiden, som skulle komme en menneskealder senere, og det største ryk sidst i halvfjerdserne.

Man undrer sig over, at disse mangfoldige transaktioner ikke medførte større gnidninger. Man ved praktisk taget om ingen, jo, det kneb med at skaffe et passende vederlag for Mads Råles gård i Pjedsted. Og så bad Ribe domkirkes værger så mindeligt om at beholde de seks gårde, som var henlagt til domkirkens bygningsfond, »thi hun - altså kirken - haver aldeles intet andet skovgods, ikke så meget, hun kan lade hugge en sparre på«. Men der hjalp ingen kæremor. Også det gejstlige gods på egnen kom i kronens værge.

Det drejede sig i Elbo herred om ialt 25 gårde og i Holmans om 17, mens adelsgodset i sidstnævnte var ialt fire hovedgårde, seks møller, 120 gårde og 34 bol og gadehuse, fordelt på 32 ejere, og i Elbo herred drejede det sig om to hovedgårde, fire møller, 83 gårde og 19 bol og huse, ejet af 27 forskellige adelsfolk! Som tallet på hovedgårdene viser, var kun få af disse adelige lokale herregårdsfolk, nej, de var spredt over hele landet fra Jylland til Skåne, og mange af dem ejede kun en enkelt gård her på egnen, som de var kommet i besiddelse af ved et eller andet arveskifte. Et større gods som Nebbegårds var efterhånden blevet godt splittet. Kun en snes gårde fulgte med, da Klaus Limbek i 1536 havde solgt sin arvepart til Erik Krummedige, nemlig gårde i forskellige byer, Gårslev, Mørkholt, Andkjær, Vinding, Bregning, Egum, Hyby, Egeskov og Trelde, hvortil kom Randsby og den enligt liggende gård Lomholt i Vejlbys sogn.

Men dette gods var gået yderligere i opløsning, da Erik Krummedige var død uden livsarvinger. Også hovedgården selv var delt og halvparten overtog kronen fra Birgitte Rosenkrantz, »en fin gammel jomfru« kalder slægtbøgerne hende. Hun havde arvet sit søskendebarn, Erik Krummediges enke, Sidsel Rosenkrantz, til hvis død hun havde boet hos hende på Hønneborg og ladet rejse det statelige cirkelrunde gravkapel ved Taulov, hvor de begge blev stedt til hvile under den store ligsten med deres livfulde portrætbilleder i fuld størrelse. Trods det Sidsel Rosenkrantz af sin samtid nævnes som en dydsiret og from frue, lod sagnet hende ikke fred i graven. Hver julenat måtte hun i sin karet med fire fnysende, kulsorte heste befare »Fruens kirkevej« mellem slottet og Taulov kirke, som det endnu i vore dage er fortalt i sognet. Var det gengældelsen, fordi hun havde svoret falsk den dag, hun i borgestuen på Koldinghus måtte værges sig mod beskyld-

ningen for ikke at besidde Nebbegård med rette, men have misbrugt den halvt afsindige Klaus Limbeks signet? Hans moder, »blinde fru Mette«, var også mærkelig. Hun brændte selv sine brevskaber og græd siden derover -

Erik Krummedige levede ikke så længe i folkeerindringen. Man kender ham ellers i historien som en hård herre, der lod bonden Anders Madsen i Børup henrette, fordi han »for over til Fyn til rigens fjender«, dengang man atter havde rejst gamle kong Christens banner, og borgere og bønder fylkedes under det. Erik Krummedige var en af hovedanførerne på Fyn i Grevens fejde.

Jomfru Birgitte fik lov til at blive boende på Nebbegård, efter at hun havde mageskiftet sin del af gård og gods til kongen, ja, hun fik endda tilladelse til også at bruge andre nærliggende gårde i Randsby, Gårslev og Mørkholt, som kongen havde tilbyttet sig fra den skånske herremand Axel Viffert. Hun skulle jo have »daglige trælle« til gårdens drift. Men forøvrigt var også andre lodtagne i gården og godset, dem kongen naturligvis også måtte købe ud.

Hverken Axel Viffert eller de andre var hendes nære frænder, ja, næppe nok hendes familie, snarere slægtninge af Erik Krummedige, hans moder og søster. Den skånske adelsmand Axel Viffert var kommet ind i billedet ved sit giftermål med datteren fra Sellerup hovgård, Anne Lindenov, hvis moder var Erik Krummediges halvsøster. Og Jakob Høgs anpart i Nebbe »var ham arveligen tilfalden både efter salig Otte Krumpen, fru Johanne på Vang og hans fader, Just Høg«, idet nemlig sidstnævntes moder, den nævnte fru Johanne, havde arvet sin broder Otte Krumpen, gift med Erik Krummediges søster, Drude. Også Laurids Rostrup hørte til på dette stamtræ, eftersom hans mor var en søster til den nævnte Just Høg!

Det gik ofte sådan, at der hengik årtier efter et dødsfald, inden man kom til ende med skiftet, hvad yderligere kunne komplicere forholdene. For så kunne der være død andre i mellemtiden.

Flere af denne egns herresæder var jo allerede forladt af deres herskab, inden de overgik til kronen. Anders Lindenov var død på Sellerup i året 1562 og jordfæstet i sin sognekirke Gauerslund, hvor man stadig ser resterne af hans ligsten af den sædvanlige type med ham i harnisk og gemalinden i frueklæder. Som ovennævnte Anna var også deres anden datter gift med en skåning, Steen Bille til Vandås, og det var dette ægtepar, som overdrog Sellerup til Frederik II. Måske har de aldrig selv boet på gården?

Heller ikke på Bregninggård havde der i den sidste tid inden mageskiftet boet adeligt herskab. Men Peder Orm havde været foged på gården, stadig drevet som hovedgård, for at hævde dens såvel som gårdsædernes skattefrihed. Knud Venstremand havde overtaget Sellerup efter sin svigerfader, Iver Lunge til Tirsbæk, som han forresten lå i trætte med, netop om Peder Orm og hans regnskaber.

Christen Vind Henriksen sad indtil kronens overtagelse på Vellinggård, som han også havde fået med sin kone, hvis slægt, Raale, hed den, længe havde siddet på gården, og hvis broder Mads Raale havde giftet sig en anden hovedgård til i Pjedsted. Og i samme by måtte Hans Brun opgive sin nye sædegård med møllen, som han først var begyndt at bygge.

Andre hovedgårde var, allerede før de blev krongods blevet »besat med bønder«. Rønshave, hvor Christen Vind havde siddet, inden han fik Vellinggård, Herslev, Håstrup og Smidstrup, Egum Hovgård, der var delt i to fæstegårde, ja nok også den ensomt beliggende Ødstedgård ved Rands fjord. Den var nu i Skeelernes besiddelse, under denne slægts gamle hovedsæde, det tidligere Møgtved, nu Nygård i Starup sogn, den eneste af egnens herregårde, der kunne præsentere et mere moderne og standsmæssigt kompleks: fire sammenbyggede grundmurede fløje rejste sig her bag voldgraven. Niels Skeels enke, Karen Krabbe, mageskiftede med kongen. Manden havde købt Ødstedgård af den lidt nok kendte Henning Volstrup, der vist var en svigersøn af hin blinde fru Mette på Nebbegård. Et salg til den berømte Mogens Gøje, »kongen af Nørrejylland«, og reformationens ivrigste forkæmper, der også besad andet bøndergods i egnen, var ikke gået i orden.

Karen Krabbe og hendes arvinger blev ved mageskiftet ejere af den tidligere bispegård Vorgaard i det fjerne Vendsyssel med et pænt afrundet godsområde. Mageskifterne gik nok i det hele så glat, fordi der med den større godskoncentration var mulighed for at gøre også herregårdsmarkerne større, nemlig fordi den nødvendige arbejdskraft kunne skaffes, når så mange flere fæstegårde lå nær ved herregårdene. Og den periode begyndte, da mangen bondeby blev opædt af en eller anden herregård, og bønderne til tider måtte friste livet som husmænd på gårdens grund, gårdsæderne om igen på en lidt anden, mere jordløs måde.

Her på egnen gik det lige omvendt. Her var det tværtimod hovedgårdene, der forsvandt som sådanne, blev delt og »besat med bønder«. Også de større enlige gårde fik nu »ufri beboere«, foreløbig bortset fra

Nebbegård. Men allerede 1586 blev jomfru Birgitte ført fra Nebbe til sit sidste lejersted, fulgt af en talrig skare af slægt og venner. Kongen lånte 300 tønder havre til følgets heste og lod skyde to stykker vildt til gravøllet. Det var jo i virkeligheden selve den gamle tid, en svunden epoke i egnens historie, der blev lagt i graven med det sidste adelige herskab. Fra da af boede der kun »ufri« på Nebbe som på alle egnens andre herregårde, på de større enlige gårde dog lidt finere folk som herredsfogder og skovridere. Sidstnævnte kom til at spille en ikke ringe rolle på det nye krongods, ikke blot et vel arronderet godsdistrikt, hvis bønderes landgilde betød indtægter for staten, men også et ideelt jagtdistrikt, hvor Kongelig majestæt af hjertens lyst kunne pleje sin kæreste hobby, for at sige det på nutidssprog.

Mere livfuld end på de fleste af samme art er figurfremstillingen med de to damer på gravstenen i Taulov kirke. Den er lagt over fru Sidsel Rosenkrantz - i enkedragten til venstre - og Birgitte Rosenkrantz, den nok så pyntede jomfru, af sidstnævnte, der også har ladet selve det særprægede runde gravkapel bag koret opføre i 1581.

Trelde klint og Trelde næs.

KONGENS FRI ENEMÆRKE I KRIG OG FRED

Frederik II's dagbøger indeholder mange notater om hans jagtture i navnlig Elbo og Holmans herreder, og hans ophold her og der sammesteds, notater, der er skrevet med hans ubehjælpsomme stavemåde:

Y dach dro ieg tyl Hollum, sum Klass Hønbor bur
Y dach war mynt Soffye her huos mech, same
dach dro ieg tyl Kollynch ygent
Y dach dro ieg tyl Pesstet.

Således står der ved 22. til 26. september 1587, det sidste efterår den jagt- og drikkeglade konge levede. »Mynt Soffye«, det var jo dronning Sofie, »mint kunne«, som han også kaldte hende på sit sønderjysk, han den eneste oldenborger, der ikke vides at have haft nogen illegitime forbindelser, men levede lykkeligt med sin Soffy, trods den store aldersforskel. Han var kommet over sin romantiske ungdomskærlighed til Anne Hardenberg.

»Hollum« er Holm eller Søholm i Taulov sogn, hvor det især huede

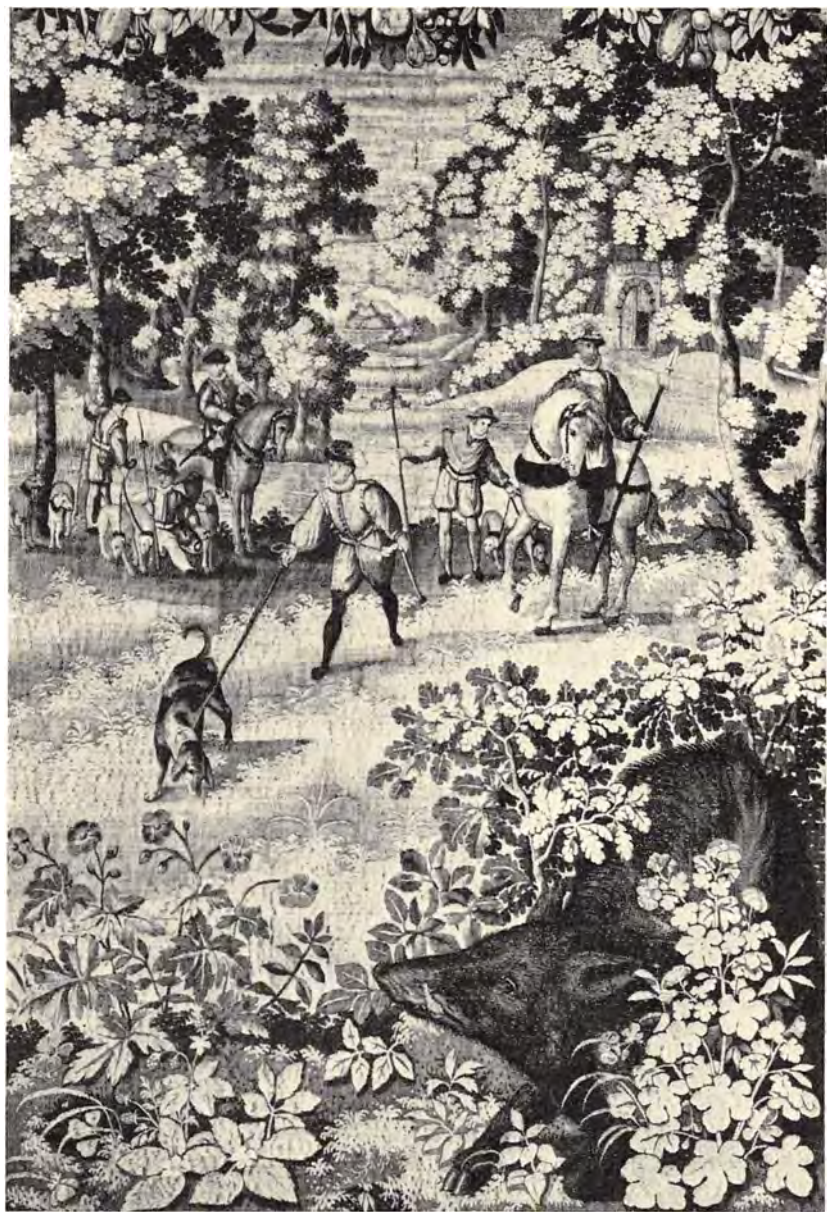
kongen at tage ind hos herredsfoged Klaus Tjellesen Hønborg, den forhenværende slotsfoged, som skulle holde de »logementer og gemakker« ved lige, kongen havde ladet bygge, altså det Kongelig majestæts jagthus på femten fag med tilhørende fem fag stald, som stod på Søholmegård. Men kongen søgte også nattekvarter andetsteds i egnen, vel nok hvor der var passende lokaliteter som på de tidligere hovedgårde Bregning og Sellerup og i Pjedsted, velsagtens hos præsten, der var vant til at tage mod gæster, »efterdi præstegården ligger på alfarvej, så her gæster mange godtfolk både ædel og uædel og bekommer fodring og andet«.

Som Søholmegård var Nebbegård blevet herredsfogedgård, efter at herredsfogeden i Holmans herred dog først havde boet på Bregning. På Sellerupgård sad skovrideren Peder Ulf, der 1579 havde fået sin bestalling og skulle beride skovene med en kleppert (d. e. let hest) på hans egen bekostning, »at ingen jæger skyder eller ødelægger noget vildt i skoven«. Han skulle tillige have et øje med åer og bække, at ingen fiskede efter »laksforeller eller grundlinger« og endelig kigge efter skovtyve.

At bønderne ikke måtte jage i skoven, siger sig selv, og det måtte naturligvis heller ikke deres hunde. Der måtte endda ikke holdes mere end én hund i hver gård »og samme hund skal det fremmer ben være afhugget ovenfor knæet«. Der var de letsindige, der måtte bøde, »en god færdig staldokse« for at overtræde forbudet. At vildtet, og da især vildsvinene voldte skade på bøndernes marker, måtte bonden naturligvis finde sig i.

Det var heller ikke for bøndernes skyld, at kongen blandede sig i, hvem der skulle være præst for Vejlbj-Ullerup. Han ville have en lærd præst til embedet, en der kunne præke godt, fordi han selv tit var på jagt i egnen. En af de to ansøgere, der ikke fik kaldet, Bertel Iversen, blev dog siden præst i Taulov og for øvrigt stamfader til den slægt, der har navn efter denne by, ligesom slægten Bredsdorf har navn efter Bredstrup.

Da Koldinghus amt nu var »kongens eget fri enemærke«, kunne han gøre, hvad tit også de adelige herremænd gjorde, når de ejede en hel landsby, blot i meget større stil, nemlig »jævne« de enkelte gårde og indenfor hver enkelt landsby gøre dem lige store »på sæd og landgilde«. D. v. s. hver bymark blev »omrebet«, alle brugere måtte opgive de agerskifter, de hidtil havde drevet — og fik så tilmålt lige store andele i bymarken.

Motivet til dette gobelin på Nationalmuseet blev i Frederik II's tid vævet til riddersalen på Kronborg og kunne meget vel være hentet i Trelde skov, hvor vildsvinene særligt holdt til.

Dog skete det, at ældre tiders forhold blev opretholdt. Fæsteren på Sellerup Hovgård fik et par særjorder tilbage igen, fordi han skulle være velforsynet med hør, hvis kongen med sit følge gæstede gården. Og så var der alle selvejerne, de jordegne bønder, der havde købt eller arvet deres gårde. Det lykkedes dem at hævde deres gamle størrelse.

Forsvandt de mange mindre hovmarker, skulle der dog stadig gøres hoveri til Koldinghus ladegård. Men i kong Frederiks tid var man ikke så fedtet som i hans moders, dronning Doroteas dage, da den gode skik var afskaffet, at bønderne blev bespist, når de høstede, pløjede eller i det hele arbejdede til slottets ladegård. De fik nu efter gammel sædvane igen »et måltid mad af kød, sild, kål, vælling og andre spiser«.

De mødte dog ikke altid, når de var tilsagt til et af de mange gøremål, enten de skulle pløje til slottets ladegård eller tage hør samme steds, eller »ophugge egenagler, der skulle bruges til den galej, Kongelig majestæt lod bygge for Kolding«, eller også trække Kongelig majestæts heste og foler fra slottet til Medelfarsund. Så måtte de bøde for deres efterladenhed, og naturligvis især, hvis deres udebliven fik videre følger. Som da de Højrup bymænd havde forsømt at fremage Kongelig majestæts vildsvineflæsk fra skovrider Morten Herning i Røndshauge og til Kolding, og skipperen, der skulle modtage det der, blev forsinket af modvind, så det »ej til rette tider fremkom«! Måske for sent til det kongelige taffel? De var noget vrangvillige dengang, de Herslev-Højrup bønder og var blot året før blevet truet med arbejde i jern på Holmen i København, med »Bremerholms jern«, fordi de ikke var mødt for at bøde på slottets vangegårder og hegnet omkring urtehaven ved Koldinghus.

Man ved mest om den tids forsyndelser og lovovertrædelser. Det mere stilfærdige dagligliv har ikke sat sig minder i de skriftlige kilder, navnlig retsprotokoller og statsregnskaber. Mange af bøndernes forseelser blev jo afgjort med bøder, og regnskaberne gør også rede for de indfæstningspenge eller stedsmål, som skulle udredes ved overtagelsen af fæstegårdene. Husbondhold kaldte man det for de jordegne gårdes vedkommende, den kendelse, der skulle ydes, når gården havde skiftet ejer ved arv eller salg. Beløbene varierede naturligvis efter både konjunkturerne, pengenes skiftende værdi og gårdenes tilstand.

Fire rigsdaler gav Jørgen Hansen 1610 til husbondhold, da han overtog sin afdøde faders bondegård i Trelde, men seks gav Jørgen Hansen Skødt, der fik den tilskødet af hans arvinger 1642, og hans søn igen, Jørgen Sørensen gav i 1680 kun 2 rigsdaler og fire mark.

Lauge Jensen fra Trelde måtte 1611 give ikke mindre end 12 daler og en okse i indfæstning, da han overtog den fæstegård, Søren Andersen i Vejlbj by var fradød, og efter Lauge Jensens død - under Torstenssonsfejden - måtte Niels Jørgensen, atter en Treldemand, af med 16 daler.

Dette er blot et par helt tilfældigt valgte eksempler. Ofte overtoges både bonde- og fæstegårde af søn eller svigersøn, som den hidtidige bruger »for alderdoms og svagheds skyld« frivilligt havde opladt gården til. Men det skete jo også dengang, at økonomiske forhold tvang folk fra gårdene, eller andre ligeså presserende grunde, der nu til dags kan forekomme noget overraskende.

Korte regnskabsnotater opruller en ægteskabstragedie i Tårup. Gårdfæsteren Niels Jørgensen slap med at betale 5 daler og en okse, fordi »han havde besvangret et kvindfolk, endog han havde hans ægte-hustru«. Men - da han fik et barn til med det samme pigebarn, faldt lovens tunge hånd. Niels Jørgensen reddede dog halsen, »bortstjal« sig skammeligen og undså sig ikke for at medtage »Kongelig majestæts jern han var slagen udi«.

Kunne han ikke straffes »på kroppen«, måtte man holde sig til hans formue, og kongen blev tildømt halvdelen af hans boslod. Det skulle han ikke blive fed af. Vurderingsmændene fandt kun fem gamle heste og hopper, sat til fem daler, to køer til ti daler, to stude til seks daler, seks får til tre daler og en gammel kedel til halvanden daler, og da man spurgte konen, Vusse Nisses, om der ikke var andre værdier, svarede hun bittert, at der ellers ikke var andet end de gamle pjalter, hun selv lå på! Hun klarede sig dog og blev siddende ved gården. Men det arme, forførte fruentimmer gik det værre, som et regnskabsnotat tørt meddeler. Den 29. dag i juli 1617 givet mester Hans Koch skarpretter i Kolding for Karen Nielsdatter, han hudstrøg ved Elbo herredets ting, som havde ligget udi horeri med en mand ved navn Niels Jørgensen i Tårup, som havde sin ægtehustru og havde avlet tvende børn til hobe. Det var nu undtagelsen, at man fortabte sit fæste af slige årsager, men i det syttende århundrede var der talrige gårde, der skiftede besidder på endnu mere ufredelig måde.

Havde det sekstende århundrede været skelsættende i egnens historie, så blev det syttende det sandelig ikke mindre, i første række takket være de ulyksalige krige.

Da Christian IV's deltagelse i Trediveårskrigen var endt med fiasko - væltede Wallensteins horder ned gennem Jylland. I vild flugt foran sig drev de kongens egne hvervede tyske ryttere. Hvor disse

havde holdt op med at plyndre, tog de kejserlige ved, og de blev i Jylland halvandet år til ende.

Værst var det gået ud over de landsbyer, som lå nærmest alfarvej. Ingen af de Oddersted bønder var efter freden i stand til at give skyld og landgilde, de havde alle været forjaget fra deres gårde, mens fjenden var i landet, og i Studsdal, ved selve landevejen, kom der året efter fredsslutningen ny fæstere på fire af de seks bol.

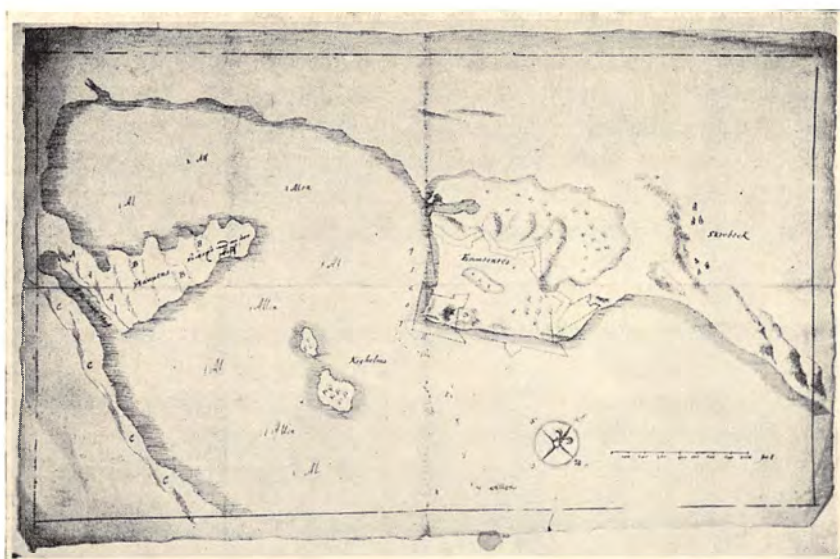
Også inde i landet havde fjenden huseret. Brøndsted by var blevet »hårdelig udskattet, plyndret og fængslet!« Her havde man søgt at købe sig fred af fjenden, men de to svenske soldater, der »lå salvegarde« i byen, var blevet skudt. Også dengang var der dem, der gik til modstand.

Landet havde ligget forsvarsløst mod syd, fordi det hidtil havde været fra øst, man ventede de fjendtlige angreb, arvefjendens, sven-skernes. Det måtte ændres. Christian IV og rigsråderne var enige om, at hele Kolding by skulle flyttes til en ny fæstning ved indløbet til Kolding fjord.

Christian IV's egen plan var dog for urealistisk: »Der ligger en lang sribbel mellem Kolding og sundet, begroet med en smuk skov, som kan kaldes en Peninsula (halvø), tværtudfor Hønborg kirke«. Det er Taulov kirke, kongen mener, og halvøen var Hovens odde. Han mente, den nye fæstning skulle ligge på denne smalle tange og havde selv inspiceret stedet. Men naturligvis måtte man opgive den plan. Sligt kunne kun Christian IV finde på, han som ellers var fuld af spot over for andre, hvis de fejlede. Men nok gerne selv ville have æren, som da man havde fundet en ny placering af anlægget, åbenbart efter forslag af ingeniørofficeren Axel Urup. Kongen og han havde selv »udset en plads ved Skærbæk, kaldes Emmerenns, udi Koldinghus len«, hvor fæstningen kunne bygges. Nu skulle der hurtigst begyndes på den.

Men også denne plan blev på papiret. Der findes den faktisk endnu, for der er bevaret et skitseret udkast til dette fæstnings- og byanlæg i Skærbæk kohave. Man nåede at afsætte planen i terrænet, men videre kom man ikke. Arbejdet med fæstningen gik helt i stå, og først i vinteren 37-38 skovede lenets bønder ved Snoghøj. Nu skulle dér ryddes plads til den, uden det i første omgang blev til alvor, og Christian IV håned »de godtfolk, der ville befæste Snoghøj, de havde ikke set landkortet godt efter, mens alene holdt fynsk grød og skælfisk i estime«. Alligevel blev det på Lyngs odde, man anlagde en befæstet lejr, som bar det fordringsfulde og pompøst klingende navn: Jyllands by.

Det hjalp lidet nok, et par år senere, i 1643, da Torstensson kom

Fæstningsbyen Fredericia er modsat næsten alle andre danske købstæder planlagt før grundlæggelsen, ja, man har udkast til byen, hvor den ikke kom til at ligge, i Skærbæk kohave, hvor nu Skærbækværket er bygget.

med sine tropper i fuld træning fra Trediveårskrigen. Efter at han tre dage »uophørligt« havde beskudt forskansningen, måtte hele besætningen overgive sig. Men en deltager i dramaet, Børupbonden Anders Olesen, har selv fortalt, hvordan den ganske svenske armé havde slagen lejr udi den liden landsby, ved navn Børup, som han boede i og i de nærmest liggende byer, og var blevet liggende, da de havde erobret skansen ved Snoghøj: »Imidlertid haver jeg fattige mand, med min hustru og små børn med andre fattige folk og stor elendighed måttet løbe udi skov og kær udi nogle dages og nætters tid, da haver de os fraplyndret alt, hvis fattig formue vi havde, og ruineret huset jeg iboede, så jeg med stor livsfare om nattetide er kommen fra fjenden over til Fyn«.

Efter freden skulle den hærgede egn sættes på fode igen. I Elbo herred alene kom der ny fæstere på henved fyrretyve gårde, de gamle var for de to trediedeles vedkommende dradød deres boliger, sikkert ikke allesammen på en blid og stilfærdig måde. Det var nok i den krig, Trelde havde fået den hårde medfart, der til dato er bevaret i folkerindringen, både den by og Erritsø var ganske nederbrudt og afbrændt, som også Gudsø by, hvor kun møllehuset stod tilbage, og borte var

også jagthuset på Søholm, den sidste rest af fordums kongelig herlighed.

Men - der kom krigstid igen. Og da var fæstningen ved Lillebælt en kendsgerning, anlagt på den forhen skovgroede Bersodde, hvor svenskerne havde bygget en skanse. Fjenden havde altså truffet valget for danskerne og anvist den endelige plads for den ny fæstning. Og da Carl Gustav på sin ilmarch fra Polen til bæltet troede i hast at kunne løbe en mindre forskansning over ende, blev han brat standset af den fuldt færdige fæstning, Frederiksodde.

Egnen blev atter krigsskueplads. Efter et par dages bombardement måtte svenskerne opgive at tage fæstningen »uden ceremonier«, og omkring Bredstrup kirke indrettede de deres befæstede lejr, som stod fra sidst i august 1657 til 28. januar det næste år. Som en milelang fæstningsgrav lå dalstrøget fra Lillestrand til Gudsøvig med moradser og bundløse moser. Alle vegne i herredet sværmede svenskerne, en dobbelt ring af vagtposter beskyttede lejren, dels vendt mod Frederiksodde, dels udad mod herredsskellet, vandløbene i Elbodalen og stranden rundt.

Og imens slog luerne i vejret fra egnens bøndergårde. Beboerne flygtede, hvis de ellers nåede det. Krigens rædsler var igen over dem. Det er helt underligt på denne baggrund at læse udgydelserne af en i de sejrendes rækker, lægen Otto Sperling, der var fulgt med sit herskab, forræderparret Corfitz Ulfeldt og Leonora Christine og sammen med dem havde kvarter i »et lille bondehus« i Bredstrup, vel i selve svenskelejren. Sperling klager over sit dårlige natteleje, han måtte altid ligge i sine klæder på halm, mens pigerne havde sengeklæder: »Dette gjorde mig snart ked af sådant liv og sådan opvartning«.

Disse bemærkninger lyder dobbelt grelt, sammenstillet med ordene i Elbo herreds tingsvidne af 5. august 1662, »at alt husbygning her var i herredet, blev af fjenderne og krigsfolket ganske afbrændt, ruineret og forødt, så her fandtes ikke nogen bygning, enten i byer eller på enstedgårde, bol eller huse, mens allesammen øde«.

Også det anlæg, som måtte siges at have forårsaget den hele misère, havde den retfærdige skæbne ramt på samme hårde måde, nemlig fæstningen Frederiksodde. Den nye købstad indenfor voldene var omtrent lige så øde som landsbyerne udenfor.

Det var vel oprindeligt ikke gået helt glat at få bønderne til at lystre kongebudet og flytte al deres habengut indenfor fæstningsvoldene, bønderne i de tre landsbyer, Hyby, Hannerup og Ullerup med i alt 34 gårde. Tilbage i Ullerup sogn blev kun Stoustrup by med fire

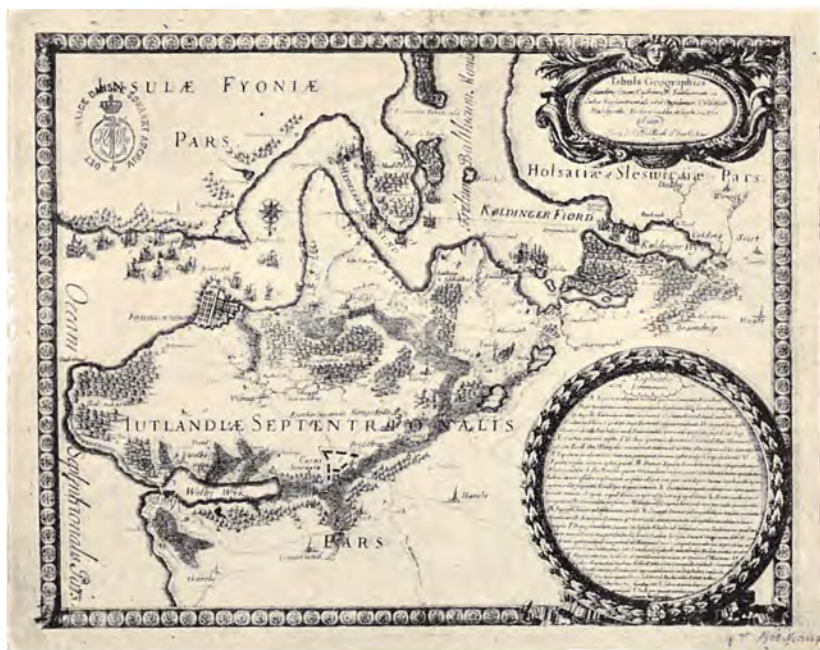
En mindestøtte, rejst i ny tid, minder nu om Ullerup kirke, der med de fleste byer i sognet blev nedlagt til fordel for det nye Frederiksoedde, siden Fredericia. Også hvor Kongsted kirke stod, er der sat en mindesten.

gårde og Egum med ni plus møllen. Ullerup, delt i Store og Lille Ullerup, havde ligget i nærheden af kirken - nu mindet ved støtten - vest og sydvest for den, som præstegården Pugdal og Brodals mølle ved Ullerup bæk vest for den gamle Vejle landevej. Ved den også lå Hannerup ved Hannerup dal, mens Hyby lå nord for byen, endnu mindet i navnene Hyby Lund og Hyby Fælled. Det var jo meningen, at bønderne fra disse byer skulle danne grundstammen i den ny købstads befolkning, men endnu 1662 udgik en påmindelse til dem om at flytte ind til staden. Nu var der næppe stort at betænke sig på, for nu var de byer naturligtvis også øde.

Kongen havde givet den ny by sit første købstadsprivilegium 1650, den 15. december, og tilstået både »Indenlandske og Fremmede, som sig der vilde nedsette og tage Borgerskab« store friheder. »Nogle af Adelen, saavel som andre« havde straks bygget anselige huse på terrænet »imod Søen« og kastellet. Men udenfor byen skulle der kun være »440. Have-Pladser zirede med lige saa mange Lysthuse« og det i en afstand på 780 alen fra voldene for at skabe et frit skudfelt fra disse. Trods tappert forsvar af både garnison og borgere, blev staden dog »den 24. October med Storm indtagen, hvorved 2000 Mand af

Besætningen og en Deel Borgere bleve nedhugne, den beste Deel af Staden afbrændt, og siden de omliggende af Adelen og andre havde der indført deres beste Effecter, blev den udplyndret«. Og senere helt afbrændt.

Her var nok heller ikke stok eller stage tilbage, som det blev sagt om Elbo herred efter krigen. Men der så sandelig ikke godt ud på den anden side Elbodalen, hverken i Brusk eller Holmans herreder. Også her var fjenderne, og siden de allierede hjælpetropper, brandenburgerne og polakkerne faret hårdt frem, så der længe gik frasagn om det på egnen. Selv ikke kirkerne blev skånet. Den i Bredstrup lå jo midt i svenskelejren, men annekskirken i Kongsted blev »totaliter ruineret«, ja så ødelagt, at den aldrig blev genopført. Svenskerne havde brugt stenene fra den til skorstene og ildsteder i lejrens hytter. En anden af Elbo herreds seks kirker var forsvundet - men før svensken kom - Ullerup kirke. Af materialer fra den havde man bygget den første Trinitatis kirke i Frederiksodde, ødelagt sammen med hele den nye by. Præsterne havde i det hele delt skæbne med dens menigheder, og hr. Niels Nielsen til Eltang og Vilstrup havde i yderste livsfare flere gange været ovre på Fyn »med underretning om, hvorledes krigen gik udi Jylland«. Hr. Rasmus Jensen i Gauerlund havde det lidet nyttet, at han havde betalt løsepenge for sin præstegård, »Kongelig majestæts præstegård«, som han ville salvare længst muligt. Til sidst havde svenskerne alligevel brændt den af, og »efter nogle gange at være bleven afklædt, huggen, stukken og slagen«, var han til sidst, da alle hans sognefolk var forjaget, flygtet gennem skovene til Vejle med kone og børn, »hungrige og nøgne«. Vist holdt de stand, så længe de orkede, de Guds mænd. Hr. Niels Laursen vendte tilbage til præstegården i Smidstrup efter én gang at have været forjaget og plyndret og blev atter plyndret og ilde behandlet, indtil de svenske endelig flygtede til Frederiksodde for de allierede krigsfolk. »Da søgte både hans sognefolk såvel som bønderne andre steder fra til ham i præstegården, fordi han blev til stede og udstod, hvad hårdhed ham af Gud blev pålagt. Også da sygdommen og dødens borttagelse grasserede både der og andre steder, meget stærkt, forholdt han sig meget ærlig, kristelig og vel mod samme fattige, syge og elendige mennesker, som vare i stor mængde hos ham i gården, betjente de syge, som vidt muligt var, stedede de døde i hobetal til jorden og viste sig ellers i alle måder således som en hæderlig præstemand og tro sjælesorger kan være bekendt«.

*Dahlbergs kort over Elbo herred viser egnen under belejringen af Frederiks-
odde i 1657, men har også interesse ved at markere de dengang nok så ud-
strakte skove. Tredlenæs har der ikke været plads til!*

»Sygdom og dødens borttagelse«? En ulykke kommer sjældent alene, eller til de mange elendigheder føjede sig en næsten større, pesten, der bortrev store dele af den nødstedte egnns befolkning. Det var naturligvis altid en trøst, om så aldrig så ringe, at den også ramte krigsfolkene, fjender som venner.

Venner! Gud nåde det for venner! De allierede soldater nævntes ikke sidst, da klagerne kom frem, og fra alle landets egne fortælles om deres plyndringer og mishandlinger af den arme befolkning. Ingen vidste sig sikker for den, oldingen så lidt som barnet i vuggen, og da allermindst kvinderne. Det var jo et mirakel, når den bondepige, der flygtede op i Gauerslund kirketårn, forfulgt af en polsk rytter, reddede sig ved at kaste sig ud fra et af glamhullerne, uden at lide skade.

Fra Holmans som fra Brusks herred lød i det hele suk og klage. Det var »den allerhøjeste Gud velbekendt«, hvad Holmans herreds bønder havde udstået »forleden fejdetid både af krigen, hårdhed, sygdom og dødens borttagelse, så og hunger og elende«. Hele deres for-

mue »rørendes og urørendes« var røvet fra dem, deres huse og gårde dels »afbrændt og nederbrudt«, dels »ruinerede og ganske øde«.

Øvrigheden måtte ikke forlange det umulige, ikke de sædvanlige skatter og afgifter.

Landet *skulle* jo på fode igen. Børn eller andre slægtninge af »de bortdøde« havde inden en vis frist forsterket til at overtage de endnu ikke beboede gårde og ejendomme. Alene selvejerne indtog som sædvanlig en særstilling.

Og der begyndte atter at rejse sig nye bygninger rundt om i herrederne: »Tømmeret toges til dels af de brændte og ødelagte gårde, væggene vare af ris og løv foruden nogle få steder, hvor de var slagne af ler og tækningen bestod af hø og grene«. Slige bygninger kunne ikke være af synderlig varighed.

Og hvad hjalp det, man fik høet bjerget, når det bare lå og rådnede, og ikke kunne komme i hus. Misvækst var det i det hele taget i det Herrens år 1661. I Højrup fik bønderne kun deres halve sæderug igen. Man måtte være glade de steder, hvor man dog havde høstet lige så meget, som man havde sået!

Langsomt gik genrejsningen, men dog var blot i løbet af et par år den større del, ja, vel de $\frac{4}{5}$ af gårde og huse i Elbo m. fl. herreder »besat« igen. Selv i det helt øde Elbo herred. I Holmans herred var der omkring årsskiftet 1662/63 faktisk forholdsvis flere øde gårde og huse, ialt 62, fordelt således: Vinding 9, Gauerslund 19, Gårslev 5, Pjedsted 13, Smidstrup 9 og Skærup 7. Det hele Bruslev herred havde 264 beboede og 42 øde steder. Fordelingen var her Herslev sogn 26 bebyggede og 6 øde, Sønder Vilstrup 14 og 10 og Smidstrup 44 og 6. Størstedelen af dette sidste sogn regnedes endnu dengang under herredet. I Elbo herred var der 204 beboede steder og 42 øde, fordelt således: Vejlbj 60 og 4, Bredstrup 12 og 4, Kongsted 11 og 3, Ullerup 14 og 2, Erresø 57 og 4 og Taulov 50 og 25.

Alligevel gik øvrigheden hårdere og hårdere til værks. Og hvis man beklagede sig hos lensmanden, gav han bare det svar, at de skulle give så længe, de havde noget, og når de ikke havde mere at give, kunne de pakke sig fra stederne!

Det var alligevel for stærkt. Bønderne rottede sig sammen, og midt i deres kreds var på middelalderlig vis - men i stedet for et spyd: »opsat en kæp i jorden, hvorom enhver skulle sværge, han ville vedkende sig ansøgningen«.

For såvel Holmans herred som større dele af Elbo herred trådte

tingene imidlertid pludselig ind i en helt ny fase. Man simpelthen afhændede det ruinerede bøndergods, som det var så svært at få indtægterne ind af. Så var det de nye ejeres sag at sørge for, at landgilden blev inddrevet - det måtte de jo sådan set selv om, men de kongelige skatter skulle de i hvert tilfælde svare til på bøndernes vegne. Så kom der atter private godsejere på egnen, ikke folk af den gamle adel som dem, der et lille århundrede før havde forladt deres slægtsgodser på egnen, men navnlig officerer, blandt dem så forholdsvis kendte mænd som ingeniøren Gotfred Hoffmann, Fredericias planlægger, og ganske enkelte med danske navne som major Lauge Rodsteen. De fleste med tyske, Lützau, Wilchen, v. Dewitz. Men der var også civile, borgere i hovedstaden og embedsmænd, som proviantforvalter Nikolaj Benning eller Bennick. Kun et var fælles for dem alle. Samtlige var kronens kreditorer, de fleste af dem nok på grund af forholdene under den overståede fejdetid, enten de nu havde ydet staten lån eller leverancer, eller som især officererne havde gage til gode.

Kun ganske enkelte kom til at optræde som lokale herremænd, således den nævnte Nicolaj Bennick, der var blevet herre på Ødstedgård med Stallerup og Egum byer, ialt 143 tønder hartkorn, et ganske pænt gods i omfang, men naturligvis i samme elendige tilstand som resten af egnen. Selv havde Bennick bygget 7 fag hus på Ødstedgård, som han med underdanigt skrabud for den ny enevoldshersker lod kalde Fridrichswort.

Dette navn kom til at figurere adskillige gange i den ny Elbo herreds tingbog, som blev taget i brug efter freden. Bønderne havde døjet under krigen, og skulle de så tilmed nu plages af en godsejers vilkårlighed? Bennick krævede 4 dages hovarbejde af hver - om ugen! Alle som én opsagde de deres fæster, og han bestred deres ret til at flytte, ja krævede dem dømt som oprørere. Kongen havde kun solgt Bennick godset med tilbagekøbsret. Hvordan kunne han eventuelt aflevere det i god stand, når bønderne var stukket af? Men de fik tildels medhold ved retten. Bennick rasede i alenlange skriftlige indlæg, lagde sig ud med alle og enhver, med amtmandens ridefoged i herredet, med sine naboer, bønderne i Bredstrup, som så chikanerede ham ved at optage hans løse bæster. Og da han delvis havde fået pacificeret denne by ved at overtage også den, i 1664 - han havde stadig penge til gode - så kom han i spektakel med præsten.

På god herremandsmanér søgte Bennick tillige at blive ejer af Bredstrup kirke. Men så fik hans regimente pludselig ende. Staten tog

alle de bortsolgte ejendomme tilbage mod erstatning andetsteds. At Bennick som chef for hele hærens forplejning siden pludselig blev afskediget på grund af svigagtighed, hører ikke til i Ødstedgårds historie. Men det belyser hans personlighed.

Nicolaj Bennick havde sit lille gods fra 1663 til 1668, og måtte som de andre flytte ud til majdag 1668, kun ikke Jens Lauridsen Risum på Nebbegård.

Hvorfor det netop blev her, han slog sig ned, er ikke godt at sige. Jyde var han, fra Fjends herred, men kom fra Bornholm, hvor han under Svenskekrigen havde været en af de »principaleste« i frihedskampen, der havde ført til øens generobring. Og kong Frederik belønnede ham med den krigshærgede Nebbegård, som han fra 1676 besad til arv og eje efter et kongeligt gavebrev.

Sit lille gods i nærheden, hele Mørkholt og henved halvdelen af Gårslev by, måtte han dog aflevere til majdag 1668 som egnens andre private godsejere og af samme årsager. Han havde fået dem udlagt af kronen til gengæld for sine fordringer på denne. Men han fik erstatning i tilknytning til sit lille herresæde, tildels af ret kummerlig art, nemlig en lang række af de »ødegårde«, som endnu ikke var kommet på fode efter krigen, »øde, forarmet og afbrændt« gods, og ikke nær hovedgården, nej spredt fra ende til anden i de to herreder, fra Andkjær og Gauerslund mod nord til Erritsø og Oddersted i syd. I hartkorn henved 200 tønder.

Han overtog til to forskellige priser, de tre fjerdedele for 25 rigsdaler pr. tønne hartkorn, det øde gods, men resten skulle betales med det dobbelte, det besatte gods, skoven og ålegårdene. Dem fik han med i købet, hele rækken langs Elbo herreds strande, som de havde ligget der fra gammel tid, hver med sit karakteristiske navn, Krageborg, Fiskerhøl, Gammel Toldbod, Børupsand og Gedklint og Hagenør vådedræt for at nævne nogle enkelte, hvis navne lyder bekendt også i dag, da det hele mangeårige institut endelig skal afvikles.

Nebbegård gods vedblev at bestå midt i rytterdistriktet, og gården undgik ikke helt at dele skæbne med alle egnens øvrige. Også de blev udlagt til rytterhold, dog blot pålignet en pengeafgift, og ikke på samme måde som ellers hele egnen underlagt det militære herredømme.

Rytterskolen i Herslev.

KOLDINGHUS RYTTERDISTRIKT

Udlagt til rytterhold? Siger det uden kommentarer et nutidsmenneske noget videre? Ja, vi her på egnen kender alle begrebet rytterskole, men disse var, om man så må sige, den mere kulturelle gevinst af hele institutionen. Formålet var ellers nok så krigersk. Det var oprettelsen af et nationalt kavalleri, ikke troppestyrker af hvervede ryttere, man i første række tilsigtede, og det efter svensk mønster.

Under Tredivåarskrigen havde den svenske krigsmaskine vist sig næsten uimodståelig og syntes vel værd at efterligne med sine tildels indfødte stridskræfter, især et nationalt rytteri. Et sådant ville man også skabe her, og efter fjendens mønster lade det direkte underholde af forskellige godsområder. Til hvert rytterregiment blev der henlagt så og så mange bøndergårde, og fra først af var det virkelig meningen, at bonden selv skulle »ride for gården«, altså selv være den nationale rytter. Det var i året 1670, den ny epoke i egnens historie blev indledt, og langt størstedelen af de stedlige bønder unddraget den civile administration, siden enevældens indførelse amtmanden på Koldinghus, og underlagt den militære øvrigheds, de forskellige obersters herredømme. Der skulle otte tønner hartkorn til hver »rytterportion«. Så store var

jo de færreste bøndergårde, så de måtte lægges i lægd for at opnå det rigtige facit. Gårdene i Elbo herred slog lige til til et helt kompagni, det syvende under ritmester Parsberg med løjtnant, kornet, tre korporaler, mønsterskriver, fanesmed og remmer (d. v. s. sadelmager) samt endelig 88 menige ryttere - og endda var der 15 portioner tilovers fra Erritsø by, som blev henlagt til ottende kompagni. Kun de menige ryttere nøjedes med én portion. Ritmesteren havde fire, nemlig Ødstedgård, et passende kvarter for chefen, som det i hele egnens større gårde blev brugt på lignende måde.

Det nye rytteri bestod ildprøven i den skånske krig. Efter at have været »med for Wismar«, under belejringen af denne stærke fæstning i Svensk-Pommern, betakkede de fleste gårdbesiddere sig for atter i egen person at vove liv og lemmer. Så ville de hellere udruste en stedfortræder. Den der besad ryttergården skulle erstatte afgangen, enten stille en munderet rytter eller udrede 40 rigsdaler kontant, ja, der var dem, der under krigen havde måttet ud med op til 100 rigsdaler i rekrut- og munderingspenge. Og den indtægt, man ellers årlig beregnede sig af en almindelig ryttergård, kunne vel beløbe sig til en snes rigsdaler!

Sligt gik ikke i længden, i det mindste ikke, hvis ikke landsbyernes almindelige forfald skulle blive resultatet. Og allerede, da rytterne skulle afmønstres efter fredsslutningen, var der sørget for, at der blev flest mulige tyske ryttere tilbage ved kompagnierne, og denne linie blev fulgt, da hele ryttervæsenet et års tid senere i 1680 blev reorganiseret. Der skulle skaffes fremmedfødte ryttere til regimenterne, »at de nationale selv kan blive ved gårdene og dennem besidde, når rytteren skal ud, så og at bonden ej selv, som hidindtil skeer, for gården rider eller en karl hannem dertil lyster antager«.

Heller ikke det nye arrangement viste sig ideelt, dels fordi bønderne stadig måtte bære store økonomiske byrder, men navnlig fordi systemet indførte et fremmed og stridbart element i det ellers ret fredelige landsbyliv. Det synes klart, at der måtte blive ufred, når rytterne, størsteparten af fremmed nationalitet, en gudsforgåen bande, samlet sammen af alskens rak og ikke gjort mere blødsødne af den lige overstæede krigstid, skulle indkvarteres hos bønderne rundt omkring i landsbyerne. Navnlig den første overgangstid var svær, og bedre blev det ikke, da der kom et dårligt høstår. I efteråret 1681 var det svært at skaffe hø til rytterhestene, for bønderne havde ikke engang noget at give deres egne bæster. Der var gårde, hvor der knap var avlet ét læs

Egnens bønder, som de tog sig ud, da de som nationale ryttere var »med for Wismar«. Billedet er taget fra et gammelt kobberstik, som forestiller Christian V's belejring af den nordtyske by.

høj, og byer, hvor man knap havde høstet en tønne rug. Misvæksten i Holmans og Elbo herreder var så stor, at den ikke lod sig beskrive, og bedre blev det naturligvis ikke, da den hårde frost satte ind allerede før november. I de to herreder logerede endda de to eskadroner, hvis chef, D. F. Gamm på Ødstedgård, åbenbart holdt meget dårlig disciplin.

Mange steder gik det slemt til. Ofte overfaldt rytterne i drukken-skab deres vært, og i Skærbæk var det lige ved at gå på livet løs, Esben Pedersens kone havde fået sin arm »slået itu«, og manden selv havde måttet betale bartsøkæren, ja endogså forplejningen af rytteren den tid, han sad i arresten, og til sidst forlige sig med ham, fordi han truede med at brænde gården af! Og Hans Henningsen i samme by havde af sin rytter fået et sabelhug i hovedet, så han aldrig ville få sin helsen igen, og allerede var nedsunket i stor armod.

Alle vegne, hvor eskadronerne havde til huse, i Egum, Kongsted, Pjedsted, Gårslev, Højrup, Vilstrup osv. klagedes der »over det store og mangfoldige tyveri, som gik i svang«. Hverken i marken eller skoven kunne de have deres får, svin, eller gæs i fred, ligesom der var

enighed om, man ikke kunne bestride udgifterne til rytternes forplejning, navnlig fordi de mestens havde kone og børn, som alle ville æde og som på en eller anden måde fik deres underhold, om det så var nok så meget på bøndernes bekostning. Kort sagt havde man, som en bonde sagde, næppe bedre kår end i fejtidet!

Det gik altid bedre de steder, hvor de indkvarterede »mestens var ledige karle«, og bønderne således ikke blev belemret med det ubehagelige påhæng af rytterkoner og børn.

Men godt var det alligevel ikke til stadighed at have de fremmede folk at drages med. Selv om det var meningen, at rytteren skulle nøjes med »bondens husværelse, lys og varme og staldrum til hesten«, så var der efterhånden flere, der foretrak at føje et særligt rytterhus til gårdens andre bygninger, som på det tidspunkt ikke var særlig anelige.

I tiden henimod 1700 var den trelængede gård endnu den mest almindelige, og relativt få bøndergårde af den firfløjede, lukkede type, således blot tre af de 13 gårde i Herslev-Højrup, som man dengang gerne sagde. Enkelte steder var stuehuset bygget sammen med fæhuset. Stue- eller salshuset var ellers det største, i hvert fald det længste, på op til 14-15 fag. Også laden kunne være relativt anelig. Salset lå, som man kan tænke sig, gerne solret, og enten i syd eller nord, og alle huse har selvfølgelig været af bindingsværk med klinede tavl, alt i alt af samme udseende som de ældre, der stadig står tilbage på egnen, og som de ældste af disse har de ikke haft knækgavle, men høje, bræddeklædte spidsgavle.

Skifterne fra datiden fortæller om husenes indre og udstyret, om møbler, skabe, standkister, borde og stole og messingtøj, tintallerkener og sølvbægre, om avlsredskaber og om besætningen, almindeligt af større værdi end inventaret. Hos en mand, der døde i Svinholt 1698, var indboet vurderet til 100 slettedaler, men besætningen til 186. Alt i alt var der tre heste og et gammelt øg, fire køer, fire stude, tre ungnød, fire kvier, tre åringskalve og to spædekcalve, fjorten får og syv lam samt endelig seks svin. Hestene var højst i kurs, 3-4-5 år sat til 15 daler stykket, men det gamle øg til fire. Køerne kostede otte daler pr. stk. og studene omtrent det samme osv. Og de changedede i mange forskellige farver, de to heste var blågrå, den tredie brun, køerne sorte og hvide, studene ravsorte, jerngrå, grå- og sortbrogede, den ene kvie kaldtes sorthuet og de andre sortstjernede, i det hele de gode gamle jyske farver, som genfindes også i de andre lignende fortegnelser.

Omtrent samtidig med at man i løbet af 1680'erne fik nogenlunde

hold på ryttergodsordningen, gik den første almindelige opmåling over landet. Fra Øresund til Vesterhav drog landmålerne frem med deres stokke og lange, raslende kæder. Der skulle indrettes en ny matrikel, en retfærdig i modsætning til den gældende fra 1664, hvis hartkorn var ansat i forhold til de afgifter, der blev ydet af alle landets forskellige brug, en lidet objektiv værdimåler.

Nu gennemførte man en virkelig bonitering af alt det dyrkede agerbrugsland i Danmark. Men kun de arealer, der var taget under plov, blev målt, takseret og registreret, alle de smalle strimler, som hver landsbymark var delt op i, flere hundrede kunne det ofte være og irregulære, så man mange gange måtte måle i stykkevis efter den skiftende bredde. Og man kunne kun holde rede på det hele, fordi hver enkelt agerskifte eller ås, som man også sagde, dengang også havde sit mere eller mindre aparte navn.

Agerjorden blev takseret som enten byg-, rug-, blandkorn-, boghvede- eller havrejord, og efter som den kunne betegnes som god, middelmådig, skarp eller ond, og det siger næsten sig selv, at sort muldjord hørte til den gode jord, men skarp sand eller banker og brinker til den onde. Engene blev som forhen takseret efter høavlen, skovene efter oldendriften og hestehaver og overdrev efter græsningen.

Stort set havde billedet af Fredericiaegnens landsbyer med deres fælligbundne markjorder ikke ændret sig væsentligt siden middelalderen, selv om jævningen sidst i 1600'erne havde reguleret en del forskelle.

Forresten lå der egentlig så godt som alle steder engpletter ind imellem de dyrkede agre, her og der og alle vegne, som det kan ses på udskiftningskortet over Tårup by, der er vist side 67, og som er et af få kort indenfor området, hvor hvert enkelt agerskifte med de enkelte agerstrimler er indtegnet, således at man får et levende indtryk af forholdene, som de var, ikke blot i 1771, da dette kort blev tegnet, men også da landmålingen ca. 100 år før gik for sig, og for den sags skyld flere hundrede år tilbage i tiden.

Flere landsbyer havde deres jorder inddelt i tre marker, i overensstemmelse med det dengang anvendte tremarks- eller trevangsbrug, datidens sædskifte. Man tilsåede vekselvis de to vange, mens den tredje lå i hvile. Slet så enkelt var forholdet nu ikke, og forresten var det slet ikke alle landsbyer, der havde tre vange. Skærbæk havde hele fire marker, Kongsted, Egum, Erritsø kun to og en by som Bredstrup kun en enkelt mark.

Forholdene gentog sig på den anden side Elbodalen. Bregning, den forhenværende hovedgårdsby, havde også kun en mark, Herslev-Højrup to, men Smidstrup fire: Søndermark, Vestermark, Nørremark og Faurholt, den sidste, som navnet antyder, nok et nyere opdyrket skovområde.

Smidstrup præstegård havde også andele i alle disse fire marker. Præstegårdene lå almindeligt i fællig med bøndergårdene. De kunne være lidt større end disse, og bygningerne tilsvarende mere anseelige. På den i Pjedsted stod der i 1690 salshuset mod nord på 15 fag, et ladehus i sønder på 19, et lige så langt fæhus vesten i gården, og endelig et ældre fæhus mod øst på 13 fag. Her var både æblegård og humlehave, ikke blot en kålgård, som de fleste bøndergårde dengang nøjedes med. Andet havebrug var endnu ikke kommet i kurs.

Præsterne var jo landbrugere som de andre bønder i byen, og mange stærkt interesseret i agerbruget. Som man tør tro, det var tilfældet med hr. Laurids Bang i Taulov, som tillige ejede den eneste »bondegård«, der på det tidspunkt var i byen, og til hvis »herligheder« hørte et tengårdsstade i Tårup å ved Troidholms enge.

Præsterne ville ofte nok spille herremænd i det små.

Til præstegården i Pjedsted hørte tre fire huse og bol, hvis beboere skulle gøre arbejde for præsten, og nogle husmænd i Gauerslund skulle »gøre ugedage« til præstegården i stedet for at yde tiende. Også til Hvilbjerggård blev der gjort hovarbejde af de fire huse på dens grund. Det var jo en gammel, jordeggen gård, sidst i det 17. århundrede, ejet af herredsfogeden Just Thommesen, og som siden fik beboere udenfor bondestanden, skovridere og officerer. Just Thommesen var en stridbar mand, der fandt en villig modstander i den trættekære sognepræst i Gauerslund. De tog manganen tørn sammen uden og inden tinge, og en gang fik fogeden ram på præsten. Han havde foragtet det hæderlige præsteembede og gjort sig til skovrider! Han havde nemlig ladet sig se til hest i skoven »klædt i et uærligt habit«, og blev virkelig dømt til efter loven, som foreskrev, at en præst altid skulle gå i de rette præsteklæder! Dengang skulle en præst holde på værdigheden.

Også de større enestegårde skilte sig ud fra de almindelige landsbygårde. Manden på Landerupgård havde jo den fordel, at hans jorder ikke lå i fællig med andres, men til gengæld var han nødt til at være bevæbnet, fordi han boede i en »enbøl«, fjernt fra andre mennesker.

Den sidste herredsfoged på Søholm var Jacob Thomsen Harbo, som døde i 1672. Gårdens bygninger var da et ret broget kompleks

med salshus på 9 fag foruden et udskud, ladehuset med 22 bindinger eller fag, tavlene dels fyldt med bulfjæle, dels med mursten og dels med »ris og vindre«, lerklinede altså. Endelig stod der 14 fag stald og et hus med jordgravne stolpevægge, altså uden syldsten.

Ødstedgård havde et fornemmere herskab, nemlig ifølge kgl. be-
nådning den adelige jægermester Gerhard Brockdorff og siden besiddet af ham og hans slægt i flere generationer. Og på Hønneborg Ladegård fulgte den ene officer efter den anden, først major Diderich v. Unchen, og efter ham kaptajn, senere oberst Ellebrecht. Og endelig var der jo da af mere fornemme folk på egnen, familien på Nebbegård, den eneste, der kunne basere sin tilværelse på et gods, om så også et ukomplet, uprivilegeret.

Det havde de skiftende Nebbegårds ejere dog fælles med andre herremænd på komplette sædegårde, at de ligeså godt som dem bortfæstede deres bøndergårde, og at deres underskrift var for vedkommende fæster bekræftelsen af hans overtagelse og besiddelse af vedkommende gård.

I hele det område, der her er tale om, var herremanden på Nebbegård den eneste, der kunne underskrive slige adkomstdokumenter, naturligvis bortset fra de høje herrer, der på kongens vegne administrerede ryttergodset, sessionsherrene, der samledes to gange årligt for at tage stilling til løbende sager, og forslag fra lederen i det daglige, hvis ord havde stor vægt, regimentsskriveren.

Det var ikke altid blide ord, som faldt fra Søren Blanchsted, en af de første regimentsskivere på egnen. Navnlig rasede han mod selvejer-gårdenes husmænd, og især fordi de aldrig betalte en skilling i skat til kongen og tilmed stjal det ene læs risbøg efter det andet i kongens skove for at sælge det i Kolding. Humlen var nu også den, at de unge karle meget hellere ville have sådan et husmandssted end en ryttergård, som man ellers kunne få mod en indfæstning på 2 - to - rigs-daler. Det var ellers alt for lidt, mente Blanchsted, for en ryttergård var jo altid forsynet med både bæster og kvæg, korn og plovredskaber.

Niels Krings kone i Håstrup drev gården selv, da han var inde som dragon, ja ikke alene kørte hun selv ploven, men også hest og vogn i ægt, så hun klarede sig som nogen mandsperson.

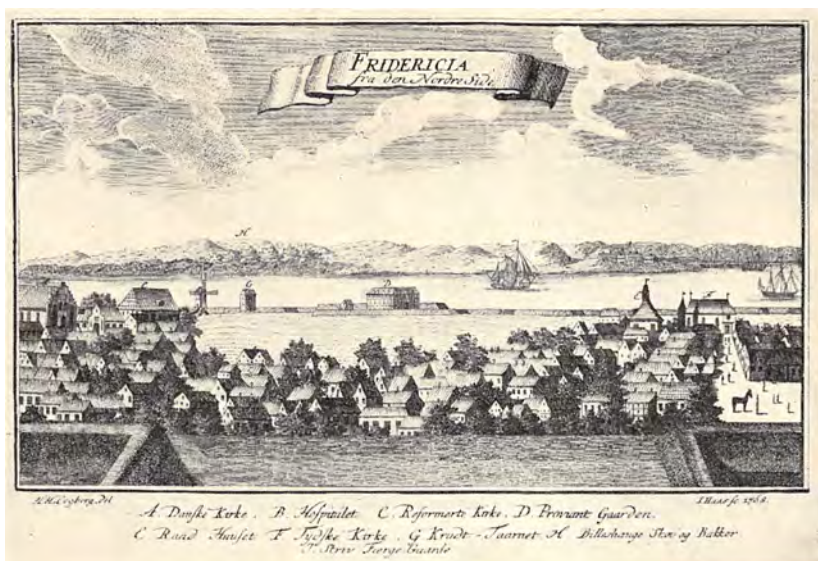
De kunne nok føre det store ord, rytterbondekonerne, selv over for regimentsskriveren. Da Hans Nielsen i Sellerup 1706 blev truet med træhesten, fordi rytterhuset ikke var i orden, blandede konen sig i samtalen: Det gik vel ikke så galt, det var sagt så tit før, »og selv om

manden kom på hesten, døde han ej af det«! Det kunne hun jo sagtens sige!

Den skarpryggede mær var kommet til egnen med militæret og paraderede ikke blot ved rådhuset i Kolding, også ved hovedvagten i Fredericia, ja endog ved flere kirker på egnen. Her til brug for »land-soldaterne«, de udskrevne bondsoldater, som blev ekscerseret her hver søndag inden kirketid. Ved Vilstrup kirke lå der somme tider dynger af hasselgrene, slidt itu på de arme karles rygstykker. Hvorefter de nok kunne trænge til at høre et Herrens ord og da også blev kommanderet march-march ind i kirken. Rytterbønderne prøvede også de andre militære straffereds-kaber, pælen og den spanske kappe. Nogle, da de havde byttet heste, der var udstationeret fra regimentet og indbrændt med Christian V's navnetræk og krone, med andre ringere bæster! Dog vel ikke skabede? Det var ellers så mange heste dengang, at det var en hel landeplage. Ikke mindre end 95 plovbæster blev i 1685 tildelt bønder, som på den måde havde mistet deres hestebestand, i Herslev så at sige hveranden gård, og på en enkelt var endda alt hornkvæget kreperet af lungesyge. Men først i det næste århundrede tog kvægsygen for alvor fat.

Måske var de dages bebyggelse ikke helt så brandfarlig som en senere tids med de helt sammenbyggede bøndergårde. De egetræsklædte gavle fængede ikke helt så let som et stråtækt valmtag. Men blæste det, kunne ilden let flyve fra en gård til en anden. Hele Smidstrup by brændte en majdag i året 1702. Ingen vidste, hvordan ilden opkom, men tørke var det, og flammerne sprang fra gård til gård, fra hus til hus, alt brændte, boskab og redskab og alle forråd. Selv et menneskeliv krævede branden. En gammel kone nåede ikke at komme ud af et af husene.

Træhesten truede den bonde, som havde et ulovligt ildsted. Men Hans Poulsen i Håstrup måtte i tre strenge år slæbe den tunge skubkarre inde i Fredericia fæstning, og det på så sløj en kost som vand og brød. Sin gård kunne han ikke bagefter vende hjem til. Han havde forbrudt sit fæstebrev, fordi han trods forbudet havde brugt en ufor-svarlig skorsten og ikke blot hans egne, også et par nabogårde var brændt. Det skulle fedt hjælpe, at der blev ydet en rigsdaler pr. fag til genopbyggelsen af de brændte gårde. Dengang kostede det 6 rigsdaler, 1 mark og 1 skilling at bygge et fag stuehus, men 3 rigsdaler og 6 mark for et fag ladehus. Og hvis tømmeret ikke var udvist i kronens skove, blev det meget dyrere. Hvad tømmeren skulle have for at hugge tøm-

Billedet af Fredericia, som den tog sig ud omkring 1765, tegnet af en lokal mand, byskriveren H. H. Eegbjerg. Mellem kirkerne ser man de reformertes store åbne mark og til højre træhesten og pælen!

meret til og »binde« det, stille det op, var inkluderet i prisen, men ikke kørselen eller håndlangerne, og selvfølgelig skulle bonden selv sørge for, at væggene blev klinet.

Men hverken bygningstømmer, hjultømmer, ildebrændsel eller gærdestaver kunne man få udvist nok af. Hvert af de 12 læs, som bonden skulle levere sin rytter, kunne denne tage i to favnfulde. Endda var bonden faktisk tvunget til at stjæle i skoven, og det hjalp jo da lidt, at skovbetjentene lod sig bestikke! Ellers var endog nøddeplukning aflyst både i Elbo, Holmans og Brusker herreds skove, og langt mindre måtte man brænde kul som hin Morten Adamsen i Sønder Vilstrup, der var blevet taget ved sin mile i 1667. Og det var dyrt at blive grebet på skovtyveri. Fire sønner af Hans Henningsen i Skærbæk blev i 1707 dømt til at gå med skubkarren i Fredericia - på livstid. Klogeligt havde de dog alle absenteret sig.

Skovene var fyldt med mange flere svin end dem, der var mærket. Man søgte vel at tage sig betalt for »vildsvinenes vrødsel«. Hvad havde de f. eks. ikke i 1707 ødelagt på Andkjær og Vinding marker? Og ve den, som lagde hånd på et af disse uhyrer. De var fredhellige som i det hele vildtet, det dengang vrømlede med i skovene.

Alene ulvene var fredløse, ja, der var sat en pris på hver dræbt ulv eller ulveunge, 4 rigsdaler for en gammel og 1 pr. unge. De skulle bringes til tings, og det flåede kadaver ophænges i en særlig ulvegalge. Gang på gang skambed ulve bøndernes kreaturer. Tre heste, en ko og en kalv rev de ihjel for Poul Christensen i Håstrup, så han var kommet bagefter med både skatter og afgifter.

Ulvegalgen stod i Viv, side om side med den virkelige galge. Viv blev i 1718 det retslige centrum for hele rytterdistriktet. Også i Christian V's tid var man reformivrig og nedlagde herrederne som selvstændige retskredse, og dermed de gamle herredsting. Først var de blevet holdt under åben himmel, men Brusks herred havde haft et tinghus i Almind, ødelagt under Svenskekrigen, som måske også Elbo herreds, der skal have stået ved Stevnshøj. Fra 1687 var de tre herreder slået sammen til én retskreds og tinghuset bygget ved Herslev. Men fra 1718 blev tingstedet for Koldinghus rytterdistrikts birk i Viv og birketinget installeret i det tidligere militære arresthus.

De efterhånden afpillede ulveskeletter var en stadig prydelser ved landevejen mellem Kolding og Vejle, men mere uhyggeligt var synet af et menneskekadaver eller flere, dinglede frem og tilbage for vinden i den virkelige galge. Tre hestetyve blev på én gang hængt her i 1740'erne. Som de havde opereret i fællesskab, fulgtes de også i døden. Sådan var det gået manganen tyv før dem, at de havde hørt herredsfogeden med salvesfuld stemme opremse den gamle domsformular, som dømte dem »til galge og gren, til høj og hedensk jord«. Og somme tider kunne man nyde det lige så opbyggelige syn af et afhugget menneskehovede, sat på stage ved retterstedet. Skarpretteren måtte i funktion, da Hans Mikkelsen i Lille Velling havde slået Jens Christensen ihjel, skarpretteren som man ellers var mere vant til at se i nok så fredeligt ærinde. Han var lejet som skorstensfejer og til at flå selvdøde dyr eller udføre den slags natmandsarbejde, man regnede for uærligt.

Den dræbte Jens Christensen havde skældt Hans Mikkelsen ud for både tyv og trolld, og fik så panden flækket med en trebenet stol. Det ene ord havde taget det andet, som så ofte i krostue, dog næppe i den, der var åbnet i Viv efter at birketinget var forlagt til byen. Den blev hurtigt lukket. Krohold var man altid på vagt over for, uden at kunne komme det til livs. Der var kroer i hvert sogn, ja, fast i hver by, klagede regimentsskriveren. »Den misbrug, der nu begås derved, er ubeskrivelig«. Det var stadig som hans forgænger havde sagt, at Koldinghus amts bønder ville have brændevin, om de så skulle hente den i Polen!

Og så var der de »usigelig mange letfærdige kvindfolk på ryttergodset«. Det pinte regimentskriveren over al måde, mest fordi han ikke kunne inddrive bøderne fra dem, »thi de horer haver intet«.

Heller ikke dengang kunne dog gode kår eller legaliteten alene skabe lykken. Og selv som det var almindelig sædvane, at gifte ikke blot karl med pige, men også daler med daler og ko med ko, så røber tingbøgerne både den ene og den anden kærlighedstragedie. 3. juledag 1702 indgik Jørgen Nielsen i Gårslev og Peder Hjuler i Andkjær en aftale og blev »forenet at gøre et mageskifte med deres børn, således at Jørgen Nielsens søn skulle nyde gamle Peder Hjulers påboede halve gård i Andkjær og Peder Hjulers søn skulle nyde Jørgen Nielsens påboede gård og ægte datteren Dorret«.

For så vidt var alt i orden. Men næste jul havde tingene et andet udseende. Med grædende tårer rakte Dorret sin fæstemand hånden, da man havde tvunget trolovelsen igennem. Den unge Peder Hjuler blev helt sær. Og brylluppet blev aldrig drukket. Selv om hendes bror gik hårdt imod, han mistede jo gården i Andkjær, så lykkedes det pigen at slippe for at ægte den halvt sindssyge mand.

Sladderer har vel løbet, men sligt blandede byfællerne sig ellers ikke i. Byens »vide og vedtægt« gjaldt kun dyrkningsfællesskabet: Anno 1758 den 22. februar om eftermiddagen vare samtlige Skærup bys lodsejere forsamlede i sognefogeden Mads Bulls hus, da enstemmigt blev aftalt og vedtaget skulle den vang i Nørremark som ligger i »Baarer« fra kirken til skovleddet være fælles til boghvede dette år - i lige måde skal den ganske Linned mark være fælles til boghvede, men ej længere være under sæd end fire år, da den igen skal udlægges til græsning som tilforn.

Sådan gik det til dengang, og siden, når tiden kom, og på én og samme dag, rykkede alle bymændene ud for at plove. Oldermændene kørte som den første gennem leddet. Og hjulplovene trak knirkende deres fuger ad de smalle åse eller agre. Mest i al fredelighed, men der var jo dem, der så sig gale på hinanden. »Kommer du på min havre at vende, da skal du få skam af denne økse«, sagde Hans Jepsen i Gudsø, der havde ladet sin egen plov stå i furen og var gået over ageren til Jep Mikkelsen og hans folk med sin plovøkse i hånden. Heldigvis brugte han den ikke, da de kom i hårene på hinanden, men alligevel blev han kendt skyldig i plovfred og måtte bøde den største bod, loven kendte, »sine 40 marks bøder, foruden at han måtte betale for svie og smerte, slag for slag«.

Plovøksen havde han haft ved hånden, den sad jo på ploven, men også den lange økse førte bonden gerne med sig, hvor han gik og stod, til kirke eller grandestævne. Det blev jo gerne holdt under åben himmel, som da Anders Knudsen på Tyvkær gade med øksen i hånden overfaldt sin byfælle, Søren Hansen. Det var endda om søndagen. Det var også på bystævne efter kirketid i Taulov-Nebel, at i hvert fald nogle af de ni kander brændevin blev drukket, der kunne sælges i denne lille by i løbet af blot et par dage, og pastor Schandorph ville have disse sammenkomster forbudt om søndagen.

Men det kunne der ikke være tale om, hævdede amtmanden. Sådanne »grander« var »brugelige i enhver Dorph i hele riget«. Her rådslog bønderne om deres avling, hegning og bondehåndtering, om hvad den og den uge skulle gøres. Det både sparede deres tid og betager dem »lejligheden til andre hemmelige, syndige eller vellystige samkvem«. Nej, det gik ikke at forbyde slig samling. »I det ringeste ville foragt for og ulydighed imod deres øvrighed blive den første følge deraf, som og med største føje kunne ske i dette amt, der frem for andre amter er så forplaget med ægter, hovninger og utallige arbejder, at man må undre på, hvor deres udgifter kommer fra og hvor den tid dog kan vindes for dem, at de kan sørge for sig selv og drive deres egen avling«.

Rytterordningen var ganske vist ændret, men egnen måtte stadig lide på grund af sin beliggenhed, og selv hjemlige tropper på gennemmarch var en ubehagelig foreteelse. De tog selv, hvad de ville have med gevalt, som det par hundrede mand med deres tre snese fruentimmer, der havde lagt sig ind i Erritsø og til sidst tvunget bønderne til at køre sig pokker i vold nordpå.

Det var i 1713 under den store nordiske krig, da de hjemlige ryttere i lange perioder var fraværende i felten og faktisk kun vendte tilbage til deres kvarterer på landet for at forlade dem for stedse. Fremtidig kom rytterne til at ligge i kvarter i købstæderne. Der blev bygget rytterstalde i Fredericia, og Staldgården på Koldinghus fik dengang sin nuværende skikkelse med plads til 338 rytterheste. Rytterne selv blev der bygget »barakker« til nede i købstaden, små lave rækkehuse, som til dels stadig er bevaret. Og der blev indrettet græskobler, hvor der skulle avles hør til rytterhestene, både ved Hønneborg Ladegård og på Fredericia mark. Henved trediedelen af denne blev 1719 købt af kongen, og inddelt i tre kobler med navn af de tilstødende landsbymarker, Trelde, Bredstrup og Stoustrup kobler.

Eggen mellem bælt og fjord er her vist efter et kort over Koldinghus rytter-distrikt fra omkring 1720. Fra ældre kort er arvet den mærkelige afstumpede form af Tredlenæs. Ellers er kortet jo som så mange af datidens en blanding af plan og perspektiv. Ser man nøje efter, vil man kunne se, at kirkerne er tegnet efter naturen! Taulov kirke med det mærkelige runde gravkapel, og såvel Herslev som Gauerlund kirker med deres dengang fristående tårne.

Læg også mærke til landevejene, der ikke løb snorlige som nu.

Stapelstaden Fredericia var aldrig blevet, hvad dens kongelige grundlægger havde tilsigtet, som det blev sagt intet mindre end en ny residensstad! Handelen var ikke kommet rigtig i flor, fordi der stadig ingen havn var. Og bebyggelsen var tilsvarende uanselig, lange rækker af enetages huse, for øvrigt opført på en anden del af byområdet end hvor der først havde været bygget, længere fra kastellet, måske for at beholde et frit skudfelt fra dette. Fra havepladserne uden for byen, aldrig taget i brug efter formålet, strakte sig byens agre fra syd til nord »i en sådan længde, at jeg ej ved lige dertil«, sagde Fredericias første topograf, I. N. Wilse. Efter koblernes salg var de enkelte lodder blevet noget mindre, og flere kunne være samlet på én hånd. Hver lod var på otte tønder land, og »to lodder altså mere end nok til at underholde en mådelig familie i det ringeste med føden«.

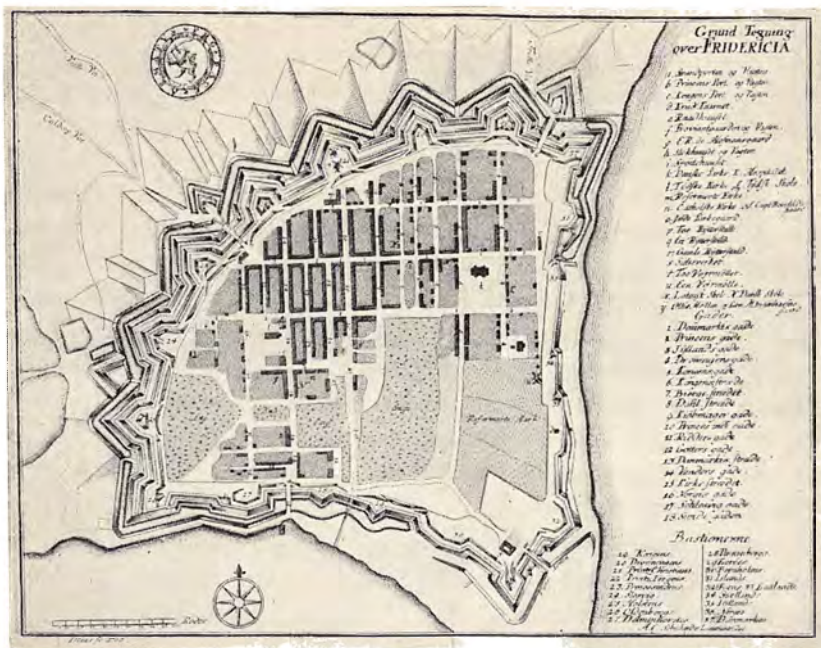
Men omtrent samtidig med, at koblerne blev solgt, var der sket det, som snart skulle omkalfatre det fredericianske landbrug. Den reformerte koloni var blevet oprettet i 1719 med 30 familier af vallonsk herkomst, hvis privilegier tilsagde dem både byggepladser og jorder, halvdelen af de før nævnte havepladser, og henved 30 tønder sædeland inde i selve byen, der hvor den ældste bebyggelse havde stået. Alle de reformerte var tobakspantører af profession, og ikke mindst i denne egenskab kom de til at præge agerdyrkningen i Fredericia.

De ny rytterkobler på Fredericia mark og andetsteds betød nye byrder for bønderne i Koldinghus rytterdistrikt, som det nu hed, nyt hoveri og nye ægtkørsler. Til sidst måtte de klage, om de så også skulle kaldes »rebeller«.

Også deres udgifter var utålelige med de mange ekstra pålæg, marchpenge, fangepenge, græsningspenge, ulvepenge, oldenpenge - og det enten der var olden eller ej, og så fremdeles. Fæstebrevene skulle betales alt for dyrt, og dyrt var det omvendt, når der skulle skiftes efter de døde. Dyrt, fordi både præst og degn ville have deres, præsten ikke mindst, 3-4 rigsdaler for sin ligprædiken - næsten et halvt års landgilde - og der skulle tales over den døde, enten man ønskede det eller ej.

Skiftesalærerne var også alt for store, og rettergangen i det hele for kostbar og - måske ikke helt upartisk. Regimentsskriverens fuldmægtig og birkedommeren var svogre!

Selvfølgelig afviste de to herrer med harme de fremsatte beskyldninger mod dem selv. Men måtte indrømme, at bønderne var hårdt spændt for. Det kunne bare ikke være anderledes, hvis kongens tjeneste ikke skulle forsømmes. Og de forskellige afgifter var jo i overensstem-

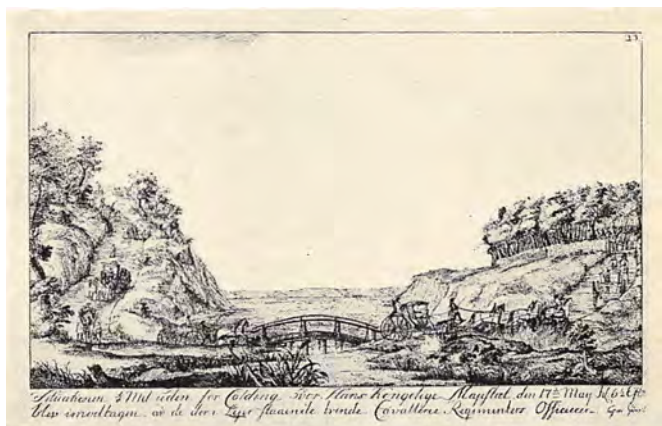
Kortet her er en pendant til prospektet foran side 51, men mere nøjagtigt og sirligt tegnet. Som det viser, var dengang store dele af byen endnu ubebygget, to-tre gange større areal end de reformertes mark.

melse med loven og forordningen. Der var ellers i Koldinghus amt »malefikanter« nok, der overtrådte disse, og adskillige så alvorligt, at de skulle af med hovedet. Det gav både øgede fangepenge og øget kørsel. For som bønderne skulle befordre regimentsskriveren til ting, skulle de også køre med delinkventerne. Det var kun én af deres talrige pligtkørsler. De skulle også køre hø ind fra rytterkoblerne og møg fra regimentsstaldene til disse. De skulle køre havre fra magasinerne til Vejle, hvor livkompagniet lå indkvarteret og siden også ildebrændsel, ikke blot til »kongens hofholdnings fornødenhed«, men også til officererne, som tilmed forlangte, at de også skulle både høste deres korn og køre det ind fra rytterkoblerne og holde hegnene omkring dem i orden. Så var der befordring af dem med fripas fra rentekammeret eller generalkommissariatet, sessionsherrerne fra og til sessionen, ja, og sidst, men ikke mindst med »kongens fadebur« eller »kongens suite«.

Men selv når den skulle passere og praktisk taget hele egnen til-sagt, kunne det ske, at nogle stak af om natten, som Hersleverne havde

gjort i 1715. Men navnlig i den sidste tid havde bønderne været op-sætsige, så hele sogne i 1732 havde nægtet at køre møg fra staldene til koblerne. Navnlig bønderne i Taulov sogn havde været genstridige og obsternasige. Syv af underskriverne på den omfattende klage var da også derfra, andre fra Bredstrup og Vejlbj, men de fleste fra den anden side Kolding. Skønt det ellers var i Follerup hos Søren Lundemann, der slet ikke selv havde skrevet under, at det første udkast til klageskriftet var blevet skrevet rent.

Selv om næppe nogen af »rebellerne« i 1732 blev hængt op for alvor, blev klagen i hvert fald afvist af amtmanden, Jessen. Men hans efterfølger, von Linstow, var få år senere nærmest på bøndernes side. Der var ingen som helst mening i, at bønderne skulle høste officerernes korn. Det kunne de lade deres ryttere gøre, de spildte ikke tiden med det som bønderne. Det var i virkeligheden slet ikke til at forstå, at de hidtil havde kunnet svare, hvad de skulle, skønt de måtte spille deres halve tid på ægter og hovninger til andres nytte.

Den kgl. »suite« har på dette billede passeret fra Snoghøj til Strandhuse og er på vej til Kolding. Her gik den tid landevejen, hvis bakker måske er gjort lidt for stejle og høje, men busk selv, hvordan den gamle vej er ned til Strandhuse.

Billedet er tegnet på Frederik V's berømte rejse i 1747.

Udskiftningskort hos Jens Kring i Bredstrup.

DE KOLDINGHUS AMTS SELVEJERE

Endnu i vore dage kan det ske, at udskiftningskortet fra 1770'erne er bevaret i selve landsbyen, og i Bredstrup, som det sig hør og bør, opbevaret hos byens største lodsejer. Men forud for ophævelsen af det gamle markfællesskab gik bøndernes køb af deres gårde.

Allerede længe havde de mere fremsynede i statens ledelse været klar over, at bøndernes kår burde bedres, ja selve majestæten Frederik IV havde hævdet, at man uden skade kunne gøre bønderne i Koldinghus amt til selvejere.

At landbrugspriserne uafsladelig faldt, skulle dog ikke friste til salg på det tidspunkt, og straks efter Frederik IV's død i 1730 gik man i gang med at revidere ryttergodsordningen for at både rytter og bonde kunne »konserveres«. Rytterbønderne skulle fremtidig yde deres landgilde i penge, varierende efter »stedens vilkår«, fra 1 rigsdaler og 16 skilling til 2 rigsdaler pr. tønne hartkorn. Selvejerne slap gerne

1 mark billigere pr. tønne end fæsterne. Deres særlige retsstilling var endelig formelt blevet anerkendt. De skiftende regimentssskrivere havde ellers alle efter evne forsøgt at anfægte dem.

Det var der derefter ikke mere tale om, heller ikke da de en meneskealder senere omsider blev virkelige selvejere sammen med størstedelen af egnens fæstebønder! Den trøstesløse tilstand, som landets finanser var i mod slutningen af den ejegode Frederik V's regering, søgte man at bøde på også ved salg af kronens godser.

Og ved auktionen på Koldinghus i 1765 fik selvejerne deres gårde på ret favorable betingelser, set i forhold til de priser, fæsterne måtte give. I snit 93 rigsdaler pr. tønne hartkorn.

Fæsterne måtte højere op, da turen kom til dem, selv om det var regeringens ønske, at også de skulle »købe sig selv«. I Holmans herred blev der betalt fra 142 til 225 rigsdaler pr. tønne hartkorn, i henholdsvis Gårslev og Follerup. I Elbo lå prisen noget lavere, fra 110 i Kongsted til 200 i Vejlbj, og i Højrup blev der givet hammerslag ved 130, i Herslev ved 182, men i Vilstrup først ved 292 rigsdaler. En lang række byer købte sig selv, en for alle, og alle for en. Praktisk taget det hele Holmans herred med undtagelse af Velling, og langt størstedelen af Elbo, nemlig byerne Vejlbj, Bredstrup, Kongsted, Taulov, Nebel, Oddersted, Studsdal, Skærbæk og Erresø.

Men andre byer i Elbo herred blev købt af forskellige spekulanter, gårdene i Trelde samt Egeskov, Gade og Lomholt af Fredericiaborgmesteren H. M. Richter, der forresten solgte Egeskov by til en af sine lige, oberstløjtnant de Fallsen. Han havde købt Hønneberg Ladegård foruden andet spredt gods, også en del gårde i Børup og hele Håstrup by. Egum fik en anden Fredericiaborgmester. Endelig købte jægermester P. Bachmann ejendomme i Smidstrup og Velling til sin nylig oprettede lystgård, Vellinggård i Lille Velling, ikke at forveksle med den gamle hovedgård.

Hele salget i 1765 indbragte hened 1 million rigsdaler eller 10 tønnder guld, som man dengang også sagde.

Det var noget af et særsyn, når alle ejere i Gauerlund by og 3 mænd i Erritsø bad om at måtte betale hele købesummen kontant og med det samme. Ellers blev de halve købesummer stående som en prioritet i gården, og mange fik ikke betalt noget inden den fastsatte frist. En ny auktion blev afholdt 1767. Også denne gang var der byer, der købte sig selv - altså for anden gang, som Pjedsted, Skærup og Follerup. Herslev blev derimod solgt til rådmand Michael Bruun i

Kongeskødet, udstedt efter auktionen 1765, er endnu i behold på adskillige gårde. Men det er også til tider fulgt med, når gården gik ud af slægtens eje.

Kolding, og Skovsgårde til auditor Seidelin. Kammerråd Møller havde givet sit bud på de 14 vilstruppers vegne, og de kongelige skøder blev udstedt direkte til dem. De tjente penge på affæren, for de fik deres gårde for 150 rigsdaler pr. tønne hartkorn. Mod før ialt 25.500 rigsdaler slap de med 16.600. Også de skovsgårders hartkorn var blevet billigere i anden omgang, 107 rigsdaler mod 155, men det fik gårdmændene ingen fordel af, de havde jo erklæret »ej at ville købe«, og Seidelin fik hammerslag. Han tog sin fortjeneste, da han solgte til bønderne i 1780.

Selvfølgelig lød der inden længe veråb og klager, fra de bønder, der atter var kommet »under herremænd«. Både Richter og Fallsen fik skyld for at plage deres fæstere med større hoveri end rimeligt var, men for øvrigt varede det ikke længe, inden de to herrer atter afhændede det købte ryttergods og heller ikke det nye Vellinggårdgods fik lang bestandighed.

Ejeren af Nebbegård, Laurids Bolvig, havde købt »Brejning hovedgård« med tilhørende gods. Det meste solgte han igen til beboerne, men sørgede tillige for endelig at skaffe sig et bekvemt liggende ugedagsgods lige ved selve hovedgården, nemlig Gårslev by. Bønderne her havde ikke kunnet tilsvare deres egne bud på første auktion.

Og seks bønder i denne by skulle nu gøre fuldt hoveriarbejde for herremanden, flere dage om ugen. Nogle af dem rejste troskyldigt til København for at klage til kongen selv, og ellers blev der sat hårdt imod hårdt. Herremanden gik endda til håndgribeligheder. »For at han kunne udøve sin fulde harme, greb han mig i håret og slog mig under øret, så jeg ældgamle mand næppelig slap derfra med livet, som

nu snart er over tres år«, klagede en af de seks. Herremanden måtte indrømme, at hidsigheden var løbet af med ham. Han havde ellers i 40 år omgåedes hovbønder uden at bruge hverken »hånd eller kæp«. Selv den trofaste bondeven og reformmand, amtmanden Hans de Hofman, kaldte Gårsløvbonderne de »uartigste«, han havde været ude for. Højesteret idømte bønderne en mulkt for hver dag, de i to år havde forsømt deres hovarbejde. Samtidig skulle dette fastsættes efter egnens skik og sædvane, og hvor fandt man den i en egn, hvor man ikke var vant til at gøre herregårdshoveri? Bønderne, herremanden, amtmanden og landvæsenskommissærerne gav alle deres besyv med i sagen. Ikke mindst herremanden var utilfreds med administrationens afgørelser, og til sidst blev det betydet ham, at ville han ikke nøjes med den resolution, der var faldet, kunne man i rentekammeret aldeles ikke have med sagen at gøre.

Kunne de ny selvejere nu klare sig økonomisk? Selv de mest reformivrige tvivlede. De renter, bonden skulle svare af sin så dyrekøbte jord, var 3-4, ja 5-6 gange større end hans forrige landgilde. Og to ting især hindrede ham i at øge sine indkomster, dels hans afsky for alt nyt og for alt »han ej har set af sine forfædre og dels af det fællesskab, bønderne ligger udi med hverandre«. Og det ville næppe blive ophævet, før det blev påbudt, hvad nu var tilladt. Så ville bønderne ikke blive ruineret, men kunne »befå sig lige vel som tilforn«.

Det er Barthold Hoë, der skrev således i året 1766 midt mellem de to auktioner, sognehyrden i Taulov, en af de rationalistiske præstemænd, som senere tiders pietisme havde hang til at fordømme, men som gjorde deres sognebørn meget godt, i det mindste hvad angik deres timelige velfærd. Og Hans de Hofman var lige så skeptisk: »Siden hver bonde nu ejer selv sin gård og tilholder sig sin part efter landmålingen, er det ej at vente, at de tåle nogen forandring, eller at de i de store byer kan forenes om at dele sig og sætte flere beboere på de vidtløftige ejendomme«. Dog var de kongelige bønder, siden de var blevet deres egne, ej så stolte som tilforn, de veg endda ikke tilbage for selv at lægge hånden på ploven!

Både Hoë og Hofman blev sådan set beskæmmet. Skønt begge havde deres andel i, at sagen kom på gled, præsten i mere beskeden målestok. Det er næppe at tvivle om, at han har haft sin andel i, at opløsningen af det »skadelige fællesskab« i hans sogn tog sin begyndelse allerede i 1766, da Børup fællede på grænsen af Erresø blev udskiftet, og siden har han vel inspireret eller direkte formuleret en an-

søgning om fællesskabets ophævelse i sin sogneby. Så karakteristisk for tonen i slige henvendelser til enevoldskongen, endnu på de store reformers så fornuftbestemte tid!

Stormægtigste monark, allernådigste arve-konge og herre.

Den store og vidtberømte landenes faderlige omsorg, som Deres kongelige majestæt bærer for sine fattige undersåtter, giver os fattige den dristighed, at vi i allerdybeste underdanighed understår os at fremkomme for Deres majestæts høje og hellige trone.

Og i allerdybeste submission forestiller, at som vores jord og grund ligger i blandt andres u-separerede, altså i følge Deres kongelige majestæts allernådigste forordning, er vores indstændige og hjertens begæring at den grund som findes til vores påboede lidet gods, som vi os selv have tilkøbt, allernådigst må tillades for os selv at indhegne i ager og eng, skov og mark og hvor det findes og om muligt kunne være, at det på et sted enhver kunne bekomme, og at samme deling efter tøndeskyld og hartkorn måtte blive foretaget, ligesom vi os have tilkøbt som nu hver tjenlig og gavnlig kunne være. Men som nu to à tre mænd står hele byen imod, uanset det var hele byens gavn og bedste, i særdeleshed vi sidder for en stor rente, som vi årlig til Deres majestæts kasse svarer, og tilmed den iblandt hornkvæget grasserende syge nu mere og mere ytrer sig, så når ved hver sit for sig selv erlangede, var det næst Herrens hjælp og bistand, meget lettere at oppeholde sig og sit, samt Deres kongelige majestæts kasse onera at præstere, også vi dermed ej i ringeste måder sigter til vores egen fordel, men til hele byens gavn og bedste.

Så nedkaster vi os i støvet for Deres kongelige majestæts scepter og krone og i allerdybeste underdanighed beder, at denne vores så indstændige hjertensbegæring kunne finde allernådigt bifald og at hele byen måtte være tilfunden denne bekostning, som anvendes derpå efter proportion at svare. Den allerringeste Gud velsigne Deres kongelige majestæt her i tiden og hisset i al evigheders evigheder, hvorom at bede af os aldrig skal mankere.

I allerdybeste underdanighed
Deres kongelige majestæts vores
allernådigste konge og arve-herres
allerringeste tjenere

Hans Pedersen Mads Sørensen

Taule Nebbel
i Koldinghus amt
26. august 1769.

Dateret i 1769 er ansøgningen skrevet det selvsamme år, da man kom til ende med udskiftningen af den første by i amtet, Hjarup på den anden side Kolding.

Og nu tog udviklingen fart. Især takket være Hans de Hofman, fra 1760 præsident i Fredericia, og senere fra 1773 tillige amtmænd på Koldinghus. Han foreslog, at staten, der jo som prioritetshaver var

interesseret i bøndernes ve og vel, skulle betale landmålerarbejdet og tilbød selv at overtage det almindelige tilsyn med dette. Og efter at kongen allernådigst den 29. juni 1769 havde bifaldet dette forslag, var arbejdet i fuld gang allerede det følgende år i både Holmans og Elbo herreder. En af landmålerne måtte hen på efteråret skynde sig til Stoustrup, da ingen her vidste, »hvor han kunne så hans rugsæd«, inden inddelingen var sket. Forholdene her var mildest talt indviklede. Stoustrup by med sine syv gårde lå »tilfælles uden nogen grøft eller gærde med seks andre byer ... Torp, Kongsted, Stallerup, Egum og Erritsø byer, af hvilke de fire første« havde lodder på Stoustrup marker, hvor der alt i alt var 24 lodsejere og de enkelte lodder lå så »adspredt som på købstadsmarker«.

Det følgende år 1771 nåede man kun til ende med udskiftningen af Rands, Gudsø og Herslev, men året efter igen kom der for alvor gang i sagerne. Da blev Erritsø udskiftet og det meste af Taulov sogn - Skærbæk først næste år - dertil Kongsted, Torp samt Egum. Videre udskiftedes i Holmans herred Gauerlund, Børkop, Smidstrup, Håstrup og Rønshave og endelig Højrup i Bruskhøved herred. 1773 fulgte Skærbæk, Bredstrup, Egeskov og Vejlbj, Mørkholt, Brøndsted, Andkjær, Tolstrup og Follerup, og 1774 Stallerup, Trelde, Pjedsted og Vinding samt i 1775 Bregning. Sellerup og Svinholt kom drattende lidt bagefter, henholdsvis 1782 og 1785 for slet ikke at tale om Skærup, der først blev delt i 1803. Først da overvandt bymændene den »modbydelighed« overfor fællesskabets ophævelse, de havde vist allerede, da major Moldrup på Brandtlund i 1760 forgæves søgte at overtale dem til at udskifte.

Det tør jo nok også siges, at landsbyfællesskabets ophævelse, udskiftningen, ændrede datidens bondetilværelse i endnu højere grad end overgangen til selveje. Det betød afskaffelsen af bondens hele hidtidige leveform, først og fremmest af det fra middelalderen nedarvede driftssystem, som forudsatte hele grandelagets medvirkning, når blot et enkelt fælles agerskifte skulle bearbejdes. Det betød også, at bonden, før vant til kun at handle i fællig med sine byfæller, nu mere, for ikke at sige helt, skulle stå på egne ben.

Som en moden mand var Hans de Hofman gået i gang med udskiftningsarbejderne, som en bedaget herre kunne han med tilfredshed overskue resultaterne i sin Koldinghus amts beskrivelse fra 1786, et tabelværk med tilhørende kommentarer.

Selv om han måtte slå sig selv på munden, gjorde han det nok

Kortet fra udskiftningen af Sellerup i 1775 hører til de få, hvor de enkelte agre er afsat. Alle de utallige strimler har været fordelt til de enkelte af byens gårde.

med glæde. Han var tilfreds med at måtte tilstå, at de f r så »dovne og overdådige bønder«, siden deres udgifter blev tredoblede, »havde været utrolig arbejdsomme og flittige fremfor tilforn«. De havde indgr ftet deres kobler, ryddet buske bort og udgravet moser og avlede nu mere korn, hvad kunne mærkes på tienden. Også h  fik de meget mere af, og b de heste, køer og f r trivedes bedre, nu de stod tøjrede, ja, »daglig« viste det sig, hvilken fordel det var, at bønderne nu havde deres jord »mesten i to kobler«.

Koblerne var jo de lodder, højst tre i tallet, som bønderne havde fået tildelt ved udskiftningen. Som den første i sin art var denne ikke altid gennemført på den heldigste m de. Det kan man se den dag i dag, når man tager et moderne kort over egnen for sig. Bønderne havde jo selv en del af skylden, de vægrede sig ved at flytte bort fra landsbyf llet, ud i en eller anden afsides krog af marken. Man ville helst stadig klumpe sig sammen inde i byen, og skulle man så endda have de enkelte gårdes lodder samlet på ét sted, måtte det blive de evigt lange upraktiske lodder, som f.eks. i Gauerslund og Gaarslev. Men selv hvor hver gård fik flere lodder, kunne de enkelte blive smalle og lange, som f.eks. i en mindre by som Vilstrup.

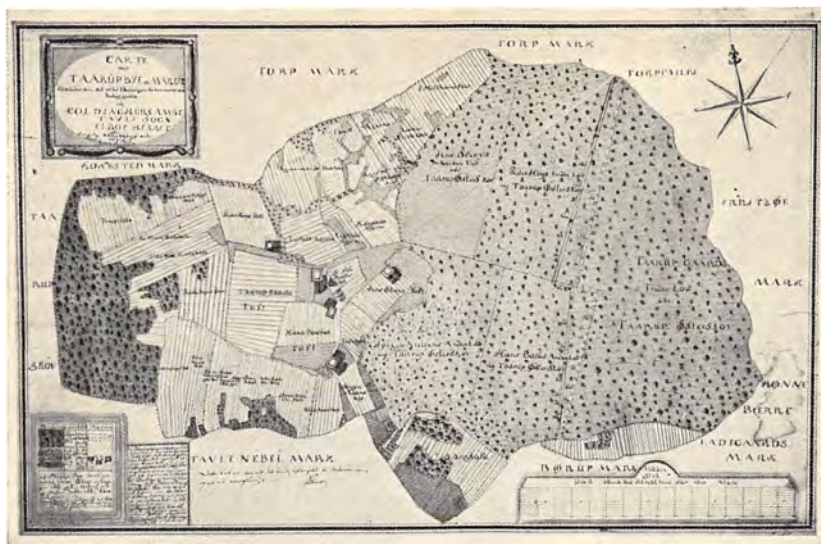
»Ved det nu hver mand har 2, højst 3 kobler, har ejeren delt i 10 dele, 5 bruges og 5 hviler, en indtages hvert år og en del igen ud-

lægges. Af de 5 dele, som hviler, slåes hø på de to dele og tøjres køer, stude, heste, ja endog får og svin i de tre hvilende indtægter, og bliver de således tøjrede fra maj, til kornet kommer ind, hvorved køerne giver dobbelt mælk og hestene kommer i bedre stand end tilforn med videre«. Hvor jorden var god, blev der sået byg, tre år i træk og ikke på større arealer, »end de havde gøde til«, og de næste to år avledes havre.

Nye afgrøder ville ikke rigtig trives, hverken hørren eller hampen. Rødkløveren gik det bedre med på de gode jorder, og hveden skulle nok lykkes, når marken bare blev rigtigt behandlet. »Pateter« var allerede blevet almindelige, og plantedes nu med stor fordel, ikke mindst inde i Fredericia. »Der er få steder i riget, hvor der avles så mange pateter som her«, og da især på de reformertes mark. De reformerte havde efterhånden helt ændret driftsformerne indenfor fæstningsområdet. Fra bastionerne ved kongens port så man imod nord »den grønne tobak stå ager om ager med den gulbrune hvede« helt ind mod Trelde skov. De reformerte havde indført tobaksavlens, nu længst »Fredericiæ beste product«, og tillige den flittige bearbejdelse af jorden, der til gengæld aldrig fik hvile. Tidligere havde man jo som på bondemarkerne udenfor byområdet brugt jorden seks år med efterhånden boghvede, rug, byg, havre og så ladet den hvile andre seks. Nu blev de ubesåede marker i staden bearbejdet med plov og harve to gange, både forår og efterår. Og sædskiftet var ændret. Det enkleste var det, at man plantede tobak i to-tre år, og så såede hvede et år, inden man begyndte forfra. Sommerhveden havde man ikke haft held med, men der var tre slags vinterhvede, blandt dem »det lādne slags, der var bragt herind ved de reformerte«. Man såede også både to- og seksradet byg, den sidste regnedes for den bedste, og man avlede sædvanlig »det ottende korn«. Til rug var Fredericiajorderne vist for stive og kolde, og man fik sædvanlig kun 4 à 5 tønner efter 1 tønne udsæd. Endelig dyrkede man også ærter, vikker og boghvede, sidste »i den allerringeste jord«.

På de noget kolde jorder faldt høsten senere end i »nabolaget«. Aldrig så snart var kornet inde, før man hørte plejlene gå lydeligt overalt, et tegn på, at de fleste agerdyrkere levede af hånden i munden, som man sagde.

De reformerte havde også indført en særlig plov, selvfølgelig en hjulplov, men forskellig fra den, der blev brugt i Kolding og den, de havde i Bredstrup. Enkelte nøjedes med to heste for ploven, de fleste kørte dog med fire, men den, der kørte ploven, havde også tømmerne.

Dette smukke og farvelagte udskiftningskort fra Tårup 1771 viser kun byen og overdrevet, det senere Tårup Østerskov. Selve Tårup skov er ikke med, den blev først udskiftet langt senere.

Landbruget prægede skam også selve byen indenfor voldene og selve disse. Det kneb med at holde dem fri for borgernes kreaturer, mens det var i sin orden, at der blev slået hø på de dengang helt træløse volde to gange om året. Inde i byen var der også enghaver, hvor man kunne hente staldfoder til hestene, og så var der jo den reformerte mark med de 30 tønner land.

På auktionen i 1765 havde staden eller rettere Hans de Hofman, som overlod dem til staden, købt de tre rytterkobler tilbage, alle til en højere pris, end kongen i sin tid havde givet, ja Stoustrup kobbler havde man måttet betale med 350 rigsdaler pr. tønne hartkorn. Men også prisen på de andre Fredericia jorder var steget, takket være de reformertes indsats. En lod, som før havde kostet nogle og tres rigsdaler, var nu fire-fem gange mere værd.

Også bondejorderne kostede mere end før. Med udskiftningen fulgte udparcelleringen, før så godt som ukendt. Når ingen ville flytte ud, var det jo alt for besværligt at drive de lodder, der lå længst borte fra landsbyerne, men nu kunne de sælges til højere priser endda, fire-fem-seks hundrede rigsdaler pr. tønne hartkorn, uden bygninger. Og var der afhændet jord fra en gård, så der blev en fire-fem tønner hartkorn

tilbage, fremkom netop den mest økonomiske størrelse for en gård i de gode egne. Den kunne så drives med en enkelt plov. I alle amtets fem herreder tilsammen var der efter en snes års forløb kommet 300 nye familier, i almindelighed i nye bolsteder og huse.

En af de nye bebyggelser var den i Tårup Østerskov, seks steder, alle opstået på Henrik Bangs andel af dette store, kratgroede og sumpede overdrev, udparcelleret og solgt omkring 1780. To af stederne var på omkring en tønde hartkorn, de andre kun på en, to eller tre skæpper. Sådan opstod ny mere eller mindre spredte bebyggelser her og der i sognenes udkanter, i Herslev Bolskov og på Herslev fælle, på Vilstrup Hede og i Klattrup. Også på parceller af Hønneberg ladegårds mark syd for landevejen.

Landvæsenskommissær Wildenradt til Vellinggård blev nævnt under afsnittet vindskibelighed i Mallings Store og gode handlinger, fordi han havde sat hegn om gårdens jorder. Det lagde man megen vægt på. Men der var dem, som mente, at »indhegningen vil næppe få nogen fremgang her i egnen, da folk, endog bønderne selv, gør gang og gensti over hinandens grøfter, der nedtrædes, så digerne ruineres både af mennesker og kvæg. Sådan uorden vil næppe være at hæmme«.

Og det blev spået i de levende hegns land par excellence!

Men blev de skovagtige overdrev opdyrket, fredede man heller

Karakteristiske gavle, klædt med egebredder, som de før var almindelige på egnen. Den til højre hører til stuehuset fra 1787, på Niels Nielsens gård i Højrup. Der var for en snes år siden bulfjæl i de nederste tavler.

ikke netop selve skovene. Bønderne i Trelde havde hugget alt det brænde, de orkede og solgt det i Fredericia inden auktionen 1765. På en enkelt dag havde man talt 400 læs ind ad Prinsens port. De regnede med at få penge ind til at købe sig selv og skoven, men blev snydt og måtte i årevis processe med den hårdhændede Richter, der ellers rostes, fordi han lod skoven udskifte. De store ege, som misteltenen snyltede på, var sjældne efterhånden og hugormene som i dag de mest vilde skabninger i skoven. Vildsvinene var allerede uddøde, nu forsvandt også »de store hjorte og hinder«, ja rådyrene, som det før havde vrimlet med i Trelde skov, såvel som i dem ved Munkebjerg, hvor der nu næppe var ti dyr at finde. Blot ræv og ulv søgte stadig deres skjul i de dybe, tilgroede skovkløfter, hvor også takstræet voksede vildt som dengang tillige i skoven ved Nebbegård.

Oldendriften var næsten ophørt, endnu inden Skovforordningen af 1805, der dog kun forbød at græsse andre huspattedyr i de fredede skove. Blot en lille menneskealder før var ellers græsningsretten lagt til grund for udskiftningen af de skove, som det var lykkedes Hofman at få delt.

Bondebyerne selv så endnu ud som forhen. Bindingsværket var af egetømmer, bjælker og sparrer derimod af norsk fyrretømmer, ja, enkelte steder af rafter. Taget var naturligvis stråtag og belagt med mønningstørv. Nogle steder, som i Gauerlund sogn blev der brugt mursten til stuehusenes vægge, mens udbygningerne endnu for det meste var lukket med ege- og bølgebrædder.

O Gud bevar ild og lius
for fiendens vold og knips,

står der stadig med ubehjælpsomme bogstaver indridset i skorstenshammeren i et stuehus fra 1787 i Højrup. Man havde ikke glemte de umilde gæster for mere end 100 år tilbage. Gavlen på dette stuehus var og er endnu den oprindelige høje, bræddeklædte, som ligeledes gavlen på gårdens østlænge. Også laden på en anden gård i byen stod til for en god halv snes år siden med sin høje rejsning og bræddegavlene. Den var fra 1788, stavnsbåndsåret, der ikke havde samme betydning her på egnen som ellers de fleste steder i landet. Her og der ses andre gamle stuehuse fra sidste halvdel af det attende århundrede, både i Erritsø og Trelde. Avlsbygninger fra de dage er nok så sjældne og har sjældent den gamle indretning.

»Selvejerne i Koldinghus amt tillagde årligt 2-3000 studekalve, og da ingen herregård købte dem, måtte bønderne bruge alle mulige udveje for at udpraktisere studene til Holsten«, skrev Hofman ligeud. Ja, de stude blev, som Gud og hver mand vidste, smuglet ud ligesom utallige andre, i almindelighed over Kongeåen, men før i tiden var der forresten også smuglet stude over fjorden fra Skærbæk til Løverodde. Smugleriet var umuligt at forhindre, mente Hofman, selv om det var nok så soleklart, at statskassen mistede store penge på den måde. Da der i kvægpestens tid 1776 til 1782 havde været etableret en virkelig afspærring af grænsen, fik Hans majestæt 13-14.000 rigsdaler årligt i øksentold mod næppe 6000, efter at de posterede husarer var trukket tilbage.

Afspærringen havde alligevel ikke hindret kvægsygen i at nå egnen, og flere besætninger var blevet slået ned. Men da Hofman ville have lov til at slagte alle 70 høveder på Nebbegård, fik han afslag. Regeringen skulle jo erstatte alle de kreaturer, der blev slået ned.

Ved et lovbud af 1788 ophævedes sædegårdenes eneret til udførsel af staldstude, og todsatserne blev klækkeligt nedsat. Men nu var spørgsmålet, hvad der lønnede sig bedst, at holde stude eller malkekøer. Mens man på Nebbegård hævdede de gamle traditioner, var der på Vellinggård i 1770erne et mejeri eller hollænderi, som man sagde, på 100 køer, nok det første i sin art her på egnen. Selvfølgelig var der altid blevet fremstillet smør og ost af bønderne, lige som der fra ældre tid gerne blev ydet smør i landgilde, men produktion af smør og ost i større stil var det næppe blevet til med de få køer og den forplejning, de fik, kun rigeligt at æde om sommeren, hvis der ellers var græs nok.

»Endnu for 30-40 år siden havde de jyske heste været i stor reputation«, skrev Hofman videre. Loven havde gennem tiderne søgt at forhindre helt tilfældige parringer, som når hingste og hingstplage græssede sammen med hopperne på fælleder og overdrev. Og fra 1780 indførtes hingstekåring hos bønderne. De to-års hingstplage skulle i marts måned synes, og de bedste udtages til bedækning i forholdet 1-30, 40 hopper og forsynes med brændemærke. Men alle de kasse-rede skulle under bødestraf skæres. Hans de Hofman føjede til sine mange andre gøremål det at skulle udtage de 2-3 hingste for hvert sogn og lade et stort H indbrænde på halsen af dem. Hans kopibøger indeholder lange lister over de hingste, han således havde kåret.

Henholdsvis 20 og 40 år efter Hofmans beskrivelse af Koldinghus amt fremkom der to parallelle, men mere vidtløftige arbejder af samme

Nebbegårds hovedbygning, den eneste herregårdsagtige på egnen, stammer i sin nuværende skikkelse fra det 18. århundrede. Billedet er jo fra det tyvende, men taget inden besten havde mistet sin betydning som trækraft.

art. Det første var afsnittet om Vejle amt, som det nu hed i Begtrups store samlingsværk: Agerdyrkningens Tilstand i Danmark, det andet skrevet af en stedlig landmand, ganske vist en mand nærmest fra Vesteregnet, ejeren af Aldebertsminde i Højen sogn, Carlo Dalgas, som en af Landhusholdningsselskabets amtsbeskrivelser. De er altså skrevet henholdsvis før og efter Englænderkrigene, der på mange måder satte skel i landets historie og naturligvis også prægede denne egnens tilstand, navnlig de økonomiske forhold. Med hensyn til den almindelige beskrivelse af landbruget og dets driftsformer, supplerer de to hinanden på bedste måde.

Da der ikke foreligger lignende skildringer af egnen og dens forhold fra tiden nærmere imod året 1860, har det været naturligt i denne bog at bringe adskillige af deres oplysninger som indledning til de herefter følgende kapitler om planteavl, husdyrbrug osv., og her skal foreløbig kun bringes uddrag af deres mere almindelige beskrivelse af egnen og dens forhold.

Begge skribenter er i øvrigt enige om at rose egnen på det bedste.

»Dette amt er fortrinlig godt«, er Begtrup's første ord i hans omtale af »den frugtbare odde af landet mellem Vejle og Kolding fjorde«, hvor jordbunden var »særdeles god« og egnen »desuden rig på skove og græsning, så den billigen ansås for et af de bedste partier, ej blot i Jylland, men hele Danmark«. På grund af de mange skove lå der her megen jord til hartkornet, men af agerjord alene gik der fra 9-16 tøn-der land på tøndens foruden 2-4 tøn-der land engbund og en ikke ube-tydelig skovgræsning. »Formedelst sine gode jorder, og skønne tillæg til hartkornet udmærker sig det meste af Bredstrup sogn, Stoustrup by i Ullerup sogn, en del af Taulov-Nebel sogn, det ypperlige Gauerlund sogn, især byen Andkjær, som skal være en af de bedste byer i Jylland, endvidere Herslev, Pjedsted og en del af Smidstrup, Eltang og Sønder Vilstrup sogne«.

Det var her, en bondegård i almindelighed blev betalt med lige så mange tusinde rigsdaler, som den stod for i tøn-der hartkorn og var det værd, formedelst de ypperlige bygninger og de gode skove. Enkelte tøn-der land blev betalt med 60-100 rigsdaler. Udparcelleringen havde således sat priserne i vejret. »De fortrinligste ejendomme og de højeste priser på jord i denne egn gives i Kongsted, Bredstrup, Vejlbj, Ullerup, Erritsø, Taulov-Nebel, Gauerlund, Herslev, Pjedsted, Smidstrup og Eltang sogne. Som særdeles fortrinlige og velhavende byer fortjene Andkjær, Pjedsted, Velling og Trelde at nævnes«. Endda var købstad-jordene endnu dyrere, 100-150 rigsdaler pr. tøn-de land, ja på de sær-deles gode Fredericiajorder var prisen på dem nærmest mod byen 100 rigsdaler for ½ tøn-de bygland eller 4000 kvadratalen.

Også skovene var en stor herlighed. »Der gives partier mellem Vejle, Kolding og Fredericia, som have en så overordentlig frodig skovvækst, at man næppe vil finde den nogetsteds bedre, og skoven gives dog ingen videre fred, end man skåner den i forsommeren for kreaturenes bid«. Der var blandt andet en smuk skov til Trelde med sin vidtløftige ege- og bøgeskov, mest med unge træer - dog var der nylig afsat en del egeskibstømmer til København. Også skovene ved Vejlefjord berømmes, og Vinding by havde alene en skov på en kva-dratmil, ligesom Andkjær by en herlig skovgrund, hvor »i 30 år en bøg voksede til at holde ⅓ favn«.

»Koldinghus amts fremskridende velstand« kom af selvejet og den tidlige udskiftning, der havde fået ejendomspriserne til at stige til mere end det ti-dobbelte, siden auktionen på Koldinghus.

Også gårdenes udstykning i mindre dele havde været en positiv

Fynboen Jens Juel, en af vore første landskabsmalere, har gengivet stemningen ved Snoghøj færgested en måneskinsnat sidst i 1700'erne. Bemærk den knejsende stubmølle på brinken, og Middelfart i baggrunden.

faktor i udviklingen, selv om sortseere havde hævdet, at udparcelleringen ville skabe et landproletariat, der måtte betyde øgede forsorgsudgifter, ja at parcelliststanden ville bidrage til at rekruttere forbryderstanden! Men stiftamtmand Hellfried, der i 13 år efter Hofman havde forestået amtet, havde i et lille skrift imødegået disse uholdbare påstande. Amtets herredsfogeder, deriblandt Buhl i Elbo m. fl. herreder, havde dengang bekræftet, at hverken betleri eller løsgængereri var blevet mere udbredt siden udskiftningen, og ingen parcellistfamilie havde været inddraget i nogen tyverisag!

Alt i alt var 80 gårde og steder blevet mere eller mindre udstykket, og henved 300 parceller solgt, nogle til udvidelse af allerede bestående brug, men på omkring halvdelen var der opstået 150 nye landbohjem. En familie kunne leve på 16 tønder land, mens de mindre parcellister tillige var håndværkere.

Dalgas er nok så bred i sin beskrivelse og redegør mere detaljeret for egnens jordbundsforhold, men ellers er han om muligt endnu mere begejstret for den end Begstrup. I skildringen af terrænforhol-

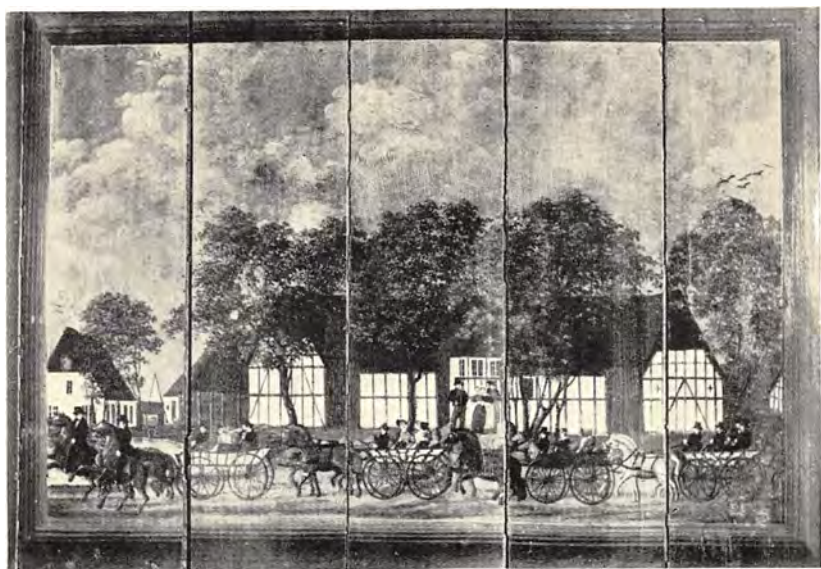
dene bliver han helt lyrisk, som i omtalen af de bakkede egne ved Kolding fjord. På Studsdal mark så man i øvrigt dengang endnu den mærkelige, kegleformede og lyngklædte bakke ved landevejen til Kolding, Himmelpind, som den hed, siden sørgeligt brugt som grusgrav og nu så godt som borte, men ellers var det landskabelige billede omtrent som i vore dage. »Skovbekransede høje afveksle med blomsterrige enge, og den dejlige Koldingfjord med sine yndige små øer, vel dyrkede og befolkede kyster forskønner endnu mere landskabet, så at vejen fra Krybily eller Taulov kirke fuldeligen kan sættes i ligning med sydlandenes skønneste egne«. Også egnen ved Vejle fjord prises for dens skønhed: »Fra Rosenvalds haugne til den modsatte side af fjorden en udsigt, som i flere henseender fortjener at sammenlignes med omgivelserne af en Schweizø. Kun de snedækkede alper i det fjerne savnes«.

Elbodalens landskabelige ynder synes han derimod ikke at have haft nogen sans for, og de to søer i dalen, Holme og Taulov Nebel søer på respektive 15-16 og 35 tønnder land, mente han burde udtørres!

Også Dalgas fremhæver de gode skove, men forbudet mod at græsse andre dyr end svinene i skovene blev ikke overholdt. »Overalt opgav bønderne endnu ævret, og fra sæden var indhøstet til langt ud på efteråret, vare markerne givne til pris for det uden opsyn omvankende kvæg. Intet skånes, vintersæden, som næppe har begyndt at spire, nedtrædes, det unge opskud i skovene afbides, og de nye hegn, som næppe har slået an, er idelig udsat for angreb af en hob til vold vante kreaturer. Især har det ufredelige får lov til hele vinteren igennem at overfare markerne, ja stundom ses endnu hele flokke af svin at oprode agrene«.

Svineholdet var ellers så ubetydeligt, at Dalgas kun nævner det lejlighedsvis. Husdyrholdet på en gård i »den allerbedste egen« f. eks. i Pjedsted med 6-7 tønners skyld og med et areal op til et hundrede tønnder land, var foruden 10-12 får og 6-8 heste - gamle og unge - henimod 24 »kvægshøveder«, hælvten gerne ungvæg. Det kunne regnes til omtrent 28 stk. stort kvæg og blev altså omtrent et høved pr. 3½ tønnde land, mens der i Bjerre herred skulle 1½ à 2 tønnder til et høved, og i vesteregnet måtte der regnes med et høved pr. 6 tønnder land.

Eggen var temmelig godt forsynet med torve- og udskibningssteder, situeret mellem de tre købstæder, af hvilke Fredericia havde den største befolkning, men ellers ikke var en særlig driftig by. Dens handel var

På Langagergård i Håstrup, nu Villy Sørensens, men før P. M. Hviids, ses malet direkte på en bræddevæg dette kuriøse billede af en brudeskare i Håstrup 1844.

Huset til venstre er Håstrup gamle skole.

kun lille, og de større fabrikker borte, så byen i det hele måtte forlade sig på sit avlsbrug: »Overalt ser man præget af armod, på de gamle forfaldne bygninger eller øde gader. Fredericia, der engang var bestemt til et andet København, har således aldeles forfejlet sin stifters hensigt«.

Det lettede naturligvis også afsætningen, at egnens veje var så gode, at de kunne lignedes ved de rigtige chausséer. I den tørre årstid var græsveje desuden ikke så trættende for hestene, og sled mindre på vognene end chausseerne. Også bivejene var i god stand, og det var jo dem, bønderne havde mest gavn af.

Men på grund af de svigtende afsætningsmuligheder var gårdene faldet i pris. En gård i østeregnet på 6-7 tønder hartkorn, som tidligere havde været solgt for 7-8000 rigsdaler kurant, kostede nu næppe 3-4000 rigsbankdaler sølv, altså kun en trediedel. Især de større gårde var faldet i pris, men der var noget, som tydede på, at bunden var nået, og der var ikke så mange tvangsauktioner. Der var stadig velhavende, ja rige bønder, men flertallet blev kun hængende ved gårdene, fordi det ikke kunne betale sig for kreditorerne at lade dem gå fra dem. Især sad landmændene »uden for bondestanden« dårligt i det. En lokal

mand har givet en fremstilling af disse forhold: »Det ville vist i det hele have stået bedre til med denne egn som med hele landets beboere, hvis ej en ufortjent øjeblikkelig velstand havde bragt de fleste ud af det rigtige spor. Kurantsedlernes synken fra 1808-1813 bragte manganen forhen formuende mand til bettelstaven. Men den hjalp også mange fattige familier på benene. Ved at sælge nogle tønder korn, en hest, et par stude, kunne tages summer, hvormed en mand kunne betale al sin gæld. Mange, ja såre mange, gjorde det, og følte sig gældfri, velhavende og lykkelige. - Man ville nu bo, leve, ride, køre og klæde sig bedre end før, thi hvortil skulle de dårlige penge, der kom så let, og gjaldt så lidet! - Pengeforandringen foregik. Sedler havde vi haft, sedler fik vi igen, og deres værdi var til 1816 ringe. Tiderne holdte med, kornet var i virkelig høje priser, og indtægterne dækkede nogenlunde udgifterne. Men kunne de ej være tilstrækkelige, for at få de engang tilvante fornødheder. Ih nu! man havde før lånt nogle hundrede rigsdaler, og let fået dem betalt igen. Man gjorde det samme. Men - nu vendte bladet sig. National-kassen hævede sig, sedlerne fik værd, og de let lånte kapitaler blev såre tunge at betale, ja blev for en stor del aldrig indløst«.

Parcellisterne stod sig mange gange bedre end gårdmændene, også fordi de ikke behøvede at holde »kostbare tjenestefolk«. Udparcelleringen havde omvendt medført, at bønderne kunne få det fornødne tyende. Gårdmændene kunne sjældent undvære deres egne børn, og de velhavende, især dem i østeregnet, holdt det nærmest for en skam at lade dem komme ud at tjene.

Ved udparcelleringen var tillige en stor mængde rå jorder kommet under kultur, ligesom den »mere end alt andet havde afhjulpet manglede ved en fejlfuld udskiftning«. De langt bortliggende jorder havde fået beboere, og de nærliggende havde afrundet de tilbageblevne gårdes tilliggende, ja udparcelleringen havde haft »højst velgørende følger for landvæsenets opkomst i Vejle amt«.

Man kunne vel næppe forvente, at parcellisterne optrådte som foregangsmænd. Det var forbeholdt ejerne af de større gårde, og mest dem »udenfor bondestanden«, som ejerne af gårde som Hønnebær Ladegård, Follerupgård, Hvilbjerggård, Ødstedgård. De prægede også egnens første landboforening, Vejle Amts landøkonomiske Selskab, stiftet 1823, som tre år senere talte 114 medlemmer, deriblandt fra Elbo m. fl. herreder, proprietær Bøttcher, Nebbegård, postmester Fibiger, Snoghøj, stadshauptmand Honorée og fabrikant Jacobsen, begge

Dette billede af kampen ved Gudsø, den 7. maj 1749, har ikke mindst interesse ved at vise møllen midt i åen og landevejen, som dengang krummede sig som en bulvej op imod Krybily.

Fredericia, kammerråd Monrad, Hvilsbjerggård, major Riegels, Sønderbygård, og provst Thune i Gauerlund.

Dalgas havde forfattet sin amtsbeskrivelse omtrent midt i den landbrugskrise, der begyndte efter Napoleonskrigenes ophør i 1818, og varede en halv snes år. Egnen var nu næppe blandt de værst ramte, og siden fulgte bedre tider. Udviklingen skred videre, og det gammel-dags landbrug blev lidt efter lidt moderniseret. Alt i alt gik tiden sin rolige gang, indtil egnen endnu engang blev krigsskueplads! Måske var befolkningen slået med rædsel, da fjendtlige tropper atter nærmede sig gennem Sønderjylland, men om hærgen og plyndren blev jo denne gang ikke tale, selvom krigsurolighederne naturligvis medførte store besværligheder som indkvarteringer og ægter, og andre kalamiteter. Slemmt ramt blev Gudsø by, hvor en fjendtlig granat satte gårdene i brand under kampen den 7. maj 1849. Ikke mere end man kunne vente. De havde været indrettet til forsvar og huset fire espingoler, det mærkelige flerløbede våben af dansk oprindelse, som i virkeligheden foregreb sidste krigs Stalinorgler.

Danskerne trak sig ind til Fredericia, der var sat i forsvarsstand uindtagelig, mente kommandanten, oberst Lunding. Et sikkert opholds-

sted var fæstningen i hvert fald ikke, heller ikke for civilbefolkningen, og byen blev rømmet for denne under det snart følgende fire dages bombardement, da større dele af den blev ødelagt. Anlægget af de fjendtlige belejringskanser og i det hele de fjendtlige troppers færden omkring fæstningen har jo nok forvoldt adskillig markskade, ligesom der selvfølgelig blev trampet en hel del korn ned, da den første 6. juli dag kom, og fjenden var på flugt. Men det så man stort på i jubelen over sejren.

Fredericiaslaget kunne ikke selv tyskerne kalde en sejr. Som en sådan havde de derimod proklameret kampen ved Gudsø to måneder før, og da havde de pralet med erobringen af brohovedet ved Snoghøj. Med en besætning på 2 mand, begge civilister! Flere tusinde unge frugttræer var blevet hugget om i forbindelse med anlægget af dette brohoved, der indsluttede færgebroen og bebyggelsen ved Snoghøj. Snoghøj færgegård var med tiden blevet en af egnens mere betydelige landejendomme, hvorunder hørte jorderne af et par oprindelige Erritsøgårde, en hel herskabelig landejendom på et par hundrede tønder land. Også færgemændene stod nu socialt højere end de oprindelige husmandsfolk. En af dem var Tordenskjolds våbenfælle, den enarmede Grib. Også ejeren i 64, H. C. Riegels, var officer, men til lands, og dertil postmester. Embedet fulgte med færgegården. Men Riegels var også en af egnens »oplyste« landmænd og for øvrigt stærkt interesseret i plantningssagen. Ved ham havde egnen fået den planteskole, Hofman havde efterlyst, ja, det jyske haveveselskab fik domicil på Snoghøj, og den første forretningsfører var Niels Kjærbølling, tillige lærer på den elevskole for havebrug, Riegels havde startet, som han dog snart forlod for at rejse til København, hvor han gjorde sig bekendt som stifter af Zoologisk have.

Den smalle stribe vand mellem Jylland og Fyn havde jo hindret tyskerne og slesvigholstenerne i at trænge frem til øerne, ligesom bæltet i sin tid havde standset både Wallenstein og Torstensson.

I fredstider var her vel nok hovedforbindelsen mellem Jylland og øerne, og hele to gange om ugen kom der kørende pakkepost, som også havde plads til få passagerer. Siden fik man dog en daglig diligence, der tillige førte posten med. Efter krigen viste den kommende tid sit ansigt. Der blev oprettet en ugentlig dampskibsforbindelse mellem Snoghøj og Kiel - og der blev toldsted på den nyanlagte anløbsbro. Tolderne skulle ikke mindst passe på, at der ikke blev indsmuglet varer fra Slesvig, hvis kyst Stenderup Strand jo ikke lå så langt borte.

I den første årgang af Ill. Tidende 1859-60 findes dette træsnit af Snoghøj med dampskibet Løven liggende ved færgebroen. Det gik på Kiel, men ruten blev ikke opretholdt ret længe.

Store hestehandlere som Ole Olsen fra Kolding og Jensen fra Taulov færdedes en del frem og tilbage over bæltet. De købte heste op på Fyn, selvom det kneb at finde nogen, der var svære nok til at kunne afsættes sønderpå. Nogen af dem måtte først fedes hos bønderne i Erritsø og andet steds. Sydpå gik jo i det hele taget dengang de store drifter af jysk kvæg og jyske heste. Men det skete, at Snoghøj færgested blev passeret af en del lødekøer fra Vestslesvig, slagtekreaturer, på vej til København. Og så blev der i mindre tal færget anglerkøer over, tillægsdyr, der naturligvis blev drevet frem og fik deres føde ved at græsse langs vejkanterne. Det skete ofte nok, at de store røde slagtekøer kælvede på vejen frem over Fyn, så købte de fynske bønder kalvene, og det var deres afkom, som siden blev kaldt den røde, fynske race og har arvet de vestslesvigske køers størrelse og godhed.

Som der af de gamle færgehuse ved Snoghøj var blevet en større herskabelig ejendom, var der, hvor Vejle landevej atter forlod Elbo herred, opstået en helt ny, og på sin vis lige så anselig bebyggelse. Her var et andet af Hofmans ønsker blevet opfyldt ved anlægget af en kongelig dugmagerfabrik, anlagt 1788 ved Spang å. Siden blev Johan Poul Schwartz bestyrer eller kongelig direktør, og han overtog den siden som ejendom og gjorde den til et landbrug ved køb af forskellige jorder, blandt andet en eng ved den gamle landevej op til Bredstrup. Sæl-

geren af denne lod forbeholdt sig ret til at fjerne de store sten, der lå om en høj i engen, og således forsvandt dette af de gamle præster omtalte hedenske altersted.

De gamle havde også vidst at fortælle om en konge, der her sad og ventede, mens sønnen var i tvekamp, altså sagnet om Vermund og Uffe. Det kan vel ikke være den lokale tradition, H. V. Bissen har haft i tankerne, da han syslede med planerne til sit 6. juli-monument og en overgang tænkte på at anvende Uffe-motivet. Men det blev jo lykkeligvis den tapre landsoldat, bondsoldaten med den løftede bøgkvisst og det troskyldige sejrssmil, på een gang et realistisk monument og et symbolsk, personificeringen af ånden fra 48, tilliden til den nye, så strålende og løfterige tid.

Og det var tillige et mindesmærke over en svunden periode. Landsoldaternes tid var forbi, tre-årskrigen gav stødet til indførelsen af den almindelige værnepligt, og bonden blev ved grundloven ikke blot i så henseende, men i det hele ligestillet med de øvrige stænder.

En god halv snes år senere var det, at »nogle mænd fra stad og land«, bønder fra Elbo herred og borgere i Fredericia, af hvilke de tre også drev bondehåndteringen - de var nemlig avlsbrugere - i skøn samdrægtighed søgte »oprettet en forening med det formål på den hensigtsmæssigste måde at fremme landvæsen, havedyrkning og husflid, såvel som at virke for oplysningens fremme«. Og deres bestræbelser førte til oprettelsen af Elbo Herreds Landboforening.

Selvom »fjenden er på flugt«, er det ikke nerop »den danske landsoldat«s sejrsglæde, disse Jenser lægger for dagen ved deres møde med den faldne fjende hin strålende første 6. juli morgen, da døden måtte føles særlig grusom.

Avlsbrugergård i Fredericia.

ÉN FORENING BLEV TO, SOM ATTER BLEV ÉN

I ngen vil kunne nægte, formålet er godt«, stod der i Fredericia Avis, i det opråb, som den 6. februar 1860 kaldte til samling om oprettelsen af en forening »med det formål på den hensigtsmæssigste måde at fremme landvæsen, havedyrkning og husflid, såvel som at virke for oplysningens fremme«.

P. Holt, der nok i større kredse er mere kendt for sin »Lommebog for Landmænd«, end for sin virksomhed som formand for Elbo Herreds Landboforening, var vist den, som havde taget initiativet til oprettelsen af denne, og blev da også dens første formand, efter at det stiftende møde var holdt i Borgerforeningens lokaler hos hr. klubvært Andersen, hjørnet af Jyllands- og Gothersgade, den 16. februar 1860. Det havde under forhandlingerne været drøftet, om man skulle oprette en kombineret handels-, industri- og landboforening, men man var blevet enig om, at man på den måde ville sprede sig for meget.

Faktisk havde man til oprettelsen indbudt »enhver, der er bosiddende i Elbo herred, så vel på landet som i Fredericia, og som i mindste måde kan interessere sig for denne sags fremme«, og blandt forenin-

Mellem det langt fremspringende Trelldenæs og Lyngsodde ligger Fredericia på Bersodde, her set fra Fynsland omtrent på den tid, da landboforeningen blev stiftet, nemlig i 1864.

gens omkring 300 medlemmer kunne nok tælles adskillige fredericianere, der ikke havde noget med landbrug at gøre, mens det vel på den anden side ude på landet ikke så meget var de helt små landbrugere, der stod som medlemmer, som gårdmænd og »proprietærer«.

Endnu det samme år, 1860, i marts måned bekendtgjorde foreningen sin virksomhedsplan, og først i denne hed det, at man agtede at anskaffe »sådanne skrifter, som må antages at være af almindelig interesse for medlemmerne«, og lade dem cirkulere blandt disse, samt i forbindelse med de månedlige diskussionsmøder søge afholdt populære foredrag til befordring af folkelig oplysning og dannelse.«

Det var nu de mere alment dannende hensigter. Men man ville selvfølgelig også virke »til agerbrugets fremme og forbedring«, for det første ved indkøb af »gode korn- og frøsorter til de billigste priser« - hvoraf mindre portioner skulle stilles til rådighed for medlemmerne, som så til gengæld skulle meddele resultatet af de anstillede forsøg - og for det andet søge fremskaffet enkelte nyere agerdyrkningsredskaber til udlån blandt medlemmerne. Også »have- og skovkultur« ville man søge fremmet ved indkøb af godt havefrø og gode træplanter og »uddele gratis små portioner frø af nyere gode havevæxter«.

Der blev ingen dyrskue i 64, og krigen forstyrrede på anden vis det fredelige landsbyliv. Maleren Vilh. Rosenstand, hvem billedet her skyldes, førte selv den patrulje, som overraskede busarerne i Højrup by den 8. marts 1864.

Også biavlens ville man støtte og opmuntre, og det samme gjaldt »anskaffelsen af gode tillægsdyr til husdyravlens fremme«. Bestræbelser i den retning ville man støtte, dog uden at der i denne første erklæring direkte siges noget om afholdelse af dyrskuer. Men det blev jo faktisk måden, hvorpå denne og andre landboforeninger fik betydning, idet beføjelsen til at uddele præmier med statsstøtte blev overdraget dem. Der var selvfølgelig dem, der mente, det ville slet ikke gå, bedømmelsen ville på den måde blive alt for vilkårlig og variere fra forening til forening. Blandt tvivlerne var en af egnens større landmænd, hofjægermester de Thygeson, fra 1850 ejer af Henneberg Ladegård. Som det fra den side i almindelighed blev hævdet, var det noget andet at udse en god stodhest end at skønne om, hvorvidt en hest var et godt brugedyr. Enden blev oprettelsen af de særlige skuer for de ældre hingste, mens bedømmelsen af de 2-3 års og af de øvrige husdyr var overladt til landboforeningerne. Statens tilforordnede, gerne en stedlig landmand, skulle føre tilsyn med disses dyrskuer.

Det første Fredericiadyrskue blev holdt 1861 og siden regelmæssigt hver midsommer. Dog ikke i det sørgelige år 1864, da by og egn var besat af de fjendtlige tropper og også havde været skueplads for krigs-

handlinger. Men der kom fredstid igen og tid til mere fredelige sysler. Ganske vist lykkedes det ikke at få afholdt en kombineret industri- og landbrugsudstilling i 1867, men ellers fortsatte man som begyndt, og 1868 talte formanden meget indtrængende om den betydning, husfliden havde for landmanden. De tilstedeværende burde hver især indenfor deres kreds opmuntre ungdommen, såvel som husmændene til at anvende navnlig de lange vinteraftener til sådanne sysler. Den flittige mand ville ikke blot bruge tiden på en god måde, men tillige opnå en god fortjeneste. Man kunne sikkert udkonkurrere adskillige af de redskaber, navnlig af træ, der ellers blev indført!

Ny var planen om at skaffe en dygtig mejerske til egnen. Hun skulle gå på omgang hos medlemmerne for at lære dem en bedre mælkeridrift. Den lod jo en del tilbage at ønske, og selv om de mindre gårde næppe kunne producere så godt smør som de større mejerier, så havde det dog vist sig, at der også fra brug med kun 10-12 køer kunne leveres en antagelig handelsvare.

Blev dette til noget? Var det i fortsættelse heraf, at man 1870 havde engageret mejeriassistent Andreasen i et lignende øjemed, nemlig for at vejlede medlemmerne i smørproduktionen.

I 1873 begyndte den gennem nogle år fortsatte præmiering af veldyrkede husmandslodder, og i samme forbindelse blev der ydet rejsetilskud til dygtige husmænd, der ville sætte sig ind i forholdene på andre egne. I virkeligheden blev der gennem årene anvendt ret betydelige beløb til disse formål.

Den sølvkande, P. Holt fik overrakt som tak i 1868, var ikke nogen afskedsgave, han fortsatte som formand i endnu syv år, til han i 1875 blev afløst af forpagter Hansen, Henneberg Ladegård. Denne var jo anerkendt for sin dygtighed som landmand og højjaget som personlighed, men han var - højremand. Og den slags var ikke velset i den tids landbokredse, navnlig ikke efter at provisorietiden var begyndt, et par år senere. Situationen blev mere og mere tilspidset og kulminerede foreløbig i 1885 med udstedelsen af ikke blot en virkelig provisorisk finanslov, men også andre provisoriske love, blandt andet om oprettelsen af gendarmerikorpsset.

De alt andet end populære blå sværmede nu også her på egnen, hvor de nok havde en slags hovedkvarter på Ventegodt. Folketidende - egnen havde omsider fået et mere venstreorienteret blad end Fredericia Avis, der var for konservativ selv for mange højremænd - Folketidende for Frederits og Omegn uddelte mange små nålestik til »disse

Ved lyststedet Damgaard, den ultrakonservative kammerherre Thygesons ejendom. Selvom uniformerne godt kunne ligne de forbadte gendarmers, så er det en østrigsk feltvagt ved Lillebælt, man ser på billedet.

elskværdige lyseblå medborgere«, der i al deres drabelighed til hest gjorde en højst beskeden indsats, fangede en eller anden tigger eller en ko, der græssede på grøftekanterne. Men når der var slagsmål i Hold-an, og en soldat på den mest brutale måde slog en møllerkusk halvt ihjel, glimrede gendarmene selvfølgelig ved deres fraværelse.

Dengang var der ingen træthed overfor politik. Selv vennemødet 1887 hos pastor Brandt i Taulov var præget af den aktuelle situation. 300 fra begge sider bæltet var samlet i den smukt pyntede kirke og hørte udlægningen af den valgte tekst, 102. salme, 14-16: Du vil gøre dig rede, du vil forbarme dig over Zion ... Og hedningerne skulle frygte Herrens navn, og alle kongerne på jorden din ære«, anvendt både om det jødiske folks babyloniske fangenskab og »vort eget lands folkelige og kirkelige frihed«.

Som andetsteds nåede den politiske strid også ind i landboforeningen. Indenfor venstre foresatte man sig at erobre flertallet i bestyrelsen, hvilket skulle ske på generalforsamlingen i 1887. Det var lykkedes at hverve mange nye medlemmer, især i Herslev sogn, og man mødte talstærkt op, så mange, at hele forsamlingen ikke kunne være i det

lille lokale på hotel Victoria. Mødet måtte forlægges, og det afgjorde i virkeligheden striden til højres fordel. For så havde man fået så mange byfolk samlet sammen, at man beherskede det nye møde. Venstre havde ganske vist den lokale folketingsmand til at lede sig, Jens Ousen fra Egum, men bestyrelsen med det sammentrommede flertal nægtede de nyeste medlemmer ret til at deltage i afstemningen.

Og resultatet blev til syvende og sidst oprettelsen af den ny landboforening: Børkop og Fredericia Omegns Landbrugsforening. Navnet fik den, fordi den videreførte den forening, der var stiftet i 1883: Børkop og Omegns Diskussions- og Landbrugsforening, og det blev fra begyndelsen fastsat, at den ny forening udelukkende skulle bestå af landboer, og i øvrigt virke på sædvanlig maner med dyrskuer o. lign.

Foreningen blev stiftet den 9. maj 1887 på et møde i den folkelige forsamlingsbygning, og talmæssigt set kunne den nok klare sig. 1892 var der 466 medlemmer, 1900 538, men allerede 1903 810, det højeste medlemstal selv efter sammenslutningen med Elbo herreds. 1910 var det nede på 520, men 1911 650, og der holdt det sig så nogenlunde, dog at det 1920 var kommet ned på 608.

Straks efter oprettelsen gik Børkop og Fredericia og Omegns Landbrugsforening ind for også nye opgaver foruden de mere traditionelle.

Man optog tanken om anlæg af et svineslagteri på egnen, og sagen blev gennemført, dog ikke helt til foreningens tilfredshed, eftersom resultatet blev Andelssvineslagteriet i Kolding. Og på lignende måde gik det med kvægavlsforeningerne, hvis oprettelse, man havde agiteret for straks fra 1887, og hvis samarbejde, man drøftede, for at overlade initiativet til Vejle Amts Landboforening og en del af de lokale kvægavlsforeninger var faktisk en årrække medlemmer af Vejlekredsens Fællesledelse, indtil Børkop og Fredericia Omegns Landbrugsforening i 1903 var med til at oprette Fredericiakredsens fællesledelse.

Noget nyt var også den hoppekåring, der fandt sted i Børkop i 1888, efter at statskonsulent Jensen havde holdt et foredrag. Men siden oprettedes jo de forskellige hesteavlsforeninger, så kåring og stambogsføring overtoges af de samvirkende jyske hesteavlsforeninger.

Som Elbo Herreds Landboforening gennemførte Børkop og Fredericia Omegns Landbrugsforening også en præmiering af husmandsbrug, såvel som der blev givet rejsetilskud til dygtige husmænd. Dette bestod indtil 1908, da man i forbindelse med Elbo Herreds Landboforening og de netop oprettede husmandsforeninger i Gårslev og Taulov oprettede en bedømmelseskreds for hele egnen og nedsatte et fællesudvalg på to

medlemmer fra hver af landboforeningerne og tre fra husmandsforeningerne.

Også havebruget støttedes af foreningen med fordeling af frugttræer og præmiering af de enkelte brug, ligesom man ydede støtte til biavl. Foreningen fortsatte endelig også det allerede af diskussionsforeningen påbegyndte indkøb af markfrø til medlemmerne. Disse fik på den vis både mere sikkerhed for kvaliteten - prøver blev indsendt til statsfrøkontrollen - og lavere priser, end man enkeltvis havde kunnet opnå. Man forsøgte også senere med fællesindkøb af såvel foderstoffer som kunstgødning, men til dette formål oprettedes der efterhånden flere andelsindkøbsforeninger.

Gennem årenes løb blev der holdt en mængde foredrag af dygtige landøkonomer, både i byen og på landet, i Børkop, Hvilested, Højrup og Taulov, ligesom der fra 1902 blev afholdt landbrugskursus med god tilslutning. Samme år vedtog man at lægge en plan for den kommende forsøgsvirksomhed, og det følgende år gik man i samarbejde med Elbo Herreds Landboforening om gennemførelse af en række markforsøg, især vedrørende brugen af kunstgødning. Afgrøderne var dengang små i forhold til nutidens, og gennemsnittet pr. hektar ugødet areal med havre var f. eks. af 4 forsøg i 1906 2407 hkg kærne og med runkelroer af 3 forsøg 508 hkg. Efter at Elbo Herreds Landboforening »af finansielle grunde« måtte opgive videre deltagelse, fortsatte Børkop og Fredericia Omegns Landbrugsforening på egen risiko, og der blev i årene 1908-10 gennemført 43 markforsøg, stadig vedrørende anvendelsen af kunstgødning og som jo faldt ud til fordel for denne.

Som man havde haft samarbejde med Elbo Herreds Landboforening om de første forsøg, havde man også haft det med hensyn til foredragsvirksomheden og i flere andre forhold. Det upraktiske i at have to foreninger med samme formål indenfor samme område var hurtigt gået op for mange, og allerede i 1892 - blot fem år efter adskillelsen - var der forhandlinger om en sammenslutning! Men resultatet blev negativt, som også i 1895, mærkeligt nok især på grund af, at man ikke kunne enes om et nyt navn! I Børkopforeningen stod stemmerne ellers omtrent lige, 29 mod 27, og siden, i 1907, forkastedes et nyt forslag med 30 mod 32.

Forhandlingerne havde dog ført til et øget samarbejde, og endelig i 1911 lykkedes det at gennemføre sammenslutningen. Navnet blev det, som allerede var blevet bragt i forslag i 1890'erne: *Fredericia og Omegns Landboforening*. Det stiftende møde blev holdt 13. marts 1911.

Foreningsarbejdet kom naturligvis ialt væsentligt til at følge de hidtil kendte baner, men der blev også taget fat på nye opgaver. Man fortsatte med dyrskue- og forsøgsvirksomheden og optog tillige fra 1921 en række grundforbedringsundersøgelser. Foreningen var fortsat medlem af Fredericiakredsens fællesledelse og støttede svineavlen ved samarbejde med de anerkendte avlscentre. Man har også haft samarbejde med egnens andelsmejerier, blandt andet om tuberkulosens bekæmpelse og var medvirkende, da mejerierne i 1925 købte mælkekondenseringsfabrikken i Fredericia.

Under planteavlsludvalget har ikke blot sorteret forsøgsvirksomheden, men også fremavl af såsæd, planteavlstillinger, præmiering af hele markbrug, muldvarpebekæmpelse og roehakningskonkurrencer samt indkøb af markfrø og gødningskalk. Fra 1914 indtrådte foreningen som medlem af »Danske Landboforeningers Frøforsyning«, og dermed ophørte det indkøb af markfrø, som var taget i arv fra Børkop og Fredericia Omegns Landbrugsforening. Ved fællesindkøb har medlemmerne kunnet tilbyde foreningen billig gødningskalk.

En særlig foranstaltning blev vedtaget på generalforsamlingen i marts 1915, nemlig at præmiere medhjælpere hos foreningens medlemmer for lang og tro tjeneste. Det er sket så sent som i 1959, men rekorden blev nok sat af Jensine Ravn i 1951, med 47 års tjeneste hos Peter Jessen og søn i Skærbæk.

Med års mellemrum er der afholdt mønstringskonkurrencer og navnlig fodermesterkonkurrencer.

Endelig har foreningen også fortsat sin foredrags- og kursusvirksomhed, hvad den første angår ikke blot med faglige foredrag, men også foredrag af alment oplysende karakter, og med hensyn til kursusarbejdet har der gennem årene været holdt en lang række kursus rundt om i sognene med undervisning i forskellige landbrugsfag, herunder også regnskabsføring - det moderne bondebrug fører jo nok så meget skriveri med sig som fortidens - og maskinpasning.

Denne del af foreningens virksomhed er forestået af det i 1936 nedsatte kursusudvalg, siden kursus- og ungdomsudvalget. Omtrent samtidig var det, at husholdningsafdelingen blev oprettet. Af ret ny dato er regnskabsudvalget, og den af dette 1954 i anledning af påbudet om tvungen bogføring etablerede regnskabskreds. En særlig konsulent er ansat i denne forbindelse. Ret ny er også forbindelsen med bygningskonsulenten, mens der ellers igennem hele den forløbne del af dette århundrede har været ansat konsulenter i planteavl og kvægavl.

Dommere ved dyrskuet.

DEN ÅRLIGE PARADE

Vi nåede skoven rettidigt og fandt vor plads inde til højre, hvor der var en stor åbning, og hvor alt det sortbrogede kvæg samledes. Sikke en halløj her var, kreaturerne brølede, og de unge tyre holdt et postyr, så det snart ikke var til at være der.« Det er Abraham Sørensen, Håstrup, der fortæller denne barndomserindring fra et dyrskue i Pjedsted Spang, dengang han var en halv snes år gammel og første gang oplevede festen. Han var sendt af sted med et par af sine brødre og fire køer, de bedste, som de syntes, de ejede på gården. Og han fortsætter sin beskrivelse: »Og musikken, der spillede foran restaurationen, den kunne også høres oppe i skoven, det var vel nok fest dette her. Vi glemte så småt vore pligter og var ikke til stede, da dommerne skulle se på køerne. Det gik dog alligevel - en anden trækker var så behjertet at overtage vor plads, og han klarede skærene for os - og glad blev vi, da der noget senere blev tildelt vore køer en 2. præmie. Men der var jo mange ting, der skulle undersøges en sådan dag. Foruden maden havde vi hver 50 øre på lommen, som vi måtte

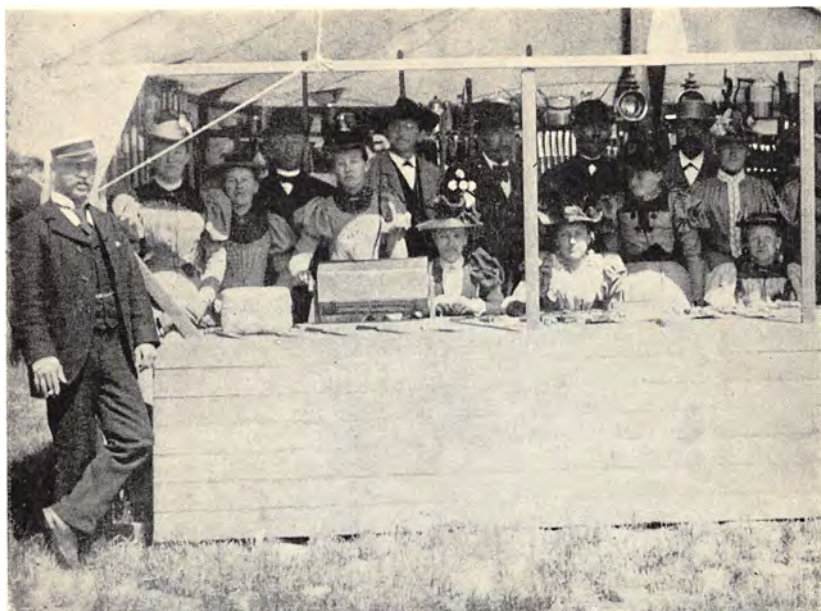
bruge efter eget ønske. Hvad kunne man ikke få for dem. Vi var overalt på pladsen. Svin og får var der også, navnlig svinene imponerede ved deres størrelse, så store havde jeg ikke set dem før.

Ude på landevejen, hen efter mejeriet Elbodol, stod hestene. Der var en masse følhopper og så to hingste fra Martin Poulsen i Damkær. Disse hingste optog mig meget. Jeg syntes blot, at det var den forkerte, der fik 1. præmie. Af følhopperne var der 32. Der var et slemt spring fra den, der fik 1. præmie, som var Jens Johansens, Ventegodt, og så til den, der fik 32. præmie - det var der nemlig også noget, der hed - dengang.

Men musikken, karrusellen og gyngerne var måske nok det, der optog vores opmærksomhed stærkest. Ja, og så var der også en maskine, som kaldtes en grammofon, den var også ret interessant, den kunne tale, d. v. s. man skulle have en gummislange i ørerne for at høre det. Jeg så mange unge stå der og lytte, nogen af damerne smed rørene, og fjernede sig stærkt rødmende og leende; den blev stærkt besøgt, - men den var altså ikke for børn. Der var også kageboder. Her kunne man få honningkager og hjertekager med vers på. Et stort hjerte for 10 øre, og et lille for 5. Og man kunne få brusepulver for 2 øre. Det var snart den bedste fidus. Når man blot havde en tom sodavandsflaske, så kunne man selv lave sodavand for resten af dagen. Det drøjede på 50-øren. Men alt får en ende, også en dyrskuedag. Kl. 4 eftermiddag blev alle dyr, der kunne trækkes, ført frem foran en stor talerstol, hvorfra formanden, folketingsmand Jens Ousen, Egum, uddelte præmierne, til ejerne, hvorefter dyrene måtte forlade pladsen.

Det var slut på forestillingen, og efter den parade begyndte hjemturen. Stemningen var ikke så høj, som på udturen, - men både vi og køerne var trætte, og glade for at komme hjem. - Festen fortsatte i paviljonen med stor fællesspisning, hvor man fik al den mad, af steg, sovs og kartofler, øl og 1 snaps for den uhørte pris af 1 kr. 25 øre alt iberegnet. Det var den gamle vært »Hans Pejser«, Pjedsted Spang, der kunne præstere alt dette, på sin egen originale måde, - da han godt kunne finde på at sige hold mund, hvis nogen af gæsterne var for rigoristiske og krævede ind eller stillede fordringer«.

Siden var der også gerne en tombola ved dyrskuerne. Hvad kunne man ikke vinde i den, nyttige ting, javist, men også nips som et år en stor koloreret gipsplatte med et reliefprospekt af en ridderborg ved Rhinen. Det var noget at studere for undrende barneøjne, da den blev hængt op på spisestuevæggen derhjemme.

Det er kun lykkedes at fremskaffe dette eneste billede fra et skue i Pjedsted Spang - af tombolaen! Der jo nok øvede sin største tiltrækning på børn og barnlige sjæle.

Vist var det mere primitive, mere nøjsomme tider dengang. Men i det store og hele har dyrskuerne formet sig på lignende måde gennem det svundne århundrede: En folkelig fest for voksne og børn, naturligvis med hovedvægten lagt på fremstillingen af de forskellige husdyr, og afsluttet med festmiddag. De ydre former har vekslet, og skuet blev holdt mange forskellige steder, uden og indenfor voldene, men kun det allerførste på så indskrænket et areal som gårdspladsen i gæstgivergården Hotel Lillebælt, hvor udstillerne skulle være med deres dyr senest kl. 8 om morgenen på selve dyrskuedagen, den 24. juni 1861.

Navnlig tyrene skulle være under sikker bevogtning. Der kom faktisk ikke flere, end der var præmier til, nemlig 4, men af de 74 køer fik kun de 20 præmie. Skuet var i det hele nærmest »afset på Hornkvæg«. Der var dog også udsat præmier for væddere og får, men ingen for hingste eller hopper, som dog gerne måtte møde alligevel. Og hopper, som befandtes tjenlige til tillægsdyr, ville til »bevis herom erholde foreningens brænde(mærke) til fribedækning ved landstodhingsten efter loven af 31. marts 1852«. Brændt det år blev nu hver-

Fra landboforeningsskuet i Fredericia 1913, da det stod ved Østervold, og bestemanden Jensen-Toustrup mod sædvane var ret anerkendende om egnens hoppebestand og mente de godt kunne klare sig på andre skuer.

ken hopper eller hingste, men efter programmet skulle alle dyr, der fik præmie, »blive forsynet med varigt mærke«.

Det næste skue året efter blev holdt i forbindelse med en udstilling af agerdyrknings-, have- og håndværksredskaber samt husflidsarbejder atter på St. Hansdag, som også gerne i de kommende år, og atter i Fredericia, således også i 63, 66 og 67, nu på exercerplassen i Gothersgade. Men de følgende to år stod skuet på et helt nyt sted i Bredstrup Spang, som man dengang sagde, hvor Schwartz, Spanggård, havde stillet »sin smukke ejendom til afbenyttelse ved denne lejlighed«. 1870 holdtes det ved Heise kro, og siden skiftede man af og til.

Tallet på de udstillede dyr varierede jo noget fra år til år. Køerne var gerne bedst repræsenteret som allerede på det allerførste skue; da »en så udkåret flok, som den af samtlige kendere påstodes at være, naturligvis bragte alle dem til at forstumme, som havde påstået, at der i Elbo herred egentlig ikke fandtes synderlig mange eller synderlig gode køer, og alle var enige i, at køerne var langt bedre repræsenterede her, end de plejede at være ved amtsdyrskuet i Vejle«.

Det med de rene racer var endnu dengang et problem. I det nævnte år 1883, da der var fremstillet 195 dyr, relativt mange efter tidens forhold, var de lovpriste køer som vanligt en meget blandet forsamling, tyre af Angler og jysk og hollandsk og korthorns og blandet korthorns race, og køer af lignende oprindelse, Angler og blandet

Så prangende var indgangen til et Fredericiaskue i ældre tid kun, da landboforeningsskuet blev holdt samtidig med ungskuet. Det var i 1910, i de store hattes og hestekøretøjernes tid.

Angler, blandet fynsk, jysk, Ribe og korthornsrace. Også vædderne var dels af blandet race, og det samme gjaldt orner og søer. Blot de fem yngre hingste, af hvilke de fire fik præmie, var af jysk race, hvor ren den så ellers har været.

Få år senere fulgte så sprængningen af foreningen og følgelig en årrække to lokale dyrskuer, hvad vel til en vis grad fremmede kappelysten. Elbo herreds landboforenings dyrskue i 1887 var et af de største, man hidtil havde set.

Men også den nye »Børkop og Fredericia og Omegns Landbrugsforening« havde fået stillet et pænt skue på benene i Pjedsted Spang den følgende sommer. Der blev uddelt 84 præmier til i alt 282 dyr. Og i dyrskueprotokollen skrev sekretæren: »Dyrskuet var såre righoldigt og særlig må fremhæves de fortrinlige samlinger af rødt malkekvæg samt hopperne, hvorimod det jyske malkekvæg var meget sparsomt repræsenteret og synes at trænges mer og mer tilbage på egnen«.

Den nye forenings dyrskuer blev fortrinsvis, bortset fra en kort escapade til Hvilested kro, holdt i Pjedsted Spang, med skiftende tilslutning, det største i 1902, da der var anmeldt 326 numre med tilsammen 497 kreaturer. Det røde kvægs fremtrængen markeredes tydeligt på dette skue med 53 samlinger malkekøer og 15 af ungvæg.

Faktisk ejede landboforeningen i en årrække en dyrskueplads, nemlig i Pjedsted, hvor da også adskillige skuer blev holdt, det her fotograferede i 1929. Pladsen blev solgt igen i 1942.

Foreningens sidste særskue blev holdt 1910, samme år, som der var ungskue i Fredericia i dagene 7.-10. juli. De af jyske landboforeningers formand Jensen-Toustrup fremsatte udtalelser var nok så nedslående, hvad angik egnens hesteavl: Der var ganske vist mødt nogle få ret gode dyr efter to af de lokale hingste Horn Munkedal og Taulov Munkedal, men det forsløg ikke!

Næste år var de to foreninger slået sammen, og dyrskuet blev som i de nærmest følgende år holdt ved Excercherhuset på Østervold. Det var det år, da Jensen-Toustrup som statens tilfornordnede var absolut positiv i sine udtalelser om hestene. Han havde ikke set så gode hopper på egnen i mere end en halv snes år. Året før havde han dog kaldt hestene ret præsentable dyr, af hvilke nogle godt kunne konkurrere ved andre skuer. Den eneste hingstplag, som var fremstillet, havde fået »Bankpræmie«. Det var en treårs, lagt til hos H. P. B. Hansen i Oddersted, siden kendt som foreningshingsten Røde Jens. For øvrigt havde den først været døbt Oddersted Munkedal.

Siden trak man atter ud på landet, skiftedes stort set til at holde dyrskuet enten i Hannerup, »den smukkeste dyrskueplads i landet«, eller i Pjedsted stationsby.

Selvfølgelig var der fra gammel tid en karussel på dyrskuet. - Det var den »enkefrue Karen Lovise Larsen« fra Kongsted enge gerne tog sig mindst en tur på, inden hun vandrede hjem med sine præmiedyr.

Men hvad der var jysk, var ikke mere i kurs. Samlingen af rødt kvæg på egnen på det store skue i Pjedsted i 1916 måtte anses for den største, der fandtes i Jylland. Og nu var der udstillet belgiske hopper på dyrskuet tilhørende L. Buhl, Pjedsted, Harald Jakobsen, Kongsted, Christian Rasmussen og P. Basse, Tårup, o. fl.

Endnu spillede det røde kvæg en fremtrædende rolle - det jyske forsvandt efterhånden helt fra skuerne, som efterhånden også den jyske hest og sluttelig stjal belgierhestene endda billedet fra de røde køer! Egnenes hesteopdrættere søgte jo at fremskaffe svære trækheste ved sammenblanding af de to racer, fremhævede »konsulenten« i 1929. Det var blot irriterende med de mærkelige fremmede navne, som folk ikke kunne udtale. Men da der i 1933 var fremstillet så mange hopper, som ikke i mange år, var det belgiere næsten allesammen, og det var også dem, der dominerede på jubilæumsskuet i 1935, da der tilmed var fremstillet to hingste, en 3 års af Johs. Jensen, Tårup Østerskov, og en 2 års af Bjerre Basse i Pjedsted, med henholdsvis 3. og 2. præmie. Og Filip Sørensen i Bredstrup fik 1. præmie for en hingst året efter. 1939 udstilledes der endda fem hingstplage, foruden den nye aktiehingst i Kongsted. Belgierne var både præget af import fra racens hjemland og egnens fire gode hingste. Nu var Jacob Jacobsen, Bregninggård, dukket op på arenaen og havde tre dyr på fløjen i 1941.

Konsulent Olsen fandt udviklingen naturlig på baggrund af, at man her på egnen altid havde interesseret sig for at tillægge gode handelsheste, der kunne sælges til udlandet. Fremtrædende hestehandlere som Skou'erne i Vejle og Tange i Fredericia havde nok gjort deres til at animere denne tilbøjelighed. Ja, Tange havde for så vidt drevet samme trafik, som tidligere Jensen, Taulovgård, at hente plage andetsteds fra, Tange nordpå, men Jensen på Fyn, for at sætte dem ud hos bønderne her på egnen og atter købe dem tilbage, når de var tjenlige til eksport.

Krigen havde vel standset en import af også belgiske hopper fra hjemlandet, men allerede midt i 30'erne var der blevet tillagt mange føl på egnen med så meget belgisk blod, at de måtte betegnes som racerene.

Det var resultaterne af en bevidst og rationel avl. Ikke tilfældets høst, som da den ene belgierhingst, der var udstillet i Hannerup sommeren 1943, pludselig lod sig friste af en hoppe og fulgte naturens kald midt på dyrskuepladsen. Så kunne ejerne bagefter se at komme overens om bedækningspengene. Hingsten havde ellers fået 1. præmie og var udstillet af Johs. Huus Christensen, Tårup Kvistgård, hvor man allerede fra Christian Rasmussens tid havde været interesseret i heste. Her var også den røde hoppe tillagt, der ses på billedet i denne bog side 111, og som fik ærespræmie på landboforeningens skue i 1946.

Men hvem skal man nævne af egnens mange opdrættere af belgiske heste? Bortset fra topfiguren på Bregninggård og igangsættere som H. H. Lomholt, Anker Juul, Brødrene Kjær Poulsen, har jo praktisk talt alle egnens landmænd, i hvert fald på de lidt større gårde, tillagt og opdrættet præmieværdige belgiske hingste eller hopper.

Fredericiaegnen fik virkelig taget revanche for sin fortid som ikke nogen særlig god hesteegn. Det, at man her havde nogle af landets bedste hingste, som da navnlig den berømmelige Kaolin de Quesney, gjorde, at skuerne både kvantitativt og kvalitativt blev bedre år for år, en udvikling, som selv ikke forholdene under besættelsen kunne standse. På skuet i Hvilested, som man så småt havde været betænkt på at aflyse, blev der vist en udstilling af belgiske heste, man vanskeligt ville se magen til på noget andet lokalskue i landet. Her var fremstillet ikke mindre end 25 følhopper foruden plage og tre 2 års hingste.

Nu var de lette heste faktisk kommet med. Både Oldenborgere, Frederiksborgere og norske fjordheste havde i en årrække været repræsenteret på skuerne. De jyske heste? Ja, den sidste blev udstillet 1954!

Det næste år var der to formænd, der i fællesskab gav pressen den

sædvanlige orientering om skuet. Det var nemlig et fællesskue, arrangeret af Landboforeningen i samarbejde med Fredericiaegnens husmandsforeninger. Formand her var Robert Sørensen, og den nylig tiltrådte formand for landboforeningen var Erik Brogård, Højrup. Belgierne var ikke mødt så talstærke i denne omgang, men fire norske fjordhopper og det relativt talrige jerseykvæg samt det, at en trediedel af de fremstillede køer stammede fra mindre besætninger, viste tydeligt, at husmændene havde ydet god deltagelse.

Jerseykvæget havde været fremstillet allerede nogle år, mens korthornskvæget næsten helt var gået ud. Til gengæld havde i 1949, da skuet var i Børkop, den hollandske sortbrogede race vist sig, en kosamling af kraftige dyr »med en noget mangelfuld ensartethed«, og i de sidste par år har fabrikant Studstrup udstillet eksemplarer af »sortbroget dansk malke race«, som nu er det officielle navn, fra sin ejendom Nygård. Det røde kvæg hævder dog stadig sin førende stilling med en stigende kvalitet, men efter overgangen til kunstig befrugtning var det småt med fremstillingen af tyre, indtil det blev skik at fremstille dem fra Fredericiaegnens kvægavlsforening, Mester Øksendrup, Rudme Hygum, Elbo Næs, hvad de nu allesammen hed.

I de senere år har der almindeligt kun været en enkelt ged på dyrskuet. Får udstilles overhovedet ikke mere, og svin har det også af og til været sløjt med. Men ved de senere skuer har der været en ret fyldig repræsentation fra de to lokale avlscentre, Ravns og Buhls i Skærup.

Dyrskuerne har naturligvis også haft fremstillinger af fjerkræ og af kaniner, »husmandsgrisen«, som man kaldte den i 1941, da der var udstillet 200-300, og man spæede, at kaninavlens ville få betydning for vores kødforsyning!

Apropos kaniner og andet småkræ, så har der i de sidste år været knyttet et børnedyrskue til det almindelige skue, en foranstaltning, der vel snarere har pædagogisk end praktisk betydning. Og så er der naturligvis maskinudstillingerne. Det er jo efterhånden sådan, at maskinerne næsten både tæller og fylder mere end dyrene - fra malkemaskiner og mindre markredskaber til mejetærskerne.

Faglig karakter havde jo også i høj grad den »årlige planteavlsudstilling«, navnlig af grafisk karakter med tavler og tabeller vedrørende f. eks. ensilering, høbjergning, proteinholdige afgrøder til vinterfodring og meget andet.

Og siden 1937 har endelig også husholdningsudstillingen, arrangeret af Fredericiaegnens Husholdningsforening, startet 1936, været

et fast led i dyrskuet, i krigstiden naturligvis med råd og anvisninger til imødegåelse af de særlige forhold, og siden præget af tidens hang til mekanisering og rationalisering. Et kvarter mere til middagssøvnen, lød en avisoverskrift, da det blev påvist, hvordan der kunne spares tid ved at bruge skrællekniv, persilleskærer, bollesprøjte og råkostmaskine.

Så var der endelig også restaurationstelt på pladsen og endelig tombolaen og karussellen.

Dyrskuedagen var jo en festdag, som til for få år siden gerne afsluttedes med festmiddag og dans, samt til tider fyrværkeri. Programmet var i den første tid ikke helt så traditionsbundet som siden efter. Da skuet var sluttet i Pjedsted Spang 1869, begav man sig »til det særdeles smukt arrangerede festmåltid. Ved dette herskede en meget animeret stemning, der udbragtes mange skåler: for kongen, folkeligheden, fædrelandet, de trofaste danske nordslesvigere, til hvem der ad telegrafisk vej, gennem landsmødet i Haderslev, sendtes en hjertelig hilsen, for kvinden o. s. v.« Også ejeren af »Bredstrup Spang«, P. Schwartz, fik sit leve, og som tak for lån af pladsen en »smuk sølvpokal med passende inskription. Efter endt måltid foretog forsamlingen, damer og herrer, med dannebrogflag og musik i spidsen alle en promenade i Bredstrup Spangs dejlige omgivelser, og straks efter tilbagekomsten tog ballet sin begyndelse. Aftenen gled hurtigt under almindelig munterhed. Et særdeles smukt fyrværkeri af Benneballe i Vejle blev afbrændt og bidrog meget til at forskønne festen«. Også i 1874 spadserede man efter fællesspisningen i klubben »Enigheden« »til anlægget Karolinelund, hvor der musiceredes en timestid og derefter til marken udenfor Prinsens Port, hvor de anstillede prøver med 2de af de hrr. Voigt og A. Blache på dyrskuepladsen fremstillede mejemaskiner foregik«. Men her var afslutningen anderledes. »Et påtænkt bal fik ikke mange deltagere. Man samledes i al gemytlighed til langt ud på natten om punchebollen«.

Det obligate indslag i festmiddagen var formandens tale for konge og fædreland, efterfulgt af et nifoldigt leve og første vers af kongesangen. Men der var gerne mange taler. Poul Bundgårds »djærve« tale var i en årrække nok den mest personlige og den morsomste. Jens Thuesen, Taulovgård, hørte ligeledes til de traditionelle talere, ofte for det gode forhold mellem land og by, og det passede naturligvis i byboernes kram, at han mente, skuet altid burde holdes i Fredericia. Modsat Abraham Sørensen, Håstrup, der ved lejlighed udtalte, at der erfaringsvis var størst tilslutning til skuet, når det blev holdt på landet.

Uddybningsarbejde i Elbodalen.

LANDVINDING OG ANDEN GRUNDFORBEDRING

Hvor er den dog henne, den dejlige sø? spurgte en mand, der i en menneskealder ikke havde været på egnen, da han så ud over Elbodalen fra skrænterne nord for Taulov. Det var engang først i dette århundrede, da Taulov sø ellers ikke var helt forsvundet, og der stadig stod åbent vand langs hele Taulov skov. Men de tider var forbi, da man roede tværs over søen, når man skulle til Taulov med flere fisk, end man kunne bære, fra det lille hus ved Tårup skov. De tider var forbi, da de Højrupbønder havde deres både liggende ved søbredden, dengang helt op under skoven på deres side, dengang søen ikke blot vrimlede med fisk, men også med fuglevildt, og dens store flade strakte sig mellem både Taulov, Tårup og Højrup skove. I dem byggede enanu dengang den sorte stork, som dens hvide fætter på bøndernes gårde ovenfor dalen. Der var ikke blot en storke-rede på hver eneste gård, der var flere, somme tider flere på en enkelt længe, og storken havde rede på selv de mindste huse, ja om det så var på det lille, de kaldte »Poul matros'es«, hvor man næsten kunne nå rygningen fra bygaden. Det fortalte han, gamle Hans Skov i Højrup.

Den første uddybning af Taulov sø medførte bedre muligheder for tørvestrygning. Denne var jo til et godt stykke ned i dette århundrede af stor betydning på disse kanter.

Og sådan var det jo i alle byerne langs Elbodalen. Hvor mange storkereeder var der ikke engang på den gamle Pjedsted præstegård, 11 eller 13? Er Pjedsted nu det eneste sted i egnen, storken bygger?

Der var en sø til i Elbodalen, halvt så stor som Taulov med dens 35 tønder land, Holme sø, mere mod syd, ved Søholmegård. Dalgas mente som sagt, de måske begge kunne udtørres, så man i stedet fik »engbund og tørveskær«. Andetsteds forbød vandmøllerne at engene blev afvandet tilstrækkeligt. Men her var der frit afløb, til henholdsvis Randsfjord og Gudsøvig. Og pastor Bruun i Taulov havde faktisk allerede sørget for at skaffe bedre afløb fra Taulov sø, hvilket dels havde skaffet nye enge, dels givet bedre lejlighed til tørveskær.

Dette spillede jo en væsentlig rolle i de dage, og både Taulov og Højrup havde fået gode tørvemoser. Ja, de fortsatte jo om ad Barsiden, som man kaldte stykket langs Tårup skov til Hvanlund, og hvor der dengang lå det ene smalle tørveskifte ved siden af det andet, købt af folk, somme tider langvejs fra, fra både Tårup Østerskov og Erritsø. Gamle folk har fortalt, hvordan disse skifter var skåret op gang på gang i den tid, de kunne huske, naturligvis med års mellemrum, og

fra en lidt større moseparcel blev der navnlig leveret tørv til »Kalle-mukkerne« inde i Fredericia, de reformerte.

Holme sø blev virkelig tørlagt, men for Taulov søs vedkommende blev der ikke tale om nogen egentlig »landvinding«, selv ikke da åen vist nok i halvfjerdserne blev skåret tværs igennem søen, og bønderne delte søarealet imellem sig. Og vistnok kunne der slås græs på nogle af disse parceller, men det var besværligt at bjærge, måtte bæres flere hundrede alen ind på det faste land for at stakkes.

Fra ældre tid havde der ellers fra Taulov sø og lige til åens udløb i Lillestrand været »betydelig engbund af god beskaffenhed«, som især Bredstrup og Pjedsted byer samt Ødstedgård nød godt af. Engene blev her til dels oversvømmet af saltvand, hvilket gav det såkaldte sylthø, »hvorefter malkekøerne drak stærkt og malkede godt«. Imidlertid var det ikke altid let at hindre oversvømmelser i utide, og der var dem, der med rette talte for, at der kunne bygges en sluse i den snævre munding af Lillestrand.

Se fjenden er på flugt,
han løber lige lukt
i Randsfjord ud og drukner i den dybe bugt

hedder det som bekendt i Fredericias nationalsang. Bortset fra, at Randsfjord nu ikke er nogen bugt, har de flygtende slesvig-holstenere vel nok kendt de to vadesteder over fjorden, skønt de måske var forhindret i at benytte det nordlige, der lå under de danske kanonbådes ild hin første 6. juli morgen. Jo, man kørte dengang gennem den lav-

Dette, det eneste billede af folk, som passerer vadestedet gennem Randsfjord eller Lillestrand, er hentet fra Holsts bog om Treårskrigen og viser slesvig-holstenernes flugt under slaget ved Fredericia, den 6. juli 1849.

vandede fjord. Hvis man ikke stagede sig over i udhulede stammer som i oldtiden, kanner blev de kaldt. I 1818 var en del unge mennesker nær omkommet på en sådan færd. Men også til vogns kunne det gå galt som for mølleren i Brøndsted, der i 1860 kørte fejl ad vadestedet, og den ene hest gik til.

I 1872 blev en fast vej ført over på en slusedæmning, bekostet af Vejle amt, Fredericia kommune, Gårslev sogn og de tilstødende lodsejere. Og af Randsfjord blev henved 30 tønder land tørlagt, langt fra den hele, som egentlig planlagt. Cirka 400 tønder ligger stadig som en lav, tilgroet ferskvandssø. Taulov sø er derimod nu næsten udtørret, efter forskellige uddybninger af vandløbet gennem Elbodalen, Spang å, sidste gang i 1940'erne, nu et vildnis af vidiebuske, en urskov, hvor de rådyr kan skjule sig, som atter i ret betydeligt antal findes på egnen. Landbrugsmæssigt har de tilstødende lodsejere næppe vundet ved tørlægningen, der mere har gavnet engene nordpå i dalen.

Af de andre adskillige enge på egnen lod mange sig overrisle, skrev Dalgas. Man var nær ved at overdrive dette, men helt rationelt kunne sagen dengang næppe ordnes på grund af vandmøllernes privilegier.

Og med afvandingen af selve agerjorderne stod det sløjt til dengang. Det var spildt umage, syntes datidens bønder, at grave grøfter på markerne, så nødvendigt det ellers kunne være, især på de frugtbare jorder ved Fredericia og på selve den flade købstadmark, hvor vandet ikke selv kunne skaffe sig afløb. På de lange smalle strimler, som marken var inddelt i, hver med sin ejer, var der imidlertid næppe plads til grøfter, og man nøjedes med at lade ploven trække vandfurer om efteråret, tværs over agrene. Også Fredericias nabosogne, Bredstrup og Vejlby, trængte til regelmæssig udgrøftning, såvel som Torp, Børup, Tolstrup, Pjedsted, Velling og Gårslev. Kun på de større gårde som Hønneberg Ladegård og Follerupgård skete sådant. Men man brugte kun såkaldte »brakgrøfter«. »Bedækte« vandgrøfter kendte man ikke, og der skulle endnu gå en snes år, før drænsrørene blev indført fra England.

Det skete i 1840'erne, og naturligvis gik også her de større jordbrugere forrest som på Follerupgård L. F. Holst og Chr. Bay, hvilken sidste lod fuldføre forgængerens arbejde og drænede også i dybden på side steder, så nye arealer kom under kultur. Da Thygeson havde købt Henneberg Ladegård i 1854 blev her merglet og drænet. Huller og kær i marken blev opdyrket, og 10 tønder land skov ryddet, drænet og merglet. Det sidste skete omtrent samtidig på Ødstedgård, hvor dræningen derimod først blev gennemført i 60'erne. I 1851 »fandtes i flere

Spredt over hele egnen ligger talrige mergelgrave, blevet til i navnlig første halvdel af 1800'rne, da der blev merglet i stor stil, først og fremmest på de større gårde. Billedet er taget på Tårupgårds mark.

lavninger og på skrænter ellekrat, og jorden var i den grad våd og tung, at såningen af vårsæden ... først kunne begynde den 8de maj«.

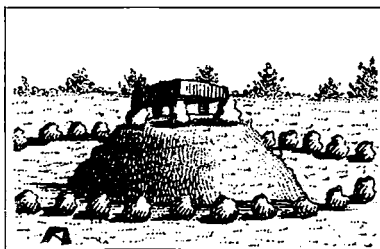
Og disse forhold afspejler vel dem på de almindelige bøndergårde, hvor man kom lidt senere i gang med slige grundforbedringer.

I et enkelt år som 1870 blev der alt i alt drænet ca. 500 tønder land i samtlige Trekantens sogne, og dermed var der drænet alt i alt næsten 4500 af det samlede areal på rundt regnet 40.000, skovene fra regnet. Højest lå det store Smidstrup sogn med 882 tønder, næst efter kom Herslev med 575 og Pjedsted med 551. Det høje tal i Herslev skyldes vel tildels Follerupgård.

Om merglingen fortæller jo de talrige mergelgrave, som findes så mange steder. Den var kommet noget tidligere i gang. Men også i dette århundrede er der merglet i større stil, og Fredericiaegnens Mergelselskab bestod indtil 1949. Der var udnyttet mergellejer i både Gauerslund og Erritsø sogne.

Ellers er der jo i vid udstrækning tilført agerjorderne gødningskalk, som allerede foran bemærket skaffet medlemmerne til billig pris ved landboforeningens medvirkning. For at tage nogle tal, så blev der i tiåret 1946-56 leveret i alt 8170 tons pulveriseret kalk og 6780 tons råkalk, altså i gennemsnit årligt henholdsvis cirka 820 og 680 tons. Tallet varierede dog noget for de enkelte år, lavt i 1949 på grund af de dårlige arbejdsforhold, idet kornhøst og roehøst det år næsten gik i eet. Alt i alt var det betydelige arealer, der blev kalket, ligesom der mere og mere er tilbøjelighed til at vedligeholde en passende kalkgrad. Forudsætningen var jo i det hele de moderne jordbundsundersøgelser, som blev foretaget årligt i ret stort antal, i den nævnte periode således i et antal af 8002, af hvilke de 5315 viste kalktrang.

Til grundforbedringer må man jo nok også henregne sløjfningen af et stort antal af de levende hegn, som man for snart 200 år siden anså det for en nationalopgave at anlægge.

I ældre tid betragtede man det naturligvis også som en grundforbedring at sløjfe en kæmpehøj som den ved Bredstrup Spang, her vist efter den primitive tegning hos Wilsø.

Rughøst ved Taulov kirke.

KORNET, GRÆSSET OG ROERNE

Om disse to sogne er inter særligt at bemærke. Her vokser korn og græs som i en anden god egn af landet, gudskelov! Sådan omtrent skrev præsten til Taulov og Erritsø i året 1687. Ikke noget fyldestgørende svar på en forespørgsel om historiske minder i hans sogne, og for så vidt heller ikke med hensyn til det agerbrug, der åbenbart interesserede ham mere.

Men det var jo en god egn, som også Dalgas kaldte den halvandet hundrede år senere. Bedst var jorderne på Fredericia, Erritsø, Stoustrup, Egum og Bredstrup marker, muldrige og lerblandede, men sandholdige, så de var lette at behandle. De indeholdt nok også kalk, hvad kunne skønnes af kløverens og bælgfrugternes frodige vækst og var i det hele egnede til al slags sæd. Det gjaldt vel også de mindre muldede, mere seje og lerede jorder i Andkjær, Pjedsted, Velling, Håstrup, Follerup, Herslev, Højrup, Kongsted, Torp, Taulov-Nebel og Tårup, samt Sønder Vilstrup, og endnu mere stive og mere muldfattige jorder lå i Vejlbysogn, især i Trelde på opdyrket skovbund.

Større lyngarealer har næppe eksisteret her på egnen, men man taler dog stadig om Vilstrup hede, bakkerne fra Gudsø mark op imod Sønder Vilstrup, ikke netop de mest frugtbare jorder, hvad allerede Dalgas påpegede.

Langs Vejle fjord var ellers jordblandingen kun 4-8 tommer dyb, halvt sand og halvt ler med kun et par procent muld, således både i Gårslev og Gauerlund sogne og videre ind i landet Skærup, Smidstrup og Tyvkær, samt på Skærbæk og Studsdal marker ved Kolding fjord.

Og her hørte Oddersted og Gudsø samt en del af Taulov-Nebel marker, vel også Holmemark, med »deres sandede og magre beskaffenhed til de ringeste af amtets jorder... allerede noget indskrænket i valget af passende vækster til deres dyrkning«.

Udvalget var for øvrigt ikke så stort dengang, kun de fem kornsorter, boghveden nemlig ikke at forglemme, ærter og vikker samt en smule kløver, hvilken sidste ikke rigtig var slået an endnu. Jorden var ikke god nok hertil, mente nogen, andre derimod, at kløveren udpinte jorden! Det gjorde endelig kobbelfruget i det hele taget med den evige kornavl, sagde man også.

Begtrup havde hævdet, at den største fejl var, at man gødede for sjældent, og at jorden alt for længe lå udlagt til græsning. Man startede almindeligt sædskiftet med at vende jorden om efteråret og pløje

Al jord, selv den »unægteligen« mest fortrinlige som den på sletten mellem Fredericia og Elbodalen, i Bredstrup og Kongsted sogne trænger til gødning. Nutildags kan man jo ikke nøjes med det naturlige møg.

igen om foråret, inden man såede boghvede. Boghvedestubben blev så gødet og tilsået med rug. Så pløjede man to gange til byg det andet år og tredje og fjerde år til havre, hvorefter jorden blev udlagt til græsning uden kløver i fem år. Man regnede med 4-5 fold af rug og havre, men 6-7 af byggen. På de frugtbareste jorder, som i byerne nærmest ved Fredericia, tog man »7 halme eller på jysk kærve« efter hinanden: boghvede eller sjældent sommerbrak, rug, to gange byg, ærter, byg og havre, som blev udlagt med kløver.

På Dalgas' tid var sagkundskaben opsat på at få indført veksel-driften, der skiftede mellem kornafgrøder og afgrøder af »bredbladede vækster«, som bælg- og rodfrugter. Mange turde ikke gå over til den ny metode på grund af tyendets uvilje mod den! Det burde man dog ikke lade sig anfægte af. »En mand, der forstår at håndhæve den husfaderlige myndighed... vil kun lidet agte de vanskeligheder, som fra denne side kunne møde ham«.

Selv de større gårde tøvede. På Follerupgård var der dog som på næsten alle egens gårde, ejet af mænd »udenfor bondestanden«, blevet

indført renbrak og et ændret sædskifte: renbrak gødet, rapsæd, hvede, byg, vikker, gødskede samt kartofler og ærter etc., havre, og endelig kløver i 4 år. Her var altså tilløb til drift med »brakfrugter« til kvægfoder. Det var jo ikke nødvendigt at begynde veksellbruget med at dyrke gulerødder, pastinakker, kål eller roer. Man kunne først nøjes med den »simple kartoffelavl«.

Den havde allerede bredt sig yderligere, navnlig på Fredericiaegnen, på landet kun til husbehov, i selve Fredericia også til salg.

Det Fredericia landbrug var stadig noget for sig. Men trods den omhyggelige bearbejdelse lod det til, at jorden var »ked af den evige produceren«, og vitterligt var der byer i naboskabet, hvor kornet gav flere fold. Selv ikke tobaksavlens var, hvad den havde været. Alene kolonisterne, de reformerte, svor stadig til den.

Fra Fredericia havde hvedeavlens bredt sig til de større gårde på egnen, ja, selv bønderne dyrkede den, endnu kun skæppevis. I Vejlbysogn var 50, men i Pjedsted kun to tønder land tilsæt med hvede i 1838. Også rødkløveren var mere udbredt, og der blev solgt en del kløverfrø, op til 100 lispund pr. sogn, i Erritsø således 80. Her dyrkedes også både vikker og ærter til salg, og hvert år blev der til vesteregnen solgt nogle hundrede lispund skættet hør. Alle byens bønder dyrkede hør og var i både brøde- og skagelav sammen, så de hjalp hinanden med karle og piger. Sådan var det flere steder.

Tallene ovenfor er hentet fra arealtællingen 1838. Dens oplysninger om de fra dengang til nu vigtigste afgrøder er i den lille oversigt sammenstillet med lignende tællinger fra 1871, 1907 og 1959 og tegner trods det tallene er omtrentlige et tydeligt billede af udviklingen indenfor Trekanten. Hvede og byg er trængt frem på bekostning af rug og havre, og boghveden er helt forsvundet, tilligemed hørren. Trods al agitation for indførelse af vekseldrift med rodfrugter blev roerne først af betydning efter produktionsomlægningen i 1880'erne, da kvæg- og svineavlens efterhånden blev den vigtigste. Noget særligt for denne egn er nu den betydelige frøavl.

	Hvede	Rug	Byg	Havre	Blandkorn	Boghvede	Ærter	Kartofler	Roer	Græsfrø	Hør
1838	210	3000	3700	5500	—	800	250	940	—	—	—
1871	470	3400	4270	6470	130	380	380	460	50	—	180
1907	760	1770	2080	3340	2240	20	40	260	3370	—	—
1959	970	360	9900	1990	870	—	—	350	3800	2970	—

Høbøsten spiller i ensilagens dage ikke tilnærmelsesvis den samme rolle som i fortiden. Dengang blev alle enge slået, som maleren Otto Haslund har vist det, motivet hentet nær hans sommerhjem i Elbodalen.

Udbyttet er som bekendt steget meget i løbet af de sidste 100 år. For at sammenligne med foldtallene ovenfor skal anføres, at hvede, rug, byg og havre i Trekantens sogne i høståret 1958 gav henholdsvis 19,8, 16,5, 20,3 og 19,3 fold, eller for at udtrykke det mere moderne et gennemsnitligt udbytte af henholdsvis 36, 30, 39 og 36 hkg pr. hektar.

Naturligvis er der ikke blot forskel fra år til år, men også fra egn til egn. Et år som 1948, alt ialt et fint høstår, var Taulov afgjort i toppen med egnens største udbytte for de tre kornsorters vedkommende. Mens det tidligere altid var en given sag, at høsten i dette sogn begyndte med rugen på bakkerne ved Taulov kirke og nedad mod Kolding fjord, så er Taulov nu et af de sogne, hvor der slet ingen rug avles. Men i 1948 var tallene for både hvede og byg 52 hkg og for havre 42, ja, tages blandkornet med, var tallet for det 61! Lavest lå sogne som Skærup med tallene for de fire slags korn 30, 29, 30, 30 og Vilstrup med 25, 28, 38, 28. Men også her, hvor der nu heller ikke avles rug, er man kommet op på højere tal, 1947 i Vilstrup på 40, 38 og 39 og i Skærup 38, 36, 35.

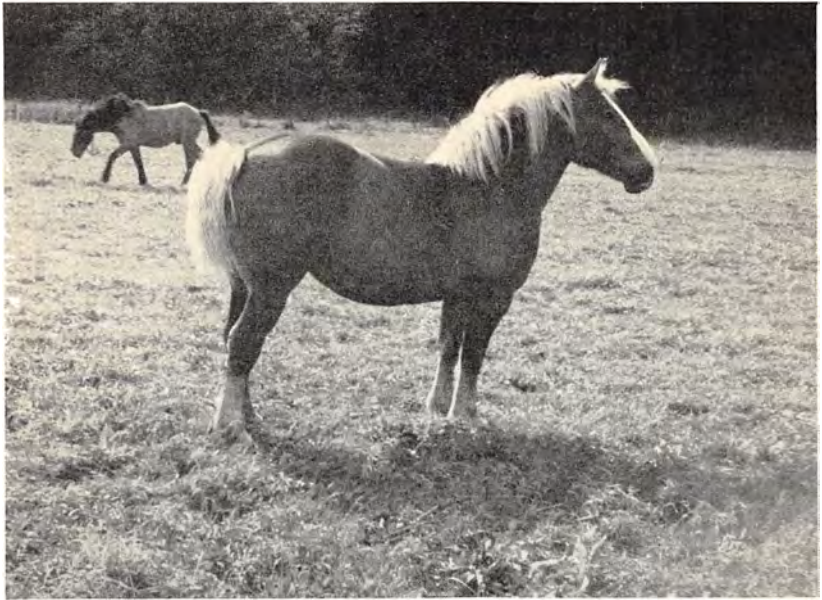
Og i det hele taget er i den sidste snes år udbyttet steget relativt meget for disse, såvel som de øvrige afgrøder, roer, frø osv.

Årsagen hertil er naturligvis ikke mindst det målbevidste planteavlssarbejde, der på moderne videnskabelig basis er drevet her som i andre landboforeninger. Værdien af kunstgødningen er længst slået fast, og i den senere tid har man navnlig arbejdet med anvendelsen af flydende ammoniak. Men ellers er der år efter år gjort en lang række forsøg for at øge udbyttet af planteavlen, ligesom man har søgt at bekæmpe såvel muldvarpen som ukrudtet. Den rolle, som ensileringen har fået i navnlig den sidste snes år, har også medført undersøgelser i marken, og i øvrigt er der arbejdet med gødningsforsøg i såvel korn som roer og græs, med afsvampningsforsøg samt stamme- og sortsforsøg i korn, roer og luzerne. Frøsalget er stadig foregået i samarbejde med egnens husmandsforeninger og brugsforeninger, og det samarbejde om fremavl af sædekorn, der i 1946 blev indledt med Taulov mølle, er ligeledes fortsat.

Udviklingen har indtil nu i hvert fald ikke gjort den gamle præstemands ord fra 1687 til skamme.

I det indeværende århundrede har frøavlen vundet relativ stor udbredelse her på egnen, og ikke mindst på de gode jorder som i Smidstrup, Herslev, Taulov og Bredstrup. Her tærskes der frø i marken hos »brødrene« på Karmedal.

Heste på engen.

FRA JYDE TIL BELGIER

Det er blevet en sjælden oplevelse efterhånden, det engang så kendte syn af hestene i løsgangen, den røde hoppe med sin lysende manke og hale, og skimmelen, der på brede hove bevæger sig henover den fjedrende engbund. Belgiere var de endda begge to, ja den røde Kaoline, som navnet røber, falden efter egnens mest berømte hingstmatador, længst gået alt kødets gang. Som det synes at blive tilfældet med hesteavlen i det hele taget. Ak ja, som dette kapitel er skrevet med til dels vemodige følelser, vil det måske også blive læst med et vist vemod. Det indeholder ganske vist i første række fortællingen om, hvordan den jyske hest i sin rendyrkede skikkelse også kom til ære og værdighed her på egnen. Men denne dens glansperiode blev kort nok, og her ikke blot på grund af maskinalderens komme, også fordi den belgiske hesteavl på disse kanter relativt tidligt trådte i forgrunden, ja egnen blev på dette område en af de mest og bedst ydende. Hippologisk set i almindelighed måtte dette naturligvis være alle hestevenner en trøst, selv om det gik ud over det nationale hesteopdræt.

Fra Arilds tid, som man siger, var den jyske hest i utalte tusinder

blevet solgt til udlandet. Alligevel ville man forædle den gamle landrace ved krydsning med fremmed blod, og fra slutningen af 1700'erne var der udstationeret en række kgl. bedækningshingste landet over samt indført kåringer og præmieringer. Fra 1795 var der hvert år, gerne den 19. juni, hingstskue på torvet i Vejle, og efterhånden mønstredes her ikke blot hingste, men også hopper med deres føl, ubetinget præmieværdige, hvis disse var faldet efter anerkendte fædre, og ellers med chance for at blive indbrændt som »stutteridytige«. Det kunne også hingstene blive, selvom de ikke opnåede en af præmierne, den første og største på 100 rigsdaler, men 2. og 3. på fra 10 til 40 daler, og forbeholdt »bønderhingstene«.

Kom de fleste dyr nordfra, var der også næsten hvert år fremstillet en eller flere hingste fra »Trekanten«, 1804 således fra Kærsgård, Kongsted og Torp, men 1814 fra Tyvkær, St. Velling, Gauerlund og Tårup. Og så fremdeles. Mange kom med den samme hingst år efter år, enten den havde fået præmie eller ej. Sognefoged Mads Jørgensen i Kongsted fremstillede 1801 en 5-6 års kastaniebrun hingst, for ung til at få præmie det år. Først som 10årig fik den en præmie på 20 rigsdaler.

Søren Thuesen i Stoustrup ville ikke have penge, da han i 1796 havde opnået 3. præmie, »hvilken han udbad sig i medalje«. Hans gråskimlede hest var falden efter en kgl. hingst, tilforn opstaldet på Oxvig i Højten sogn. Sligt talte med ved bedømmelsen også dengang. En mørkebrun 6 års hingst, tilhørende proprietær Jensen fra Henneberg Ladegård, fik dog 1. præmie i 1833, trods det den var udpræget jysk, og grov i det, men alligevel havde »en ret god form, med hvilken den forener en stærk bygning etc.« Stærkt bygget havde den også været, Jens Abrahamsens sortebrune hingst fra Skærup, i 1821 fremhævet som et typisk eksemplar af den stedlige race: af denne egns almindelige art. »Den har et lige hoved, vel rejst, dog noget tykkammet hals, dens er flak, men den er lidt lav fortil, ryggen er god (den faldt ellers lidt, en almindelig indvending idag), men krydset lidet hængende, benene er temmelig føre og velstillede, dog er dens koder vel fine i forhold til dens bygning. Fodskiftet er noget tungt og lidt svingende bagtil.«

Man begyndte nu at nævne de præmierede hingste efter deres hjemsted f. eks. Erritsø og Herslef, sidstnævnte som adskillige andre falden efter »den kgl. hingst Candidate«.

Candidate var en af de halvblods Yorkshirehingste, der var indført til forædling af den indenlandske race, og fra statsstutteriet på Moesgård, udstationeret i Vejle amt 1826-29.

Det var ellers i tiden omkring udbruddet af »den litterære heste-fejde« vedrørende krydsning eller renavl. Dalgas ville nok indrømme, at bonden manglede sansen for »det sande skønne«. »Tykke knogler og en grov manke betragtes altid af ham som tegn til styrke, og om muskelkraften har han ikke det mindste begreb«. Men Dalgas gik ubetinget ind for renavl. Man risikerede jo, at de udenlandske hingste ville frembringe et afkom, der »var ubrugeligt til markarbejde og i det hele ikke egnede sig for danske forhold«.

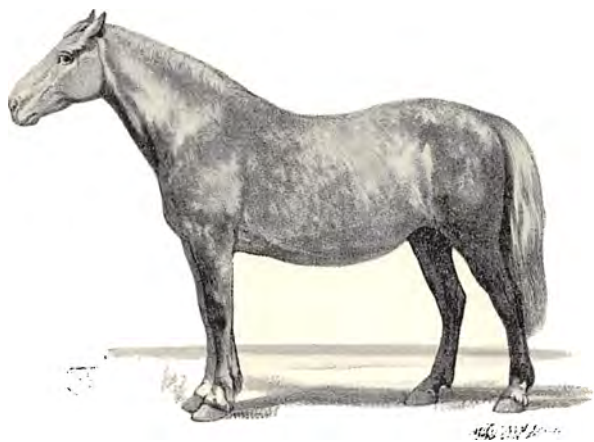
En af hans ubetingede modstandere var kaptajn Riegels på Sønderbygård, hvor Candidate's efterfølgere stod opstaldet: »Bondens forkærlighed for bondehingsten, enten den er god eller ej, må betages ham, såfremt ej disse hingste ved lov udryddes! Hans fordom, begrundet eller ugrundet mod beskelere af ædlere slags må betages ham, og nødvendigheden af at vælge de bedste hopper til følhopper må gøres ham indlysende«. Det sidste var der da lidt fornuft i, men ellers har man med rette kaldt Riegels den skrappeste blandt tidens fanatiske fuldblods- og væddeløbsmænd! De ville ikke nøjes med halvblodskrydsning, nej fuldblods! Og væddeløbene skulle bidrage til forbedring af hesteavlen i almindelighed! Centrum for hele denne galskab var det fuldblodsstutteri på Augustenborg, der var oprettet af den

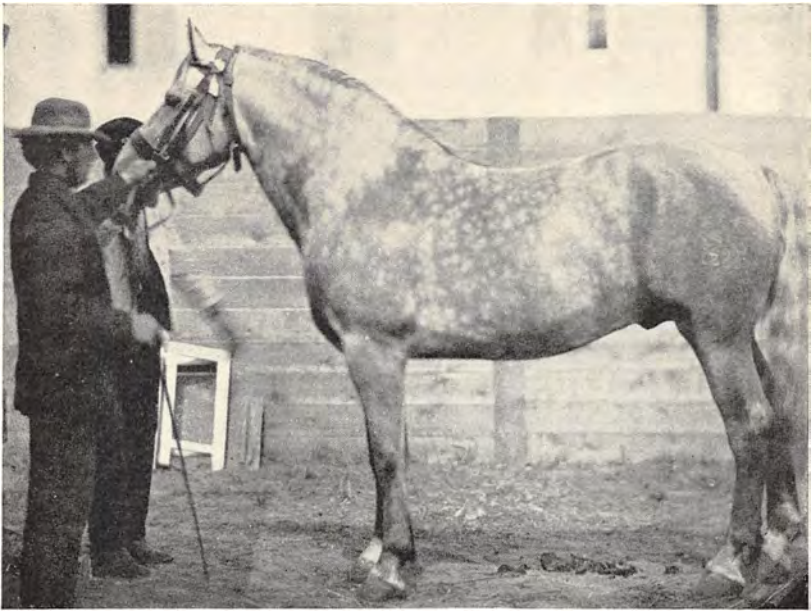
Fra det hertugelige stutteri på Augustenborg kom fuldblodshingsten Young Moses, falden efter Derbyvinderen Moses, til den første hesteavlsforening i Vejle amt for at virke til landracens forædling!

endnu ikke nationalt kompromitterede hertug. Han havde også økonomisk fordel af, at hans teorier skulle realiseres, både staten og private købte af ham til store priser. Også Vejleegnen blev forsynet. »Vejle Amts landøkonomiske Selskab« startede i »forening med flere aktiehavere et interessentskab for en fuldblodshingsts anskaffelse til beskeeler« og købte den lille spinkle Young Moses, falden efter Derbyvinderen Moses, men selv ynkelig slået i et af Augustenborgløbene 1832. I foråret 1835 faldt der 35 føl efter den. En sagkyndig hævdede at have set »enkelte af dens afkom tillagte på jyske stærktbyggede hopper, på hvilke heldigvis mødrenes stærke legemsform og faderens åndige vare nedarvede«. Også et andet privat initiativ kom egnen til gode, udøvet af den blandt datidens hippologer noksom bekendte købmand Nathansen fra Randers, »en pågående, forstyrret projektmager og geschäftsmand«, hertugens bundsforvandt. Han opstaldede nogle engelske hingste på Wissingsminde og Petersholm, og den ellers kritiske Neergård, en af renavlens forkæmpere, mente at Cheer på sidstnævnte gård var den eneste af de Nathansenske hingste, der kunne være lidt til nytte. Den ville dog bedre passe til hopperne i den sydlige del af amtet, hvor de få år før havde været størst.

Lige det omvendte sagde ellers Dalgas. Hestene her var forholdsvis små, kun et par tommer over 10 kvarter, hvad der også bekræftes af stutтеріprotokollerne. Hingstene var dog blevet noget større i den løbne del af det 19. århundrede, nu på 4-5 tommer.

Det ældste billede af en best fra om ikke Fredericia-, så dog Kolding-egnen, er dette af den ægte jyske skimmelhoppe Lise, der fik Kongepræmie på Landmandsforsamlingen i Horsens 1861 og lod sin lød gå i arv til sine efterkommere.

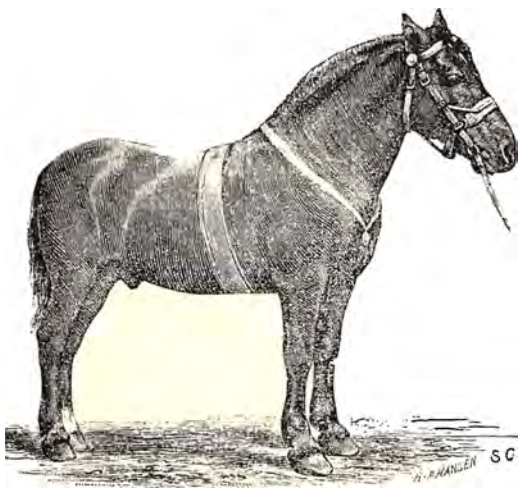
Petersbjerggårdhingsten, søn af hoppen overfor, er typen på en forædlet jysk best. Den fik 2. præmie i København 1869 og var falden efter landstodhingsten Holsteinborg, en kvartblods Yorkshire.

Trods mange protester fastholdt man krydsningsprincippet. Det ny landstutteri på Koldinghus Staldgård fik fra 1852 en bestand på 40 hingste til udstationering over hele landet. Flertallet blev købt i England, atter Yorkshirehingste, men også krydsninger mellem Yorkshire og indfødte hopper som Svanninge, solgt til stutteriet af den store hestehandler Jensen på Taulovgård, der i det hele købte heste op på Fyn, også andre hingste som den gule Valdemar. Den havde arvet farven efter både far og farfar, den sidste en stærk hingst med sort hale og sort manke, og gav selv lødden videre til sønnerne Valdemar III og Vejlbhingsten, Peter, som den også hed, der dog havde lys hale og manke. Den gule farve var ikke altfor estimeret, man foretrak de sorte og kastaniebrune. En tredie af Valdemars sønner, Petersbjerggård II, tillagt hos Jens Rasmussen i Vilstrup og opkaldt efter morfaderen, den første Petersbjerggård, var dog skimlet som denne.

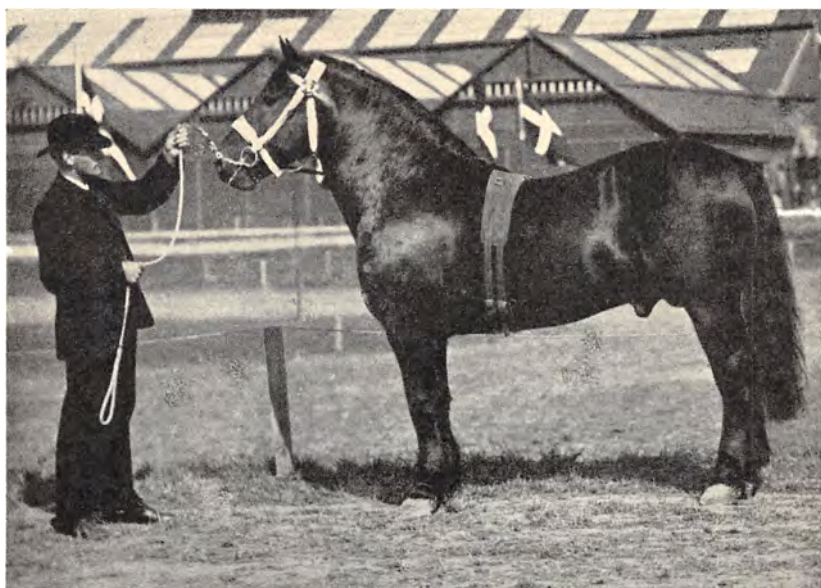
Men vores egn var i denne periode omkring 1850 ikke nogen udpræget hesteegn. Heller ikke Jensen i Taulov hørte til de virkelige hingsteopdrættere, selvom han udstillede både lette og svære heste på

skuerne. Peder Skov i Højrup fik præmie for en fire års hingst falden efter den nævnte Svanninge i året 1860, i det samme år Elbo Herreds Landboforening stiftedes, og et folketingsudvalg gik ind for nedlæggelsen af landstutteriet. Det skete endelig ved husdyrloven af 1862. Renavlens tilhængere havde omsider sejret, og forædlingen af den jyske hest skulle nu ske ved rationelt udvalg af avlsdyrene, ligesom hesteavlens skulle stimuleres ved præmier på landboforeningernes dyrskuer og stutterikommissionens hesteskuer samt ved de større fællesskuer, landmandsforsamlingerne.

Året efter blev der optalt 35 hingste over to år inden for foreningens område, deraf otte alene i Vejlby sogn og 3 i Frederits. I det store sogn Smidstrup var der kun én, i Tyvkær, til gengæld en Yorkshire og i Taulov en halvblods, hos Jensen naturligtvis. De var nok alle i privateje, men ved landmandsforsamlingen, i 1863, var fremstillet en aktiehingst, her fra »Trekanten«, den første som er fundet omtalt, Hercules, og tilhørende A/S Skjærup, Vellinggård. Selvom tillagt på Fyn kom den aldrig i stambøgerne som dog dens landsmand, den gule Valde-rnar, nr. 249, såvel som Petersbjerggård, II, eller som Baldur den Yngre, tillagt og opdrættet af Lauge Madsen, Juulsminde i Skærbæk, der en halv snes år gammel kom til Høllund og endte i Egtved, hvor den endnu var i fuld vigeur 1884, 14 år gammel. Først af alle jyske heste blev den stambogsført og fik nr. 1 i den første stambog. Den fik skyld for at have et forædlet præg - som så mange andre - men såvidt dens afstamning kendes, tilbage til den bekendte Thorstedslægt, havde den

Victor, ikke skimlet som faderen, Petersbjerggård-bingsten, men brun, kaldte statskonsulent J. Jensen 1883 for en af Jyllands anseligste hingste, og den, der i uafbrudt rækkefølge havde flest fortrinlige præmiedyr i sin stamtaule.

Bisgård, da den var udstillet i København 1888. En anden type hingst end dem foran, nok så robust og jysk i præget og som virkede her på egnen med godt resultat fra sit 9. til sit 20. år.

kun jysk blod i sine årer. Men, som dyrlæge J. Jensen, statskonsulenten, skrev: Vi have jo næppe nogen Hest mere af ganske reent jydsk Blod! Det var i den endelige stambog fra 1886, hvor dyrene var indført efter deres fødselsår, og Baldur måtte rykke tilbage til nr. 283.

Ingen af de to gule hingstbrødre, Peter hos Jens Hviid i Vejlbj, og Valdemar III hos Møller Nielsen i Vinding, kom i stambogen. Nr. 281 fik Skovgård II hos Hans Christensen på Jensgård i Tyvkær, men tillagt hos Chr. Ravn i Sønder Vilstrup, »en i det hele ret velformet hingst«, der ved skuet i 1881 var 11 år gammel »og fik trediepræmie for godt og velformet afkom«. Således også Frejr, 374, hos Poul Mortensen i Damkjær, endelig en hest med den siden klassiske farve, lyserød med lys hale og manke, falden efter en mørkbrun svær hingst hos P. Bjerre i Andkjær og ejerens blankbrune præmiehoppe, hvis fader var en god stærk jysk hingst, tillagt hos Thomas Hansen i Børkop 1846, men siden solgt til Christen Smed sammesteds. Frejr nød også den ære sammen med Bisgård at repræsentere Vejle amt på dyrskuet i København i forbindelse med udstillingen 1888. En af dens sønner var Luttergavl hos Niels Sørensen i Viv, med 9. præmie, dvs. nr. 9 på hingst-

skuet i 1888, samme år som dens farfar Victor blev udstillet af Søren Abr. Sørensen i L. Velling, den gamle Victor, Victor I, 282, dengang 13 år gammel, født på Skovgård og falden efter den ældre Petersbjerggård, 220, men ikke skimlet som denne, mellembrown med lidt hvidt på bagkoderne, af J. Jensen beskrevet som »helt igennem en køn, ret regelmæssig og tillige stærk trækhest af lidt forædlet præg«. Faderen var jo også Petersbjerggårdhingsten, mens moderen på mødrene side var af ægte jysk afstamning, hingste og hopper i Håstrup og Tyvkær. Victor havde hidtil virket nord for Vejle fjord og i tidernes løb opnået et utal præmier. Og selvom den fra 1888 måtte udgå af bedømmelsen på grund af alder, fik den tillægspræmie, da den stadig »producerede et godt afkom og har stiftet megen nytte i amtet«. Dens betydeligste søn var Goliat, fader til Goliat II hos H. P. Clemmensen i Gaarslev, siden hos Søren Qvist i Gauerlund.

Adskillige af egnens gårdmænd forsøgte sig med hingste, ikke alle med samme held. 1892 præmieredes ikke mindre end tre heste fra Trekanten, Martin Poulsens Valdemar Ølstoft fra Damkjær, og Søren Quists Valdemar fra Korsdalsgård, falden efter en søn af den noksom kendte Valdemar Toustrup, samt Klaus Toft II, efter Toft, 383, ejet af Peter Andersen m. fl. i Tyvkær. Men samme år kasseredes Heimdal, Hans Thomsens fuksrøde hingst fra Børkop, og den mere alderstegne Sindballe, før ejet af J. Pagh Christoffersen i Højrup, en dattersøn af Victor, men på fædrenes side nedstammende fra den kendte Grantorp, og nu besiddet af Randsfjords Hesteavlsforening.

Hesteavlsforeningernes tid var begyndt. Den første her på egnen hed som den første landboforening: Elbo m. fl. herreders, stiftet 1889. Formanden var Elkjær, Vellinggård, og man fik godt begyndt med købet af hingsten Bisgaard, sønnesøn af den bekendte hingstfader Claus (Buus) 166. Da Bisgaard, 398, kom her til egnen, året efter den havde været fremstillet på udstillingsskuet i København 1888, var den ikke ung, otte år gammel, men gjorde god fyldest århundredet til ende, inden den blev solgt til Abraham Sørensen på Karensdal. Den nævnes med hæder blandt de hingste, der har været af betydning for den jyske hesteavl, og havde stor andel i, at egnens hoppebestand blev bedre og bedre. Også en del af dens sønner kom i stambogen, blandt dem Bisgaard II og Bisgaard Snarelose, tillagt henholdsvis hos Thomas Andersen i Pjedsted og Niels N. Larsen i Erritsø.

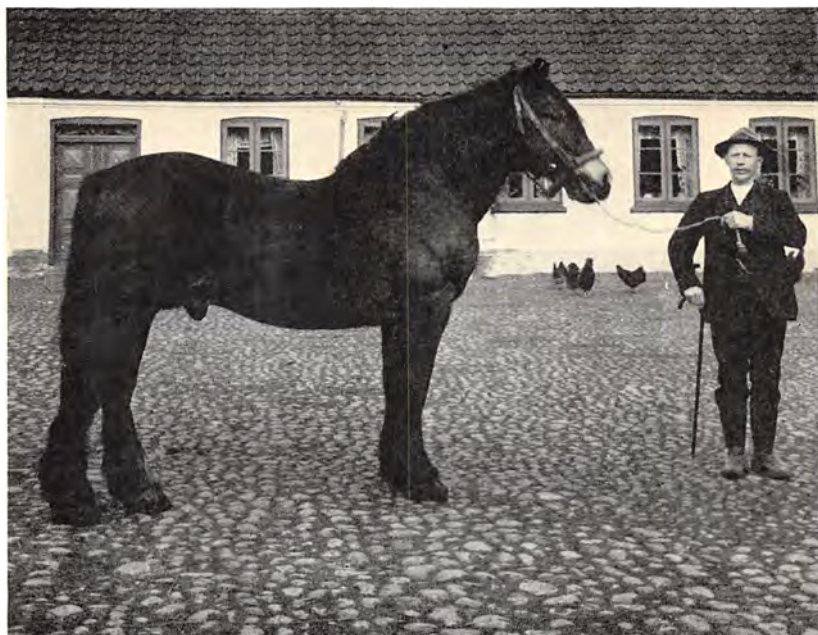
I hvert af de tre år, 1891, 92 og 93 så en ny hesteavlsforening lyset. Fredericia og Omegns stiftedes 1891 med Hans Jensen i Tolstrup som

Røde Jens bed før St. Oddersted Munkedal, tillagt som den var hos H. P. B. Hansen, Oddersted. Den ses her tre år gammel udstillet på dyrskuet i 1913, holdt ved Østervold. Den fik bankpræmie.

første formand, afløst af Jens Thuesen, Taulovgård. Den første hingst var altså den sorte Sindballe, 465, 1893 ombyttet med den røde Stål, købt for 8000 og tillagt hos Niels Pedersen i Gauerslund, også af Valdemarstammen fra Toustrup. 1892 kom Randsfjord Hesteavlforening, hvis skiftende formænd var P. Jensen i Trelde, Niels Jensen i Brøndsted, M. Linnet i Vejlbj o. fl. 1896 købte man Victor III - søn af gamle Victor - tillagt hos Hans Geertsen i Tyvkær, siden ejet af Kjær Sørensen i Håstrup og 1904 tusket bort for Valdemar Haarup, 1010, sønnesøn af selve Valdemar Engebjerg. Endelig opstod i 1893 Taulov og Omegns Hesteavlforening med efterhånden Møller, Stoustrupgård, Munch, Taulovgård, Hans Nielsen, Tårup Møllegård, og H. J. Jørgensen, Lindegård, som formænd. Den første hingst var Godtfred, opstaldet hos Marcus Nielsen i Taulov. Den var købt som treårs fra Thy for 6700 kr. Afløseren var mere kostbar, kostede 10.000, men det var da også Taulov Munkedal.

Afstamningen var god nok, selvom den dog ikke stammede fra vidunderet Aldrup Munkedal, dens ældre nevø, men fra selve den første Munkedal, både dens fædrene ophav og hoppens morfar. Den blev da også i 1901, det år, den blev købt, beskrevet som en »god, stærk og velformet plag af Munkedal-præg«. Men kuløren var ikke god. De

I en bog som denne bør foruden de mange Munkedal'er også nævnes hingsten med det mere hjemlige navn: Elbodal. Højt præmieret var den vel ikke, men der faldt mange gode handelsbeste efter den.

tre mænd, der var i Hjørring på fællesskuet for at købe en hest til foreningen, var enige om, at de ikke kunne komme hjem med den brogede toårs, de ellers havde set, straks de kom ind på pladsen, har en af dem fortalt, Hans Nielsen i Tårup. Men de købte den alligevel. Den var rødhjelmet og hvidbenet og hvid under bugen, og så havde den glasøje. Foreningens hoppebestand blev i dens tid bedre, ja, i sin helhed tilfredsstillende og kunne kaldes god. Men dens virketid blev kort nok. Den døde 1907, så vidt huskes af tarmslyng som så mange andre hingste.

Holmans Herreds Hesteavlsforening var stiftet 1899 med Nielsen, Møllersminde som formand, og hingsten Edelsborg, snart afløst af Horn Munkedal, 1044, sønnesøn af gamle Munkedal, »en tiltalende og ret betydelig hingst«. Allerede i 1901 var en anden, Sloth Munkedal, købt til den nystartede Smidstrup og Omegns Hesteavlsforening, som Thomas Skouenborg i Håstrup og siden Peder Sørensen på Gertrudsminde en årrække var formand for. Hoppebestanden her var god, navnlig efter hingstene Victor III, Bisgaard og Skovgård III.

1908 afløstes de fire eksisterende hesteavlforeninger af Sydøstjyllands Hesteavlforening med hingsten Brun Jens, 1276, købt for 12.000, falden efter Jens, hvis fader var Aldrup Munkedal. »Ikke rigtig jysk i præget«, sagde J. Jensen, statskonsulenten, om den som 2 års plag. »Stor anselig og køn hest af kørehestetypen«, hed det året efter. Få år efter blev denne forening opløst, og to af de ældre »genopstod«, i hvert fald hvad navnet angik, Randsfjords Hesteavlforening med Prins Vitus, af ikke ringe æt, søn af Prins af Jylland, og Elbo Herreds Hesteavlforening med Røde Jens, falden efter den brune og født 1910 hos H. P. B. Hansen, Oddersted, af hvem foreningen købte den. Heller ikke dens stamtavle var til at kimse ad, selvom det ikke var jysk blod, alt det der løb i dens årer, men også slesvigsk og engelsk. Selve Aldrup Munkedal var jo dens oldefader i lige linje og Taulov Munkedal dens morfar. Blandt dens aner var også lokale heste som Stål og Sindballe, gamle Victor ikke at forglemme, to gange dens tipoldefader, og så er man tilbage til Petersbjerggård I, sønnesøn af et Yorkshirepar. Men det engelske blod i Røde Jens's årer var jo ikke ret tykt.

Røde Jens deltog endnu i statsskuet 1919, og de plage, der var faldet efter den, var »ret ensartede med god rejsning«.

Endelig var der også kommet liv igen i Holmans Herreds Hesteavlforening med den brune Prins Hero, den første hingst, der stod hos Peter Thygesen i Hvilested - egnens sidste jyske foreningshingst.

I tiden før, under og efter første verdenskrig med de tårnhøje hestepriser var der mange private bedækningshingste på egnen, de fleste vel præmierede, men de færreste stambogsført som dog den sorte Knud Vølund, tillagt 1899 hos Ahlmann på Langholt og 1903 købt af Jens Pagh Christoffersen i Højrup. Det var omtrent samtidig, at Niels Jensen i Gårslev havde skimmelhingsten Ejegod. Og siden kom alle Munkedalerne. Taulov Munkedal er allerede nævnt, men P. Nielsen Larsen havde også sin private hingst Toustrup Munkedal. Der var Erritsø Munkedal hos Iver Lassen, Baungård, og Håkon Munkedal, en af Hans Juuls adskillige hingste på Rugballegård, Frem Munkedal II hos Kristen Pagh i Højrup og endelig Svend Munkedal hos Hans Nielsen, Tårup Møllegård, en søn af selveste Aldrup Munkedal. Aldrup Ribegård hed en hingst hos Ude Lassen, Ballegård ved Snoghøj, og Aldrup Taulov en anden hos Marcus Nielsen i Taulov. Der var også Dan hos Bertel Buhl i Hvilested, Sleipner på Korsdalsgård, Søren Qvistes, Fovgård hos J. A. Lauritsen i Erritsø og Elbodal hos P. Lauritsen, Grønlundgård i Kongsted.

Peter Thygesen i Lille Velling i snak med sin kollega som fodervært, Jørgen Jørgensen, Albjerg. Det er dog ingen foreningshingst, han har for ponyvognen, men sin egen belgierhingst, Kursaal de la Jonquière.

Der var nu da også oldenborghingsten Casper hos Thomas Andersen i Pjedsted, og endelig - belgierhingstene!

Ja, nu var mastodonterne i opmarch også her på egnen, mastodonterne med de halsbrækkende navne, ikke til at udtale for almindelige mennesker. Hvad de første hed, der ikke var indført direkte fra Belgien, var nu ikke så uforståeligt, selvom Hvalfisk sådan set var et underligt navn for en hest. Det var Kristian Skous i Vejle, og havde han sagt A, vidste han også at sige B, for den næste, han udbød til bedækning hed - Jonas.

Det var nu ikke de første belgierhingste på egnen, som det heller ikke passer, at hingsten Brillant var den allerførste belgier her i landet, indført til Sjælland 1890. Nej, adskillige år tidligere, allerede i 1870-erne blev der på hingstskuerne i Horsens fremstillet afkom efter en belgisk hingst og jyske hopper, som hingstene Enner og Claus Belgier, hvilken sidste kommissionen kun med ulyst gik med til at præmiere og til sidst helt skød ud af bedømmelsen. Det var i 1881. Faderen var

såmænd indført af den foran omtalte »gale Nathansen«. Og heller ikke den sagnomspundne hestehandler fra Vejle, Niels Skou, fik succes, da han en halv snes år senere indførte et par belgierhingste. Bønderne turde ikke lade deres hopper komme til bedækning hos disse kolosser. Ikke før de opdagede, at føllene alligevel ikke blev for store. Og så var det for sent. Hingstene var solgt til Tyskland.

Sønnen fik bedre held med sig, og hans hingste stod til bedækning både i Hvilested og Pjedsted Spang. Den første helt lokale belgiske hingst var nok Prins Flacon, Hans Nielsens på Tårup Møllegård, til rådighed fra 1913. Siden kom flere til, ja, fra 1916 stod den belgiske hingst Fritang, der tilhørte Erritsø Hesteavlsforening, til benyttelse hos Jørgen Jørgensen, Albjerg. 20.000 kostede den første hingst købt af Sydøstjyllands belgiske Hesteavlsforening, da den blev oprettet i 1918 med 87 medlemmer og H. H. Lomholt, Velling, som formand. Hingsten hed Bravo de Berchem, 32, købt af Kristian Skou, der atter havde købt den på Fyn, hvor den var tillagt. Det var en stor pris, men hesten havde stået til bedækning her på egnen, så man kendte både den og dens afkom. Også den næste hingst Nero, 33, havde Kristian Skou haft. Men den var født i Holland 1923. Direkte fra Belgien indførte foreningen Vainqueur II de Maurinage, både på fædrene og mødrene side af fremragende afstamning, og siden assisteret af Hercule de Valmont, en hest, der evnede at præge sit afkom og gav 19 kårede sønner og 91 døtre. Efter forgængerne havde døtrene i det hele og store været de mest vellykkede.

Sydøstjyllands Belgiske Hesteavlsforening blev fra starten og til hans død 1939 ledet af H. H. Lomholt, »en ualmindelig dygtig formand. Han forstod at holde sammen på medlemmerne og undgå indre stridigheder«, skrev hans efterfølger, Anker Juul fra Sønder Vilstrup, der selv skulle komme til at lede foreningen indtil sin egen alt for tidlige død i 1957 og opnå at blive et af de kendte navne indenfor Belgisk hesteavl i Danmark. De sidste år, han levede, var han formand for »Belgisk hesteavl i Jylland«, ligesom han var i bestyrelsen for »Dansk Belgisk Hesteavl«, og »en meget myndig og aktiv formand for Østjysk belgisk hesteavl«.

I 1939 stiftedes ellers en ny stedlig forening, Elbo Herreds, også med en vilstrupper som formand, Eli Corydon-Petersen. Den fik i tidens løb et par betydelige hingste, således General Gaston, 468, betalt med 10.000 + 4000, og en anden, tillige den sidste, Nico van Blitterssvejk kostede ikke mindre end 40.000 + 5000. Den ejes

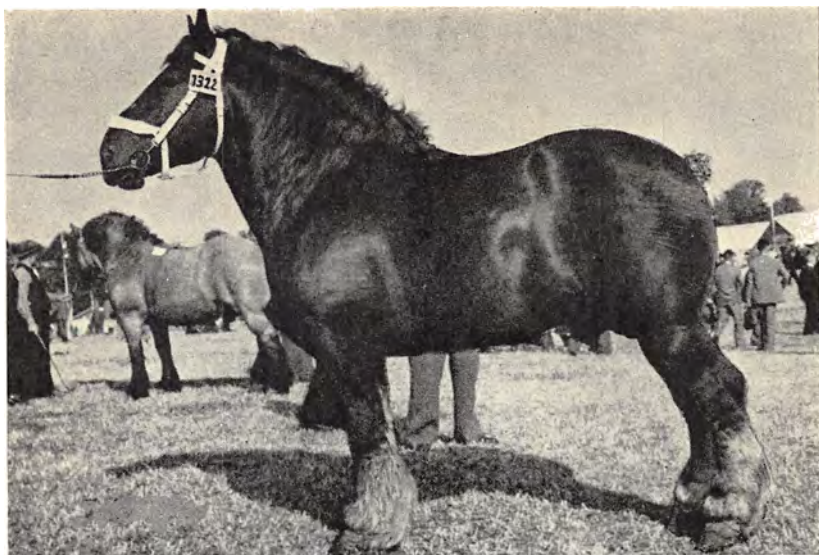

Det er på selve Bellahøj, på Kongresskuet i 1952, Niko v. Blitterssvejk mønstres af sin daværende fodervært, men nuværende ejer Johannes Geertsen i Kongsted.

siden foreningens opløsning for nogle år siden af den tidligere fodervært, Johannes Geertsen i Kongsted.

Fra 1943 og en årrække fremefter eksisterede tillige Randsfjords Belgiske Hesteavlsforening med B. Fr. Møller, Nebbegård, som formand, og hingstene Avenir af Rands, 881, Mester Lascar, 1098 - betalt med 35.000 + 7000 - Loustic af Kohavegård, 1167, og Huron Brunsgaard, 790.

I dag trives kun den ældste af egnens foreninger: Sydøstjyllands, hvis virksomhed ikke mindst førte til, at egnen blev kendt landet over som et hesteavlscentrum af stor betydning. Alle hingstene, der jo, med undtagelse af den første, var indført og alle kåret på fløjen herhjemme, var betydelige avlsdyr, og navnlig i den tid, da både Kaolin og Talbot var opstaldet hos Peter Thygesen, var der formelig valfart fra alle landets egne til gården ved Hvilested kro, hvor i det hele taget foreningens hingste stod i en lang række, efter at først formanden H. Lomholt selv havde været fodervært. »Vi har ... haft ualmindelig dygtige foderværter til hingstene, som har forstået at passe og pleje dyrene på rette måde. Det er for en stor del foderværterne, der bestemmer et avlsdyrs levetid og udnyttelse«, skrev Anker Juul i 1950, da For-

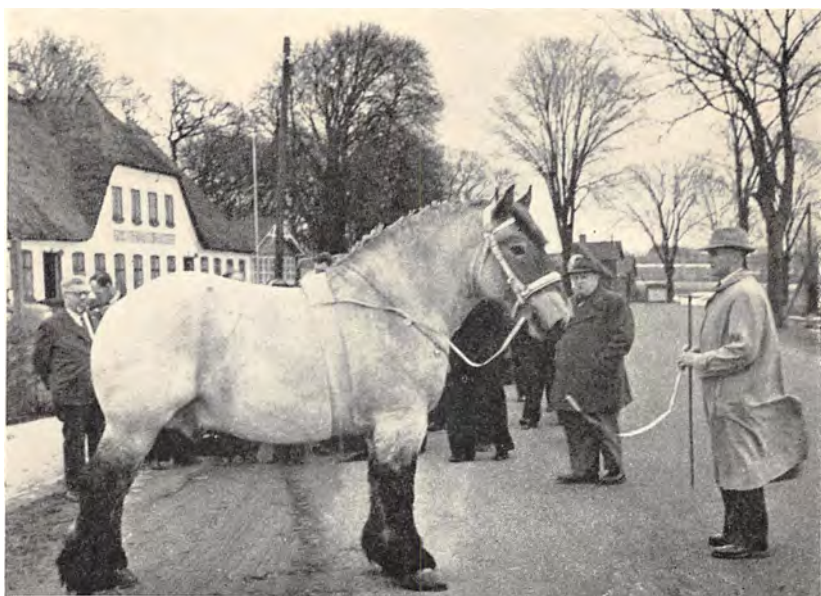

Kaolin de Quesney tør vel siges at være egnens mest berømmelige hingst og ikke mindst som hingstfader. Død 1954 efterlod den sig 185 stambogsførte sønner og døtre.

eningen for Belgisk Hesteavl i Jylland holdt 25 års jubilæum, 25 år efter at den første belgiske hingstekåring var blevet holdt på Koldinghus staldgård. Det var symbolsk, at belgierne optrådte på jyske ruiner, skrev en journalist. Han vidste næppe, hvor sandt han talte, i hvert fald for denne egn vedkommende.

I løbet af de 25 år havde »de mange begyndende småpletter med belgieravl bredt sig som fnat (som en arrig jydemand engang udtalte)«, og hele Jylland var nu så at sige meleret. Der havde fundet en mægtig, ja eksplosionsagtig udvikling sted, og Jylland var på belgieravlens område kommet foran øerne. Egnen mellem Fredericia og Vejle var endda nået allerlængst, da belgieravlens her næsten helt havde fortrængt den jyske race.

Foreningens to mest kendte hingste var vel nok, som foran antydte, Kaolin de Quesney, 565, og Talbot van Catharinehoeck, 1245, og da navnlig den førstnævnte, skønt den kun havde kostet 18.000 mod Talbot 50.000! Kaolin var falden efter en af Belgiens bedste hingste, både som individ og som avlsdyr. Sønnen slægtede den på i begge henseender, »en meget betydelig og svær hingst, med en ualmindelig god bevægelse«, og i 1950, 13 år gammel og her på egnen fra 1939,

Det er Sydøstjyllands nuværende hingst, Infernal de Baugnet, der fremstilles ved Krybily kro efter indkøbet i 1955. Umiddelbart til højre for bestens hoved ses Anker Juul, der selv havde købt den i Belgien.

betegnet som »en af vore allerbetydeligste avlshingste«. Godt nok havde den haft et helt andet hoppemateriale at arbejde med, end egnens første belgierhingste, men den var i modsætning til disse en udpræget hingsteproducent, og i 1950 den hingst, der havde de fleste kårede sønner.

Af de 10 hingste, som i 1950 havde leveret det største antal stambogsført afkom, var de fem her fra egnen, nemlig i denne rækkefølge: nr. 2, Kaolin med 29 hingste og 72 hopper, i alt 101, nr. 4, Hercule de Valmont 20, 56, 76, nr. 6, Vainqueur II de Maurinage 5, 46, 51, nr. 8, General Gaston 6, 40, 46, og nr. 10, Kursaal de la Joncquiere 2, 34, 36. Nr. 2, 4 og 6 tilhørte jo Sydøstjyllands hf., nr. 8 Elbo herreds, mens nr. 10 var Peter Thygesens egen private hingst.

Kaolin døde i sommeren 1954. Både før og endnu nogle år inden dens død, 17 år gammel, var man spændt på, om den skulle nå at blive den belgierhingst, der havde efterladt det hidtil største antal afkom. Spændingen øgedes, som den syntes at stige sikkert mod toppladsen. Ja, selv i 1913, da »den gamle Kaolin« ellers var på retur med kun 6 stykker mod ellers 25-40 i stambogen, havde den en

Jakob Jakobsen, Bregninggård, en hingsteopdrætter i den virkelige store stil, ses her med nogle af sine belgierplage. En lang række stambogshingste og hopper er udgået fra hans stutteri.

chance. For året før var den hidtidige topscorer, General Grandglise, afgået! Endnu 1957, da Talbot blev nr. 1 med 20 og Nico nr. 3 med 13 stykker afkom, kom der 12 Kaolindøtre i stambogen, og nu stod den og General Grandglise lige. Dog — det følgende år kom generalen op på 186, mens Kaolin kun nåede de 185. Og så var sagen afgjort.

Talbot blev på langt nær så gammel som Kaolin og kunne måske være nået videre, blev der udtalt? Ja, måske. En anden i stambogen for 1951 udtalt spådom gik nu ikke i opfyldelse. »Traktorepidemien har dog vist nu nået sin kulmination«, hed det. Og mon der var mere end 5-10 % af danske bønder, der for alvor troede, at der i fremtidens landbrug ikke ville være brug for heste?

Mange af dem har åbenbart haft hjemme her på egnen. For det tør nok siges, hestebestanden er svundet ind i de senere år. I adskillige landsbyer er der jo aldrig en! Og når den belgiske hesteavl på disse kanter stadig kan tiltrække sig opmærksomhed udefra, så skyldes det jo i hovedsagen en enkelt mand, en opdrætter i det store format, Jakob Jakobsen, Bregninggård. I snart en lang årrække har han indført og holdt, tillagt og opdrættet belgierhingste, ja, da også hopper, og høstet

Selvom Fredericiaegnens hesteavlforening for Oldenborgere kun bestod nogle få år, nåede man dog til at fremstille en afkomssamling efter Tulle Krybilygård ved dyrskuet 1950.

megen ære for sin virksomhed. Blader man stambogen igennem, møder man gang på gang navnet Bregninggård; Kaolin de Bregninggård, Crøsus Bregninggård, Favenir, Albion, Avenir, Pax Bregninggård, alle navne, der tilkendegiver forbindelsen med Jakob Jakobsens virksomhed på den ene eller anden måde.

Blandt de hingste, Jakob Jakobsen har indført, er såvel foreningshingsten Nico v. Blitterssvejke som hans egen Jack van Dierkensteen. Det var længe siden, der var set så smuk en samling, som de fire hingstplage og fire hoppeplage, der blev fremstillet efter den sidste i 1958, samme år som der også blev fremstillet afkom efter Sydøstjyllands nye hingst Infernal de Baugnet, købt til foreningen i 1955.

Og i dette år 1960 skete, hvad vist næppe er sket før i Dansk Belgisk hesteavls historie, at en og samme opdrætter fik tre af sine fire fremstillede hingstplage kåret og alle på fløjen, nr. 1, selve fløjhingsten Max af Bregninggård, såvel som nr. 3, Urban af Bregninggård, falden efter Jack v. Dierkenstein, og nr. 2, Infernal af Bregninggård, efter Infernal de Baugnet, tillagt hos Sandager, Sønderbygård.

Men - vil disse herlige unge hingstplage nogensinde få lov til at følge deres naturlige bestemmelse og udfolde sig som avlsdyr?

Er det virkelig »sket med de svære heste«, som man kan høre

Oldenborghingsten Grane blev fremstillet udenfor bedømmelse på skuet i 1953. Den tilhørte Niels Thomas Haar, Fredericia Mærk, der også ejede hingsten Knægten, efter at foreningen var opløst.

handelsfolk sige, de »kan kun sælges til slagtning«. Og hvad så med de lette heste? Som ikke engang kan koste noget til slagt? Dem er der vel slet ingen fremtid for?

Selv om der har været mange lette heste også på denne egn, har den lette hesteavl aldrig spillet nogen større rolle, og dog var der en årrække, at man prøvede på at stimulere et lokalt opdræt med oldenborgere, med hingste til bedækning, opstaldet på Krybily gård. Ejeren, Eyvind Overgaard Jensen, havde midt i 30'erne købt en hingstplag af Peter Nielsen i Børup. Den blev siden kåret og præmieret ved dyrskuerne i Fredericia. Faust, som den hed, virkede til 1945, da den var blevet for beslægtet med egnens hopper. Der havde været adskillige fremstillet på dyrskuerne under krigen, og interessen var også stor, at man oprettede Fredericiaegnens Hesteavlsforening for Oldenborgere, som købte Faust, dog blot for at sælge den og erhverve en ny hingst, Knægten. Men efter få års forløb blev foreningen atter opløst og Knægten solgt til Niels Thomas Haar på Boalthsminde.

Har traktoren nu næsten helt fordrevet den svære hest på egnen, gjorde bilerne det længst af med de lette. Det var jo ikke blot på egnens største gårde, at man forhen havde et par »køreheste«, ofte som det udtrykkelig siges om Ødstedgård i 1895, de eneste heste på

gården, der ikke var af jysk afstamning. Lette heste kunne man dog vist næppe kalde de adstadige dyr, som med den værdige herskabskusk på bukken i sin guldressede kasket hentede gæster på Taulov station i kaleshevognen fra Damgård. Men også manganen gårdejer satte pris på at være godt kørende.

De lidt ældre vil huske den tid, da man kendte en mand på hans heste. Der var fart over feltet søndag eftermiddag, når P. Buhl Justesen, Højrupgård, kørte forbi på vej til Snoghøj, som om formiddagen, når Chr. Rasmussen fra Tårup svingede op foran Taulov kirkegårdsdige. »Kongen har ikke flottere stald end jeg«, sagde han forresten, Chr. Rasmussen. Og den var virkelig noget for sig. Men Anders Daugårds store brune durchløber fra Sønder Vilstrup - den kunne selv ikke dyrlægen køre fra med sin gamle enøjede.

Dyrlægehestene? De var aldrig nogen bestemt race, de skulle bare kunne løbe og holde ud og løbe, enten det nu var galizere eller nordbagger. Det var dengang, børnen styrtede af vejen for dyrlægens gig, blot de hørte de trommende hovslag på afstand.

Og ikke børnen alene - en lille anekdote kan give forskellen mellem før og nu. Det var nok kort efter århundredskiftet, der var kantonne-

Der var før fremstillet norske fjordbeste på landboforeningsdyrskuerne, men dette billede stammer fra det første fællesskue i 1955 og viser H. P. Henriksen, Erritsø, men sin 2-års hoppeplag Abrndbild, indført fra Norge.

Den var berømt som traver, den brune halvblodshoppe foran giggen, tidligere dyrlægernes traditionelle køretøj. Men den unge K. K. Frederiksen, der 1900 nedsatte sig som første dyrlæge i Taulov, var ellers blevet narret. Han vidste ikke, hoppen var i fol, da han købte den.

mentsøvelser på egnen, og en patrulje dragoner, to, tre mand holdt på mejerivejen neden for bakken op til Taulov. Og en mand kom hen til dem: No ska I pass' o og komm' a' æ vej. For no kommer æ dyrlæge, og hvis I ikke flytter jer, så bliver I kyor' ne! Historien bliver selvfølgelig ikke mindre morsom derved, at den ene dragon var den siden i kvægavlerkredse kendte konsulent A. M. Frederiksen fra Ubby og dyrlægen hans kødelige broder!

Det var nu før »den lille gule«s tid, nordbaggens, der mirakuløst nok holdt som dyrlægehest i 12 år. Der er sikkert ingen vej indenfor Trekanten, den ikke har befaret. De norske fjordheste kom jo for øvrigt siden i vælten i det mindre landbrug, og skønt tendensen ikke var så stærk i denne del af landet, opstod dog Vejleegnens norske hesteavlforening med hjemsted i Klattrup. Og norske heste blev også fremstillet på de dyrskuer, der blev holdt af Fredericia og Omegns landboforening. Men på et tidspunkt, da den nationale hesterace var helt fortrængt fra disse.

Selv om der i 1881 stod en russisk hingst i Taulov sogn, og en i Erritsø, og de vel også har været brugt til bedækning, så blev dette avlsarbejde næppe sat i system. Og det gjaldt russere som det gjaldt andre mindre heste, lithauere, galizere ja da også islændere, som man virkelig søgte at indføre i større stil til arbejdsbrug, at ingen af disse hestetyper nogensinde opnåede borgerret i den forstand, at de blev tilstedt adgang til landboforeningens dyrskuer.

I et af de småskrifter, som talte den islandske hests sag, finder man forresten en anbefaling, dateret Elbo 1906 og underskrevet Charlotte Haslund. Ja, det vakte jo en vist opsigt på egnen, da malerprofessorens datter optrådte som praktisk landmand og opdyrkede den lille ejendom, familien havde i Elbodalen ved Tårup skov.

Det er ikke let med sikkerhed at spå om hesteavlens fremtid i almindelighed eller blot her på egnen. Men at den i større udstrækning skulle blive genoplivet, synes næppe rimeligt. Snarest kunne man tænke sig avlen ført videre som opdræt af såkaldte ponytyper eller måske blodsheste, en mere luksusbetonet avl, der næppe vil lægge an på at levere trækraft til land eller by.

Den tid kommer for alle heste, jyde, som belgier og nordbag, da de ikke vurderes efter deres evne til arbejde eller avl, men bestehandleren efter øjemål takserer, hvad de kan veje til slagt!

Køer i Elbodalen.

DE RØDE KØER I DE GRØNNE ENGE

Hvile kunne man passende kalde billedet af de røde køer på engen. Er der noget, der bedre symboliserer dette begreb end roligt gumlende, drøvtyggende køer med deres store kroppe, liggende i græsset så trygt og tungt, som skulle de aldrig flytte sig. Og så er hver ko i sin ro jo i virkeligheden et stadigt arbejdende, travlt beskæftiget produktionsapparat, og kvægbesætningen i sin helhed et af landmandens største aktiver.

De røde køer i de grønne enge! To farver, hvis sammensætning er behagelig for øjet, komplementærfarver, som man kalder dem, og i det hele et syn, man er fortløbig med på denne kant af landet, hvor den røde danske malke race efterhånden er kommet i flertal - så længe det varer. Endnu i begyndelsen af dette århundrede var der adskillige, der svor til den gamle, jyske race, det sortbrogede kvæg - her var flere landskendte opdrættere, og det var også først i 1929, at der overhovedet ikke var udstillet jysk hornkvæg på det lokale dyrskeue. Og nu er sortbroget kvæg atter ved at trænge frem på egnen, men navnlig det hollandske. Forresten er der dem, der mener, at dette i virkeligheden

har kuløren herfra landet. Utallige jyske kreaturer blev jo for århundreder tilbage fragtet herfra over søen til Holland.

Sortbroget kunne man ikke uden videre kalde den gamle, jyske kvægrace, kuløren varierede meget, som det altid havde været tilfældet, der var nok sortbrogede og sorthjelmede, ja helt sorte, men også grå og blåbrogede. Sådan var det på Dalgas' tid, og den smule rødt kvæg, her var, var gerne lyst i løden. Var det mørkt, anså man det for tegn på for nært slægtskab med det holstenske marskkvæg, og det vragede de handlende gerne.

Som det hjemlige kvæg havde forskellig lød, var det i det hele taget ikke ens. Bredstrup, Andkjær, Velling og Pjedsted havde de bedste og »skønneste« malkekøer - middelstore, men godt i stand - her på de gode jorder med deres græsrigge enge. Mens der i Trelde, Gårslev, Mørkholt, Rands, Skærup og Vinding var »vanartede, forknyttede racer som sultgræssedes i skovlodderne«. Som på andre herregårde i amtet var den indenlandske race fortrængt fra Ødstedgård, hvor besætningen var en særlig kullet stamme, med flammert lød, sorte striber ned ad siderne og lemmerne, men ellers rødbrun. Den var kommet fra Rødkilde på Fyn, hvor den også fandtes på Skovsbo. Forklaringen er den, at Lange-slægten havde haft forbindelse med begge de fynske gårde, og Johan Lange, som 1811 købte Ødstedgård, kom fra Rødkilde.

Det var kvæg, der malkede godt, men absolut ikke egnede sig til studeopdræt med deres »hængende ribbebygning og spidse manker«.

Det ældste billede af køer fra Fredericiaegnen er dette, hentet fra et værk om treårskrigen. Køerne på de åbne pladser i byen malkes af soldaterne, da befolkningen var flygtet under bombardementet 1849.

Egentlig staldfodring, kornfedning af stude på over 5 år, var der ingen, der tænkte på i denne egn. Vel havde før »de velhavende bønder imellem Vejle og Kolding« købt unge to-tre års stude, som bønderne i vesteregnet havde græs nok til om sommeren, men ikke kunne fodre om vinteren. De blev så græsset i skove og indhegninger og ellers fodret godt, til de 4-5 år gamle kunne sælges syd på til marsken. Dengang, i begyndelsen af 1800'erne var der også solgt mange kvier til gode priser. Nu var det lige ved, at tillæg af stude svarede sig bedre, selv om de flere og flere mælkerier havde øget efterspørgselen af både køer og kvier. Og Begtrup havde ellers hævdet, at mejeribrugbetalte sig bedst, og »hollænderen« på en hovedgård ved Vejle - skulle det være Vellinggård? - gav 18 rigsdaler »af båsen«, mere end på Sjælland, hvor smørret endda kostede over 60 rigsdaler tøndnen mod 40-44 i Jylland. »Forskellen må altså bestå deri, at den jyske ko er større og fodres bedre om vinteren og i følge deraf giver mere mælk«.

Ja, af hensyn til kvægets fodring tærskede man »næsten intet slags korn rent«. Men ellers var det den standende strid, hvad der betalte sig bedst, mejeribrug eller studetillæg. Ligesom man stadig tvistedes om, hvordan kvægbestanden skulle gøres bedre.

Her på egnen tænkte man mest på, om mødrene malkede godt. Valget af faderen var man ikke omhyggelig nok med, mente Dalgas, der, som han gik ind for renavl af den jyske hest, også ville forædle det jyske kvæg ved mere rationelle avlsmetoder. Han var heri enig med andre gode jyder som sin kollega i affattelsen af amtsbeskrivelser, St. St. Blicher! »Man har forplumret vor egen ædle stamme, der forener mælkerigdom og nemhed til fedning med nøjsomhed og hårdførhed«. Dalgas var imod at forkvakle det gode jyske kvæg med fremmede tyre fra marsken, Tyrol, Schweiz eller England. Fra statens stambesætning på Faurholm ved Hillerød var der navnlig sendt tyrolertyre til alle landets egne. Man var begyndt at undersøge kreaturbestanden, der hvor tillægget var størst, og havde i det gamle koldinghusiske distrikt i Vejle amt fundet »fortrinligt kvæg og mange veldannede og skønne tyre«. Og ikke alle egnens »oplyste« landmænd var enige med Dalgas. I hvert fald blev der solgt en tyr fra Faurholm til kaptajn Riegels på Sønderbygård, der altså ikke blot ville forbedre hesten, men også kvæget ved krydsning, og endnu mange år senere, omkring tiden for landboforeningens stiftelse, var egnens tyrehold tildels præget af disse anskuelser. Den første bevarede kreaturtælling fra 1861 opregner flere tyre af fremmed herkomst. Selv om de druknede i mængden af

tyre af landracen, stod der dog Ayreshiretyre i både Kongsted og Erritsø sogne og en Anglertyr i Ullerup. Og hvad der kom ind under landracen var sandelig ikke noget ensartet, nej en højst forskelligartet forsamling, broget i mere end én forstand. Som han også understregede det, en af datidens kapaciteter på husdyrområdet, professor V. Prosch, i et foredrag, holdt for en forsamling af landmænd i Vejle 1876, så lidet opmuntrende for tilhørerne, at han følte det pinligt at skulle udtale sig således »i en kreds, der altid havde behandlet ham med forekommenhed og venlighed«. Men det lod sig ikke skjule, at egnens kvæghold overhovedet ikke havde noget racepræg og var en broget samling. Vel bar de fleste præg af malkekvæg, men et så svagt præg, at man af den grund måtte henføre dem til »kød- eller fedeslagsen«, skønt deres bygning ikke gav dem adgang hertil. Og efter farverne at dømme var hele bestanden nærmest en blanding af nordslesvigske kvæg, kvæg fra østsiden og fra de særlige Ribestammer samt korthorns, et sammensurium, så man i de enkelte tilfælde kun kunne gætte sig til blandingsforholdet. Det var derimod udenfor al tvivl, at årsagen i denne gode egn, hvor bønderne altid havde passet deres dyr godt, var manglende fasthed i plan og formål, og dette havde nok noget at gøre med »handelsånden, som altid har været levende her, særlig begunstiget af grænseforholdene«.

Prosch, der tidligere havde kendt egnen godt, da han var landstutmester på Koldinghus, men siden havde været fra den i over en halv snes år, havde betinget sig at se de stedlige dyrskuer, inden han udtalte sig, og det skue, der var blevet holdt året før i Fredericia, passede udmærket til hans beskrivelse. Under tyre af malkeracen fik Munch, Taulovgård, førstepræmie for en 3-års rød Anglertyr, og Ryeholm, Gårslev, anden ditto for en rødbrun blandet korthornstyr. Trediepræmien fik Lomholt, Anelyst, for en halvanden års Alderneytyr, og fjerdepræmien tog Peder Andersen Thuesen, Skærbæk, med en blandingstyr af jysk blod. Også køerne var henholdsvis jyske, fynske, slesvigske og blandede, og Hansen, Henneberg Ladegård, udstillede en lysskimlet blandet korthornsko. Også de to førstepræmietyre af federacen var blandet korthorn, begge fra Erritsø sogn, den ene en lysspættet 2-års og den anden fra Henneberg Ladegård, en rødbrun, mens trediepræmien blev givet til Abraham Sørensens jyske sortbrogede tyr fra Kærsgård. Og hvad angik køerne, så var der både ægte og blandet korthorn, røde blandede Anglerkøer og jyske blåbrogede.

Og den fem år yngre kreaturtælling fra 1881 trækker helhedsbille-

Nu er det nok sjældent at se en gammeldags ægte gråbroget jysk ko som denne på disse kanter. Men i ældre tid regnedes de ikke for ringeste mellem de både sort- og blåbrogede.

det op. Af »Trekantens« 219 tyre over 2 år var der 51 korthorns, 90 Anglertyre og resten, altså lidt over en trediedel, nemlig 78 af landracen, vel hovedsagelig den gamle jyske stamme. Det er sandt, så var der også to hollandske tyre. Også den vej havde man allerede dengang søgt at følge, dog uden større held.

Abraham Sørensen på Kærsgård havde en hel hollandsk besætning og drev som forskellige andre af egnens lidt større gårde mejeri med ishus. Det var købmændene i Fredericia og Vejle, der aftog smørret.

Så mærkeligt det lyder, hørte mere end to trediedele af Anglertyrene til indenfor voldene, nemlig 66 af 90, hvortil videre kom 20 korthorns, men kun 9 tyre af landracen. Fredericia havde en masse småbesætninger, og måske derfor netop så mange tyre. Man må jo trække Fredericiatyrene fra for at opnå det rigtige billede af tilstanden ude i herrederne. Så blev tallene 31 korthorns, 24 anglere og 78 jyder. Også forholdet mellem tallene på tyre og køer var anderledes. Til de 1087 køer i Gauerlund sogn var der kun 18 tyre. Gauerlund sogn,

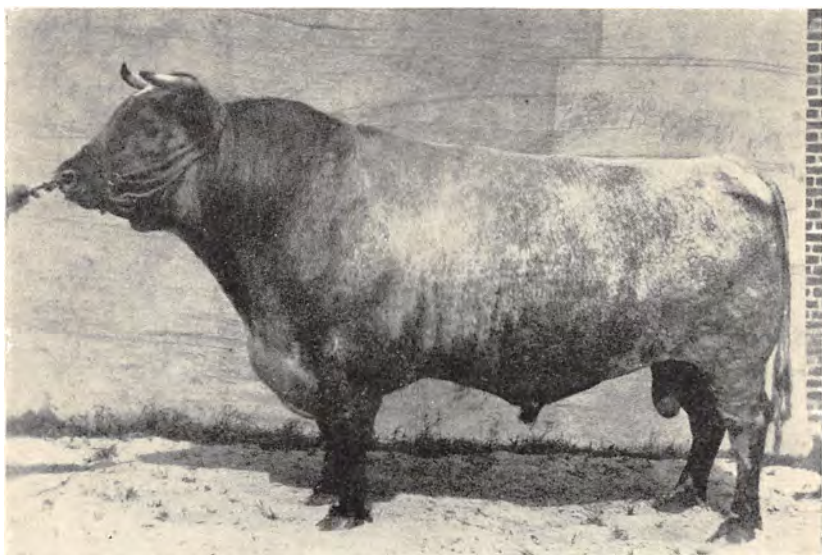
En korthornsstamme fra Henneberg Ladegård, der fik første præmie i Randers 1906. Den hvide farve kendetegner dem som stammende fra den udmærkede hvide tyr Prins af Alnarps. Til venstre mejeribygningen.

det største i kredsen, havde også den største samlede kvægbestand på i alt 2228 høveder, nemlig 18 tyre, 235 stude, 1087 køer, alle over 2 år, og 888 ungkreaturer under denne alder. Når halvdelen af de 18 tyre her var korthorns, var det vel nok, fordi man her arbejdede med stude. Der var da også kun 2 Anglertyre.

Næst i rækken hvad det samlede antal stykker hornkvæg angik, kom Smidstrup med i alt 2108, men her var kobestanden større, 1347, og naturligvis også tillægget, 1216 kalve i året 1880.

Den totale fremgang i de her medtagne sogne, Elbo herred 6, - Kongsted regnes som et selvstændigt -, 5 i Holmans herred og 2 i Brusk herred, var endda ikke så imponerende i de 20 år, noget afvigende for de respektive sognes vedkommende, ja, Ullerup og Bredstrup var gået tilbage. Men totalsummen var i 1881 13.819 mod 12.118 i 1861. 14 % var kvægbestanden vokset i gennemsnit.

Op gennem firserne var det stadig det samme brogede billede, der vistes på dyrskuerne. I 1886, det sidste dyrskue, Elbo herreds landboforening holdt på sin hidtidige basis, fik 12 tyre præmie. De fem af malkeracen var af fynsk, Angler og blandet jysk og hollandsk race,

Den rødskimlede korthornstyr Gorm, tillagt 1881 på Henneberg Ladegård, falden efter Baronen, født sammesteds 1877. Den fik adskillige førstepræmier i Fredericia, såvel som i København 1888.

men de 7 af federace var alle korthorns. Endnu mere afvekslende var de udstillede enkelte køer, 16 af malkeracen, nemlig 2 angler, 2 fynske, 4 af jysk, 1 af rød dansk, 6 af blandet og 1 af blandet korthorns, mens de 12 af federacen fordeles således: 3 korthorns, 2 af jysk, 1 af vestjysk, 1 af blandet jysk, 4 af blandet og 1 af blandet korthornsrace. Og nu var der også fremstillet samlinger, 3 af malkeracen, af jysk, angler og fynsk race og 1 af fedekvæg, korthornsrace.

Men uanset den forskelligartede oprindelse var kobestanden i almindelighed god. Det var efter kyndiges dom et særkende for kredsen, at der almindeligt fremstilledes mange og gode køer, sagde formanden i 1880, og således faldt ordene omtrent hvert år, gerne bifaldet af reeringens repræsentant.

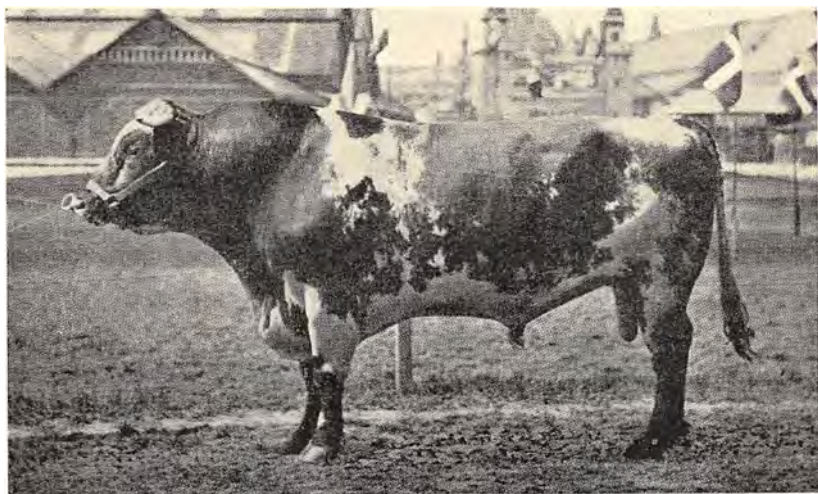
1886 var tyre af både malke- og federacen så fyldigt og godt som nogensinde tidligere, og malkekøerne som altid mødt talrige og fortrinlige. Derimod var samlinger af federacen ikke så gode, som de plejede at være, men den præmierede samling var til gengæld særlig udmærket.

Og formanden, som udtalte disse ord, talte ikke mindst i denne forbindelse med en vis vægt, for det var Hansen, Henneberg Ladegård,

tidens - og eftertidens - mest kendte korthornsopdrætter i Danmark.

Allerede i 1850'erne havde man diskuteret, om det ikke ville give det jyske kødkvæg en bedre udvikling at krydse dem med korthornskvæget. Selv om dette stammede fra det engelske Yorkshirekvæg, der absolut ikke egnede sig til fedning, så var det lykkedes opdrætterne, to brødre, der forresten hed Colling, at frembringe en ideel kødrace. Først indført til den holstenske marsk bredte den sig siden mod nord ned gennem Slesvig, selv om jyske landmænd endnu på et af de ret aristokratiske landmandsmøder 1861 havde tilbagevist en af tidens dygtigste landmænd, selve Tesdorpf, der gik ind for at bruge korthorn til at forbedre det jyske kød- eller fedekvæg. Der var forresten også de jyske opdrættere, der protesterede mod, at man i 1856 havde opdelt den gamle jyske stamme i kød- og malkekvæg. Men selv om man havde imødegået Tesdorpf i 1861, varede det kun få år, inden jyderne kovedte.

Allerede inden C. F. Hansen overtog forpagtningen af Henneberg Ladegård, til majdag 1869, havde han foresat sig at ville forædle den gode, men blandede besætning med korthorn, og indkøbt avlsdyr i marsken, ganske vist ikke helt ægte korthorns, men halvblods, tyren Zock, falden efter en første klasses fuldblods korthornstyr, indført fra England, og foruden denne to af dens halvsøstre, vist nok »det næstførste korthornskvæg, der blev indført til Danmark som avlsdyr«. De blev ikke installeret i Pjedsted præstegård, som Hansen allerede havde i forpagtning, men Henneberg Ladegårds ejer, hofjægmester de Thygeson, der selv offentlig var gået ind for krydsning af det jyske kvæg, gav dem beredvilligt plads på gården. Da afkommet efter Zock, som var noget vanskelig at omgås, og derfor aldrig kom på dyrskue herhjemme, da dette fortræffelige afkom stod klar til bedækning, blev der købt en ny tyr fra den kendte korthornsstamme på landbrugsinstituttet Alnarp i Skåne. Lederen ville først ikke sælge den tyrekalv, som Hansen absolut ville have, men presset hårdt sagde han, at hvis den skulle sælges, skulle den koste - 600 kr. Det var dengang mange penge, men Hansen trak dem straks op af tegnebogen, og Markisen var hans. Endnu købte han sammesteds Jason og Lensmand, den sidste afhændet igen, fordi han netop da havde fået en bestilt tyrekalv efter den fra England til Alnarp importerede Second Prince of Fawsley, leveret til Henneberg Ladegård i 1860 med navnet Prins af Alnarp, en udmærket avlstyr, blot at dens hvide ikke alt for yndede farve nedarvedes på afkommet. Rødskimlet var derimod Gorm, falden efter Baronem og

Korthornstyren Joseph, tillagt på Henneberg Ladegård og siden ejet af J.P. Jensen, Brørup, der udstillede den i København 1888, hvor den fik 2. præmie. Trods søn af Prins af Alnarp var den ikke hvid som faderen.

en ægte korthornsko, købt fra Margretheminde på Fyn. Den nævnes sammen med Zock, Markisen, Prins af Alnarp og Baronen, søn af Markisen, som »de hovedsagelige bærere af stambesætningens gode udvikling«, og 1891 var Prins af Alnarp fader til to trediedele af det samlede koantal. Da udkom stambogen over korthornsbesætningen fra Henneberg Ladegård, senere øget med et par tillæg. En tyr, Benedict Rose Duke var et par år tidligere blevet købt for England for at tilføre frisk blod. 1880 havde ellers været det sidste år, da Hansen efter sædvane havde erhvervet 10-12 af de bedst mulige korthornskøer, flest fra Tønderegnet. Siden blev besætningen vedligeholdt ved eget tillæg.

Hansen har selv sagt, at han aldrig indlod sig på at sælge bort af det bedste, til trods for tilbud om nok så høje priser. Men han spandt da heller ikke guld ved sit foretagende, tværtimod.

At hans virksomhed havde betydning for korthornsavlen herhjemme, tør nok siges. Fra Henneberg Ladegård, det eneste virkelige avlscenter for korthornsavlen, er udgået en lang række avlsdyr, ikke mindst tyre af høj kvalitet, ja i 1906 kunne det siges, at tyre herfra prægede hele tyrebestanden i Vestjylland.

I det første bind af Dansk Korthornsstambog, der omfattede 128 tyre, var ikke mindre end de 42 født på Henneberg Ladegård, og det dobbelte antal kunne i lige hankønslinie føres tilbage til Henneberg

Ladegård. Dyr, der var udgået herfra, lod sig modsat resten af de stambogsførte indordne i slægter, nemlig den største Gormslægten på 38, Prins af Alnarp på 25, Benedict Rose på 16 og Monopolist - en 1890 indført engelsk tyr på 5 medlemmer.

Over fyrretyve tyre af disse slægter - og hertil kom endda de ikke stambogsførte - var købt af kvægavlsforeninger, især i Vestjylland, men også af flere foreninger her på egnen. Nummer 4, Rask fra 1893 og den 1897 fødte Mr. Dott kom til foreningen i Pjedsted, og nr. 62, Dan (Brøndsted), født 1895, til den i Brøndsted. Den var tillagt hos I. P. Jensen, Børupgård, opdrætter af flere andre stambogstyre, nr. 41 Joseph fra 1884, andenpræmie på udstillingen i København i 1888, nr. 58 Børup fra 1891, endnu i fuld aktivitet 1901 og som søn af Prins af Alnarp, hvid, og nr. 63, Dan (Næsborg) fra 1895, der i de respektive år 1898-1901 bedækkede 140, 164, 171 og 140 køer årligt. Også den handelsinteresserede Peder Dahl i Børup tillagde enkelte gode tyre, som nr. 59, Joseph II, søn af Børup, og nr. 64, Skjold af samme ophav, begge solgt til vestjyske kvægavlsforeninger. Direkte fra Henneberg Ladegård kom nr. 57 Mr. Ruff hos H. Ryeholm, Gårslev. Endnu andet bind af korthornsstambogen, udgivet 1909, var præget af Henneberg Ladegård. Af de 48 tyre var de 25 tillagt her til lands, og af dem stammede de 17 på fædrenes side fra Henneberg Ladegård.

Men da var kammerråden forlængst død, allerede i 1897, og det var ikke gået, som Axel Appel havde ønsket i sin nekrolog: Det er at håbe, at forholdene ordner sig således, at det bliver muligt at bevare frugterne af et usædvanligt dygtigt opdrætterarbejde gennem næsten 30 år fra tilintetgørelse, at opretholde avlscentret på Henneberg Ladegård til gavn for avlen af korthornskvæg her i landet. Jeg synes ikke, vi har råd til at miste det. Også Børkop og Fredericia Omegns Landbrugsforening vedtog at arbejde for sagen.. Men ønsket gik ikke i opfyldelse. Stambesætningen blev kun opretholdt i en årrække. Så blev besætningen rød, her som på de fleste andre gårde i egnen.

De fleste? Ja, lad os nu se. Det kommer jo lidt an på, hvad tidspunkt man vælger. For halvhundrede år siden var det sortbrogede kvæg sjældent i selve Elbo herred. Mon det havde holdt sig andetsteds end på Snurom? Som fader til nr. 3 i den ældste jyske stambog, den sorte ko, Maren, med det hvide yver på Torpgård, der var født i Himmerigshus 1869, nævnes da også Hans Rasmussens sortbrogede tyr i Snurom, og dens far igen af samme lød og samme hjemstavn. Men, kom man dengang ind ad Vellingkanten, kunne man endnu se de lange rækker

Dette billede af vejen fra Heise kro mod Torp er ganske vist taget for en snes år siden, men som dengang ser man også i dag Snuroms sortbrogede kreaturer af den gamle jyske stamme.

sortbrogede kreaturer stå tøjrede på kløvermarkerne. Selv om her måske ikke var opdrættere af helt samme format som Hansen på Henneberg Ladegård, blev der både før og efter århundredskiftet udført et stort og godt avlsarbejde på disse kanter.

Som foran nævnt stod kvægavlen fra gammel tid i denne egn højt, men det var det jyske kvæg, der så afgjort var i flertal ned mod slutningen af 1800'erne, og standarden steg, da der blev indført en række udmærkede tyre fra de to kendte centre for den jyske kvægavl, Langholt og Sønder Elkjær, til de tre »jyske« kvægavlsforeninger, Velling-Skærup, siden opdelt 1907 i Velling og Omegns, med Søren Abr. Sørensen, Lille Velling, som formand, og Skærup jyske, ledet af P. Lomholt i Damkær. I Velling-Skærup virkede indtil 1905 Halfdan Cæsar, 1267, falden efter Cæsar Langholt, der imidlertid ikke leverede tyre af betydning, modsat Elkjær Gorm, 1408, i Velling og Omegns, en forening, som talte mange dygtige opdrættere. Alene i 1907 blev der af foreningens medlemmer solgt 9 tyre til kvægavlsforeninger og 2 til private, flertallet efter Elkjær Gorm. Men døtrenes mælkeydelse lod meget tilbage at ønske. Velling og Omegns kvægavlsforening havde nok ellers startet sin virksomhed med en af Henneberg Ladegårds kort-hornstyre, Rask, 4, født 1889, som sønnesøn af Prince of Alnarp, og hvid som denne. Den stod på »Vognsbjerg«. Sin sidste tid virkede Elkjær Gorm sammen med Elkjær Uko, 126, 1909 fulgt af sønnen Velling Uko, og denne atter fra 1913 af Velling Irup, sidste tyr inden foreningens opløsning 1915. Skærup jyske havde kapituleret allerede et par år tidligere, efter uheld med navnlig den sidste tyr, Præsident

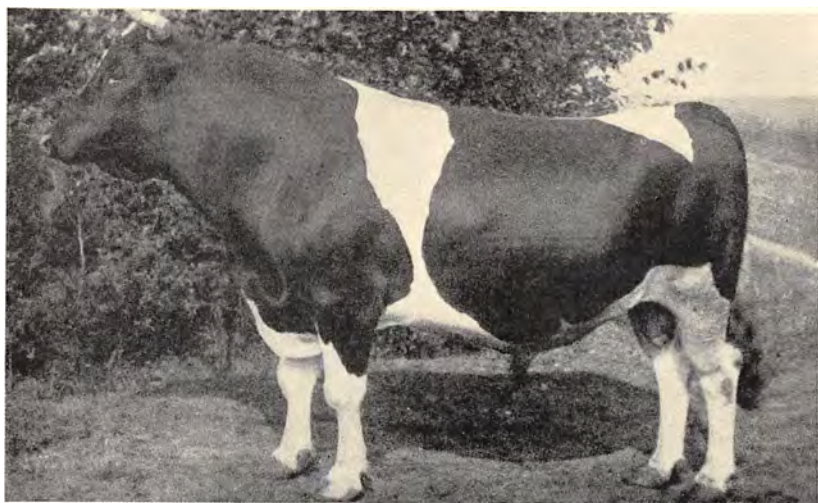

Sortbrogede køer hos Jes Jakobsen på Bregninggård, hvorfra udgik mange gode avlstyre. Drengen på billedet er gårdens nuværende ejer, Jakob Jakobsen, den kendte belgieropdrætter.

Enggård, 1947. Den havde fulgt Cæsar Skjold, 1769, også en søn af Cæsar Langholt.

Virksomheden havde medført opdrætningen af adskillige avlsdyr, også ret betydelige tyre, der enten gjorde stedlig gavn eller solgtes til fjernere egne. 1906 averteredes tyre til salg hos både Adolf Sørensen, Vognsbjerg, Holger Buhl i Lille Velling og Thomas Abr. Sørensen, Karensdal.

Det var ikke, fordi den jyske stambesætning på Karensdal rakte så mange generationer tilbage. Thom. Sørensen overtog sammen med gården i 1887 en besætning af blandet kvæg uden tilstrækkelig produktionssevne. Oprindeligt var det meningen at gå over til rødt kvæg, men på grund af uheld skiftedes til jysk race. Et par heldige indkøb førte til succes, først af en ren jysk kviekalv i 1892, siden stammoder til en betydelig kofamilie i besætningen, og i 1904 en ko med datter og søn fra Smidstrup præstegård. Navnlig disse dyr var det, der havde »en så heldig indflydelse på den gennem årene næsten stedse stigende mælkefedme«, et fingerpeg om, »at man ved brug af tyre, ... tillagt på køer, med udpræget evne til at give fed mælk« på relativ kort tid kan øge en besætnings fedtpræstation betydeligt, som konsulent Olsen fremhævede. Det årlige middeludbytte pr. ko steg i årene 1900-12

Cæsar Thyregod, tillagt hos Thomas Abraham Sørensen, Karensdal, og siden solgt til Thyregod Kvægavlsforening. En af de adskillige avlstyre, der udgik fra dette avlscentrum.

fra 3487 kg mælk med 3,37 % fedt og 126 kg smør til 3845 kg mælk med 3,67 % fedt og 157 kg smør.

Besætningen bestod nu af store, kraftigt byggede dyr, de fleste sortbrogede, men andre og ikke de ringeste gråbrogede, og der var solgt adskillige avlsdyr, blandt dem Cæsar Thyregod, 1944.

Også Holger Buhl og Thomas Kring i Børkop solgte stambogstyre, den første Elkjær Velling, 1588, og den sidste Børkop Gorm, 1896. Men den som har opdrættet flest stambogsførte tyre er alligevel Jes Jacobsen, Bregning, formand for Bregning kvægavlsforening i de tyve år, den bestod, og hvad hans tillæg angik, var baggrunden en anden. Man havde nemlig der på gården mere end 50 år i tiden haft en ren sortbroget kostamme. Fra Bregninggård stammer tyre som Cicero Bregning, 1711, Cicero Bregning, 1774, Elkjær Busk III, 1840, og Elkjær Busk Bredballe, 1907.

Bregning kvægavlsforening blev opløst i 1919.

Var det nærmest et tilfælde, at der blev jysk besætning på Karensdal, var det ingenlunde sådan, at avlen med det røde kvæg slog fejl de fleste steder indenfor Trekanten, nej, langt fra. Det var jo oprettelsen af andelsmejerierne, der gav malkekvæget større interesse, og de fleste landmænd, som ville have besætninger med malkekøer af ren

Kildevæld Mejeri, egnens første andelsmejeri, oprettet 1885 i Elbodalen. Beliggenheden i Højrup skov, nedenfor en skrænt med mange kildespring, har givet mejeriet sit navn. Det er nu nedlagt.

race, foretrak at hente avlsdyrene på det nære Fyn. Sådan set vendte de nu tilbage i deres afkom, de røde køer, som forhen havde passeret overfarten ved Snoghøj, og her og der på vejen over Fyn havde droppet deres velvoksne kalve. Og som mejerierne var anlagt på fællesbasis, blev også kvægbruget rationaliseret ved hjælp af kvægavlsforeningerne.

Det gik heldigvis ikke alle vegne som i Pjedsted, hvor der i den første kvægavlsforening fra efteråret 1905 til november 1906 blev holdt fire generalforsamlinger. På den første valgtes bestyrelsen, Søren Henriksen, Hvolgård, Johan Schwartz, Bredstrup, Bertel Jensen, Pjedsted, og som revisor købmand M. Pedersen, og det »vedtoges at føre en Forhandlingsprotokol«. Grundet på at tyren var blevet urolig, og foderværten ikke ville beholde den, blev den den 19. januar 1906 bortliciteret til P. Bundgård for 1 kr. pr. dag, men den 28. april var han ked af det og gik kun ind på at beholde den til 1. januar 1907 mod at få sine køer bedækket gratis, og det »overlodes til Bestyrelsen at indmelde Foreningen i Fællesledelsen«. Det fik nu ikke større betydning, for på den 4. generalforsamling, den 3. november, vedtog man at for det første skulle P. Bundgård fremdeles have en krone om dagen til 1. januar eller 1. februar »mod at fede på tyren så godt som muligt«,

og for det andet »at ophæve kvægavlsforeningen, når ske kunne og sælge tyren.«

Hele historien fylder ikke to sider i protokollen, et stift hefte, der havde kostet 40 øre. Men de var ikke spildt. Den blev taget i brug året efter og gjorde tjeneste til 1939!

Tyren, Cajus Lunde, var købt på Fyn, som så godt som alle de røde tyre, der før eller efter den tid kom her til egnen. Men at regne alle disse op og blot kort redegøre for deres virksomhed ville fylde for meget i bogen. Der kan kun blive tale om at sige lidt om de vigtigste og om udviklingen i almindelighed her på egnen.

Og så kan man forresten gerne begynde omtrent, hvor man slap, i al fald i Smidstrup sogn. Sad her dygtige opdrættere af jysk kvæg, var der dog endnu flere, der øvede en indsats med hensyn til kvæg af rød dansk malke race, en indsats, der vel nok er den, som har haft mest betydning i videre kredse. Det var da forresten også her, egnens to første kvægavlsforeninger blev startet, Håstrup i 1899, men Smidstrup-Velling allerede i 1887. Blandt formændene for den nævnes Thom. Abr. Sørensen, Lille Velling, M. P. Madsen, Stopballegård, Poul Bundgård, Pjedsted, mens K. M. Henriksen var leder af Håstrup gennem 30 lange år. Og nævnes må naturligvis ikke mindre de så berømtmelige tyre Kristoffer Håstrup og Sigurd Trym. Sidstnævnte, 372, var som adskillige andre af egnens foreningstyre tillagt hos Knud Pedersens enke i Bellinge og blev købt som toårs i året 1900 for en pris af 1400 + 400 på vilkår. Og mens foreningen i sit første tiår havde haft 4 tyre, klarede Sigurd Trym sig med glans i ikke mindre end 14 og nåede næsten at opleve foreningens 25 års jubilæum. Det forløb i øvrigt i stilhed, bortset fra hæderfuld omtale i konsulentberetningen fra Fredericiakredsen, hvortil Smidstrup-Velling netop var overgået fra Koldingkredsen. Også indenfor den havde de ældre foreninger som netop Smidstrup-Velling stået med førerstillingen. Blandt foreningens medlemmer havde været adskillige dygtige opdrættere, der havde solgt avlstyre til Jyllands forskellige egne, og de stamtyre, som man ikke havde været bange for at betale store priser for, havde således fået betydning også udadtil. Naturligvis var deres virksomhed ikke mindre kommet foreningens eget område til gode. Da den blev stiftet, havde kun få af dens medlemmer haft besætninger af ren race, og ved brug af stamtyrene og et kyndigt udvalg af hundyr, var det lykkedes at nå vidt med hensyn til racerenhed såvel som til produktionsevne.

I almindelighed trængte det røde kvæg frem både i Vejle- og

Fredericiaegnen. Indenfor Fredericiakredsen var racefordelingen af de otte kontrolforeningers 142 besætninger i 1916: 9 af jysk, 23 af blandet eller korthorns og 110 af rød race!

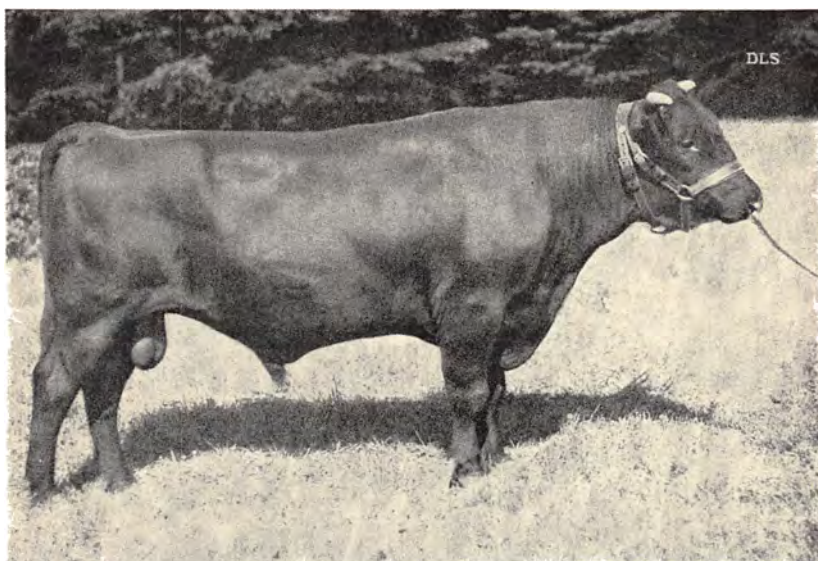
Vejleskuerne var dengang hovedskuerne for det røde kvæg i Jylland - og på det i 1920 var det jyske kvæg overhovedet ikke repræsenteret!

Hvad gjaldt Smidstrup-Velling, kunne vel nok i nogen grad siges også om Håstrup kvægavlsforening, hvis »store Tyr« Kristoffer Håstrup, 1125, virkede tildels samtidig med Sigurd Trym, nemlig 1910-18. Statskonsulent Mørkeberg skal overfor K. M. Henriksen have udtalt, at den var landets bedste røde tyr. Også fra Håstrup-området udgik en mængde avlsdyr, og hvad der kunne undværes i besætningerne blev solgt til store priser. Af tyre efter Kristoffer blev der til avl solgt 14 under ét år til en gennemsnitspris af 543 + 254 og 29 over ét år til 865 + 431 gennemsnittet. Det blev tilsammen 32.725 + 16.050, et stort beløb dengang, da det fædrene ophav selv kun havde kostet 2500 + 1300.

Man mærker »konsulenten« har knust en tåre, da han skrev mindeordene over det veltjente avlsdyr: »I Håstrup er det gamle Kristoffer Håstrup, der er faldet for aldersgrænsen. Han var nu ca. 11 år og var meget stærkt beslægtet med køerne, så hans afgang var i og for sig ret rimelig, men han bliver sikkert vanskelig at erstatte. Medlemmerne har efter ham fået en mængde fortrinlige køer, og der er rundt omkring til Jyllands forskellige egne solgt så mange gode sønner efter ham, at hans betydning for det røde kvæg i Jylland må siges at være stor.« Næppe nogen anden blev viet så lang en nekrolog af konsulent Olsen.

Kristoffer Håstrup var, som navnet siger, af Kristofferslægten og fra Næsbyhoved-Broby. Det var vel på grund af de gode erfaringer med ham, at den tyreslægt blev så yndet her på egnen. I 1916 var de otte af Fredericiakredsens avlstyre af slægten: Kristoffer Taulov, Erritsø I og II, Højen, Dyrelund, Højrup, Søndersø og Pjedsted. Kun en af disse var Kristoffer Håstrups søn, resten købt forskellige steder på Fyn. Men Kristoffer Højrup, tillagt 1914 hos Mads H. Hviid i Håstrup, var kun en af de 19 brødre, der blev købt af kvægavlsforeninger. Navne som Kristoffer Lilballe, Agtrup, Andst, Gelballe, er i så henseende oplysende.

Men Kristoffer Højrup var også kun een af 11 avlstyre, opdrættet af Mads Hviid, der stod som nr. 1 blandt opdrætterne af de 19, tæt fulgt af frk. Hartvigsen, Håstrupgård, med 10, hvorefter kom Jens

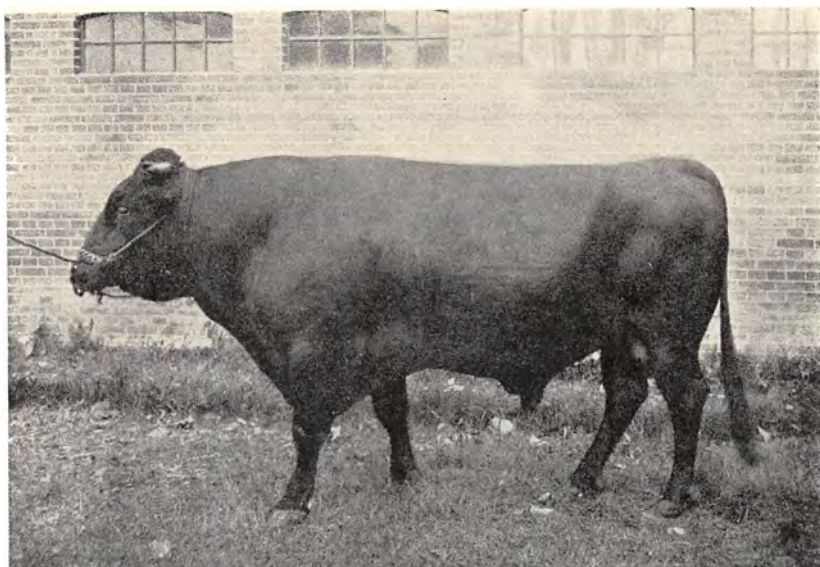

Det siges, at statskonsulent Mørkeberg på ungskuet i Fredericia i 1910 skal have sagt, at Kristoffer Håstrup dengang var landets bedste røde tyr. Den virkede i Håstrup kvægavlsforening 1910-18.

Johansen, Ventegodt, med 7, Abr. Sørensen og Kjær Sørensen med hver 6, H. Ladegård med 2 og H. Sørensen med 1.

Blandt Håstrup-kvægavlerne kan endnu nævnes en mand som Peder Lund, mens Anders Ladegaard og Mikkel Sørensen hørte til i en anden kreds af opdrættere, nemlig blandt medlemmerne af Smidstrup-Velling kvægavlsforening. Trym Velling, Sigurd, Knud og Frits Kringgård, Kringgård, Trym Kringgård og Kringgård I var som navnet antyder nogle resultater af avlsarbejdet på Anders Ladegaards Kringgård i Lille Velling, alle tillagt efter Sigurd Trym og alle solgt til avlsforeninger, nemlig Almind-Lilballe. Bramdrup, Tyvkær, Ølholm, Almind-Lilballe, Skødebjerg og Tolstrup pr. Ålsø, de sidste jo ikke netop i nabolaget. Også Mikkel Sørensen knyttede navnet på sin gård Egeland i St. Velling til en lang række af sit opdræt, hvoraf dog kun de første var falden efter Sigurd Trym, Trym Egeland, omdøbt til Vejlbj Trym, Rolf Egeland, Tofthøj Trym, Binderup Trym, Sigurd Egeland, Egeland, Kristoffer 4 Egeland, for at nævne nogle stamtire i de respektive mere eller mindre nære foreninger Jelling, Vejlbj-Egeskov, Tørring, Tofthøj, Binderup, St. Andst, Vejen og Bjært.

Men også andre tyre end de to matadorer var af betydning for eg-

Sigurd Trym, født 1898 hos Knud Pedersens enke, Bellinge ved Odense, blev købt til Smidstrup Sogns Kvægavlsforening i 1900 for 1800 kr. Den fik 1. præmie ved statstyreskuerne i Vejle 1901-02-03.

nens kvægavl, således dem af Ambrosiusslægten, der her på egnen gik tilbage til Ambrosius II, indført fra Sanderum til Herslev-Vilstrup kvægavlsforening i 1901. Både en af dens sønner, Ambrosius IV, og en sønnesøn, Ambrosius V, tillagt hos Jens Haurballe, Højrup, virkede siden samtidig i samme forening, ja, i året 1909 var ikke mindre end syv af kredsens 11 stamtyre af slægten, enten sønner eller sønnesønner af Ambrosius II. Sønnerne var Ambrosius Herslev, tilhørende Herslev og omegns, tillagt hos Møller på Landerupgård, Ambrosius Stub i Gårslev og Ambrosius V, og sønnesønnerne ovennævnte Ambrosius IV, hvis søn igen forøvrigt var Ambrosius Landerupgård, solgt til St. Andst kvægavlsforening, og Max Ambrosius, Taulov og omegns, disse sønner af Ambrosius III, mens Ambrosius den Store, Taulov, og Ambrosius Højen var sønner af Fritz Ambrosius, født 1902 hos Christian Drejer, Højrup, men 1905 solgt til Follerupgård, hvor den blev flittigt brugt, indtil den 1911 blev solgt til eksport. Et par år senere var 42 af Follerupgård's køer døtre af den, og af dens gennem årene talrige afkom var 5 tyre solgt til kvægavlsforeninger. Prisen havde været 420 + 480 kr. stykket. En afkomsundersøgelse efter den faldt imidlertid ikke helt så

positivt ud som den tilsvarende senere efter Kristoffer Håstrup, fra 1921, og denne var endda påvirket af de noget unormale fodringsforhold under første verdenskrig. Sammenholdt med lignende undersøgelser vedrørende de ældre foreningstyre i Håstrup viste det sig, at om ikke netop mælkemængden, så i hvert fald mælkefedmen var steget fra 3½ % til næsten 4 %.

Slige afkomsundersøgelser var jo umulige uden den virksomhed, der på det tidspunkt i mere end 20 år var udfoldet af kontrolforeningerne. Af disse var den første her på egnen Pjedsted, oprettet i 1898, den første, når man ikke regner med Smidstrup-Velling fra 1897, oprindelig ligesom Håstrup fra 1899 under Koldingkredsen, og først senere tiltrådt Fredericiakredsen.

Fredericiakredsens fællesledelse blev oprettet på et stiftende møde i 1903 med en meget beskeden tilslutning af to kontrolforeninger og to kvægavlsforeninger og støtte af Børkop og Fredericia Omegns Landbrugsforening. Det blev aldrig noget foretagende i større stil, dertil var oplandet for lille, men tallet af foreninger under den blev dog større med tiden og varierede iøvrigt noget fra år til år, med op til 12 foreninger, efter som nu en eller anden forening faldt fra, - kvægavlsforeningerne somme tider midlertidigt på grund af tyrenes afgang - eller der blev oprettet nye foreninger.

Oprettelsen af Fredericiakredsens fællesledelse var som andre af samme art hidført af, at mælkeproduktionen med den øgede smørekport allerede før århundredskiftet havde vist sig mere lønnende end kødproduktionen, og formålet var i første række at forbedre det stedlige malkekvæg. Dermed fulgte, at man måtte søge egnens så brogede kvægbestand gjort mere ensartet, altså arbejde på samme linje, som de mere fremsynede kvægopdrættere på egnen. Bay, Follerupgård, havde så tidligt som i 1860'erne ved hjælp af indkøbte dyr fra Angel oparbejdet en efter datidens forhold yderig og ensartet besætning, og det samme kunne noget senere siges om de allerede nævnte landmænd på egnen som Mikkel Sørensen, Egeland, Anders Ladegård, Kringgård, K. M. Henriksen, Håstrup, såvel som om endnu flere, Jørgen Christensen, Tolstrupgård, Jens Haurballe, Højrup, Munch, Taulovgård, folketingsmand Jens Ousen, Egum, og N. M. Nielsen, Møllersminde. Andre igen havde arbejdet med det jyske kvæg, de to brødre Niels og Hans Damkjær Nielsen i Skærup, Adolf Sørensen, Vognsbjerg, Holger Buhl i Store og Søren Abraham Sørensen i Lille Velling, Thomas A. Sørensen på Karensdal og Søren Kring, Kærsgård. Også korthornskvæget havde

haft forkæmpere, bortset fra Hansen, Henneberg Ladegård, navnlig i Erritsø, Taulov og Brøndsted sogne.

Indtil fællesledelsen blev oprettet, var det især dyrskuerne, der havde haft indflydelse på avlen, og i tiden omkring århundredskiftet blev der almindeligt fremstillet mange malkekøer, som på skuet netop 1903 ikke mindre end 22 samlinger køer og 12 samlinger ungvæg af rød race, og af jysk race henholdsvis 11 og 5 af de samme kategorier. Tyrene kneb det mere med. Det var ligesom man ikke helt havde sandet det gamle ord om tyren, der var den halve hjord, og indtil 1900 var der kun købt få tyre fra andre egne.

Dette blev nu afhjulpet ved kvægavlsforeningerne, opstået i de samme åringer som kontrolforeningerne og under fællesledelsen arbejdende hånd i hånd med disse. Hvad en mand som Prosch nogle årtier før havde troet umuligt, var nu virkelighed. Man vidste, hvad hvert individ ydede og kunne rationalisere avlen derefter. Også stamtyrene valgte man efterhånden med stærkt hensyn til den ydelse, deres afstamning havde.

Og man ændrede efterhånden foderplanen. Mod før kun lidt kraftfoder, især korn, få roer og meget høg, gav man rigeligt kraftfoder, navnlig oliekager og en masse roer, og om sommeren stod køerne ikke tøjret på de treårige græsmarker med hverken frisk eller saftigt græs, men gik i løsgang, velgødede, mangeårige græsmarker i nærheden af de respektive gårde.

Stort set steg ydelsen af de kontrollerede besætninger år for år, og hver ko leverede flere og flere kilogram smør. Dårlige foderperioder, som i krigsårene, såvel som mund- og klovesygeepidemierne kunne dog bryde den opadstigende linje. Smørudbyttet pr. ko var 1907-08 121, 1912-13 126, 1917-18 114, 1922-23 134 og 1927-28 150 kilo. Det varierede naturligvis fra forening til forening, men Håstrup lå gerne højest med 127, 142, 120, 139 og 163 pr. de respektive år. Og med hensyn til elitebesætningerne, de ti udvalgte besætninger, som var undergivet de samlede jyske landboforeningers tilsyn, så var gennemsnittet for den højst ydende, Abr. Sørensen i Håstrup i 1928 198 kg smør. 200 kilo smør årligt krævede man af ophavsmødrene, for at en tyr skulle sættes i 1. klasse, i virkeligheden ikke mere, end hvad enhver normal ko kunne bringes til at yde under gode forhold, hævdede konsulenten, da Fredericiakredsen havde bestået i 25 år.

Konsulenten, konsulent M. Olsen, havde været med fra første færd, oprindelig lønnet med 150 kr. årligt! Siden fik han dog mere, og havde

Det er formanden og næstformanden for landboforeningen, Erik Brogård, Højrup, og Kjær Poulsen, Torpgård, der sammen med konsulent Aksel Sørensen betragter Rudme Hygum, tilhørende »Fredericiaegnens kvægavlsforening«. Viggo Jensen, bestyrer på tyrestationen, holder tyren.

i den svundne periode bistået medlemmerne med råd og dåd på mange forskellige områder. Han havde virket under forskellige formænd, alle efter hans egen opgivelse »nogle af egnens mest kvægavlsinteresserede mænd«, Søren Sørensen, Follerup, 1903-08, Jens Haurballe, Højrup, 1908-15, S. Abr. Sørensen, Lille Velling, 1915-20, og sognefoged Jens Thuesen, Taulovgård, fra 1920. De sidste år af hans formandstid prægedes af de triste forhold i 30'erne med de stigende priser samt ovenikøbet mund- og klovsyge. 1934 nægtede han til alles beklagelse at modtage genvalg. Han havde da siddet 25 år i bestyrelsen, de 14 som formand, og fik det lov at have »arbejdet trofast og dygtigt for forbedringen af egnens landbrug«. Som formand blev han fulgt af Anders Daugaard, Sdr. Vilstrup, der kunne se tilbage på en medlemsperiode på 28 år, da han til sin tid nedlagde formandshvervet, i 1940.

Det var på det årsmøde, da der blev givet en del oplysninger om

den i slutningen af 1939 oprettede »Elite-kvægavlsforening for kunstig sædooverføring«. Abraham Sørensen, Pjedsted, var blevet formand for den som Abraham Sørensen, Håstrup, nu blev formand for Fællesledelsen.

Den ny »Fredericiaegnens kvægavlsforening« var oprettet for at anskaffe så betydelige stamtyre, at der kunne blive tale om at forbedre afkommet af de 1200 køer, der foreløbig var indtegnet til inseminering. I de senere år havde det knebet med at skaffe tyre, der kunne leve op til de bedste af egnens kobesætninger. Trods de vanskelige og usædvanlige tider, der nu fulgte, steg både medlemstal, oprindelig 300, og koantal fra år til år, og en efter en gled de gamle kvægavlsforeninger ud af billedet. I 1945 var der ved årets udgang kun to tilbage med ialt 36 medlemmer og 268 køer, mens den nye forening havde 568 medlemmer med 4-5000 køer. Endelig 1947 forsvandt den sidste af de gamle foreninger. Det år var der blevet insemineret 4038 dyr med 80 % drægtighed. Foreningen disponerede over fem tyre, Elbo Drot, Elbo Karl, Brink, Elbo Højvig og Elbo Mester.

Somme tider havde den flere, deriblandt dog også helt unge, tyrekalve købt med opdræt for øje, uden altid at svare til forventningerne.

Der fandt udsættelser sted så at sige hvert eneste år, og de færreste avlsdyr holdt mere end tre år, før de blev udskiftet af den ene eller anden grund. Der var dog dem som Mester Øksendrup og Max, der klarede fem år, og andre, Elbo Næs og Rudme Hygum fire år. Sidste, der blev slagtet på grund af sygdom, var indkøbt som femårs og stærkt benyttet.

Den fast ansatte inseminør var ved starten dyrlæge N. J. Lassen, siden bistået af dyrlæge N. Ravn, Stoustrup. Da han fra nytår 1958 indtrådte i Folketinget, blev han erstattet med en inseminør.

Tyrenes fodervært var i de første år Knud Højgård, Hølsgårde. 1953 købte foreningen gården »Hoffmannsminde«, der blev ombygget til tyrestation med den tidligere ejer, Viggo Jensen, som bestyrer.

Konsulent M. Olsen trak sig 1. april 1952 tilbage efter i 49 år at have været fællesledelsens konsulent. Han blev efterfulgt af Aksel Sørensen, der som forgængeren tillige er landboforeningens konsulent.

Fredericiaegnens kvægavlsforening stod i 1958 med 810 medlemmer og 7577 inseminerede køer. Da dens egne tyre alle var af rød dansk malrace, og der også var brug for anden sæd, havde man dels arrangeret sig med Vejle Vesteregns Kvægavlsforening om levering af sæd af Sortbroget dansk malrace, som det nu hedder, dels i sam-

Det er jo den høje ydelse, der har bevirket jerseykvægets fremgang i de senere år, trods kreaturerens ringe kropsværdi. Billedet viser den højstydende ko på afkomsprøvestationen Skovgård 58/59, tilhørende Niels E. Troelsen, Møllevang, Håstrup.

arbejde med Vejleegnens kvægavlsforeninger 1953 oprettet Vejle Amts Jersey-Sæd-Central.

Den røde race er ikke helt så dominerende på egnen som for blot en halv snes år tidligere. Da var der blandt de kontrollerede køer blot en halv snes jyske, et lille hundrede Jersey, et par hundrede af blandet race og halvfjerde tusind af rød dansk malke race. Men i 1958 var tallene: Sortbroget dansk malke race 5 besætninger med ca. 80 køer, rød dansk malke race 166 med ca. 2500, 43 Jerseybesætninger med ca. 380 og 143 af blandet race og krydsninger ca. 1460!

Selvom tallene ikke giver det helt rigtige billede - blot én ko af anden race gør en besætning blandet, viser de måske dog tendensen?

Hvad angår ydedygtigheden, ligger den røde race ikke mere i spidsen, tværtimod bagest! Efter sidste opgørelse 58-59 med et gennemsnit pr. ko på 182 kg smørfedt af 204 kg smør. For blandede besætninger var tallene 186 og 208, for sortbrogede 188 og 210, men for Jersey 198 og 224!

Det præger også de årlige opstillinger af de fem højstydende besætninger, i hvert fald de mindre. I de sidste 5 år har toppen blandt besætninger indtil 6 »årskøer« været besat af enten Jersey eller blandet race, og hvert år er kun en enkelt rød kommet med blandt de fem. Peter Petersen, Torp, med sine »blandede« og Johs. Andersen, Skærbæk mark, har begge været med i fire af de fem år. Det var et særsyn, når William Larsen i Oddersted 58-59 lå højest med sine røde køer i gruppen på 6-12 årskøer, en plads Frode Sørensen, Pjedsted, havde besat de fire foregående år med sin blandede besætning.

Anderledes med ejerne af 12-30 køer. Anna Krogh, Snoghøjgård, har de tre gange hævdet førstepladsen med sine 20-25 røde køer, dog

hårdt trængt af Holger Jepsens blandingsbesætning i Kongsted af lignende størrelse.

Og af besætningerne over 30 køer er de fleste af rød race, nemlig 15 af de 5 + 25, mod 5 af hver af de andre kategorier. Jerseybesætningen var hvert år den samme. O. P. Jørgensen på Gertrudsminde, der har været nr. 1 de fire år, kun 55-56 overfløjet af den blandede besætning hos Rasmus Christensen, Tårup, der var med de fire år, ligesom Svend Hansen, Henneberg Ladegård, med sine ca. 40 røde køer. Rød er også besætningen hos Buhl, Follerupgård, egnens største på over 100 køer, og hos Sandager, Sønderbygård, begge med tre gange i de fem år, hos Sally, Ødstedgård, med to gange, Frands W. Nielsen, Stoustrupgård, og Søren Sørensen, Follerup, hver med én gang, men blandet hos Anton B. Daugård, Vilstrupgård, ligeledes med én gang.

Udbyttet af den samlede kobestand er naturligvis steget år for år, fra et gennemsnit pr. ko i 49-50 på 186 kg smør med 166 kg smørfedt til hhv. 208 og 185 i 58-59. Af kontrolforeningerne stod Fredericia og Omegns højst 48-49 med 182 kg. Siden tog Bredstrup-Ullerup i nogle år rêten, og i de to sidste har Taulov-Erritsø ligget højst med 223 - endda et spring på 11 kg ned til nr. 2.

Siden 1937 har en række, særligt på avl indstillede besætninger, været under landboforeningens tilsyn. De, hvis køer har været kåret gennem de sidste 10 år, er, i rækkefølge efter de gennemsnitlige kåringstal: I. M. Johansen, senere Gunnar Johansen, Velling, J. Uth Andersen, Sønderskov, Holger Jepsen, Kongsted, Anna Krogh (og Abildgaard), Snoghøj, Peder Pedersen, Herslev, Søren P. Buhl, siden Ejnar Buhl, Mørkholt, A. B. Daugaard, Vilstrupgård, Kr. Søndergaard, Børkop, H. J. Rasmussen, Fredericia, Anders Andersen, Skovbølling, Aage Sørensen, Velling, Vagn Favrholdt, Trelde, Thomas Nielsen, Pjedsted, Anker, siden Bendine Johannesen, Håstrup, Jens Jørgensen, Klattrup, og J. Jochumsen, Trelde.

Besætningerne på Egeland og i Skovbølling har tillige været undergivet de jyske landboforeningers tilsyn, hvad de har været fra ældre tid, da det samme også gjaldt andre af egnens elitebesætninger.

Hvad i ny tid har ændret kårene for egnens kvægavl, er dels, at Fredericiaegnens kvægavlsforening i fællesskab med andre af egnens foreninger dels har købt Skovgård i Ammedsbøl til afkomspøvestation, og dels - så sent som i år - købt Kollettgård i Skærup for at indrette den på moderne vis til en sædcentral i større stil.

Grisesoer under gammeldags forhold.

TILBAGE TIL LANDRACEN

Det er ganske ejendommeligt at tænke sig, at svineavlen i Danmark for 100 år siden var af ret underordnet betydning. En mand som Begtrup havde halvhundrede år før i sin »Agerdyrkingens Tilstand« kaldt det tegn på fattigdom og dårlig økonomi, når en bonde holdt mange svin. En anden sagkyndig, Falkenskiold, påviste at det gav direkte underskud at fede svin, et tab på tre mark at producere et lispund flæsk! Og planen for de en snes år yngre amtsbeskrivelser nævner overhovedet ikke svinehold. Nogle forfattere kom ind på spørgsmålet alligevel, som St. St. Blicher. Svinet stod i tøjlr om sommeren og fik måske en smule sur mælk, men når høsten var til ende, måtte det lige indtil våren søge sin føde på sin ejers eller naboernes mødding, på veje og marker eller hvor det nu kunne finde den. Naturligvis bortset fra slagtesvinet, der blev fedet med korn.

Med hensyn til vores egn, så nævner hverken Begtrup eller Dalgas noget om svineholdet på disse kanter. At her trods alt var svin, er noget andet, men hvor mange - eller hvor få? I hele Vejle amt var der i 1838 omtrent en halv snes tusind, et tal, der i 1861 var steget til

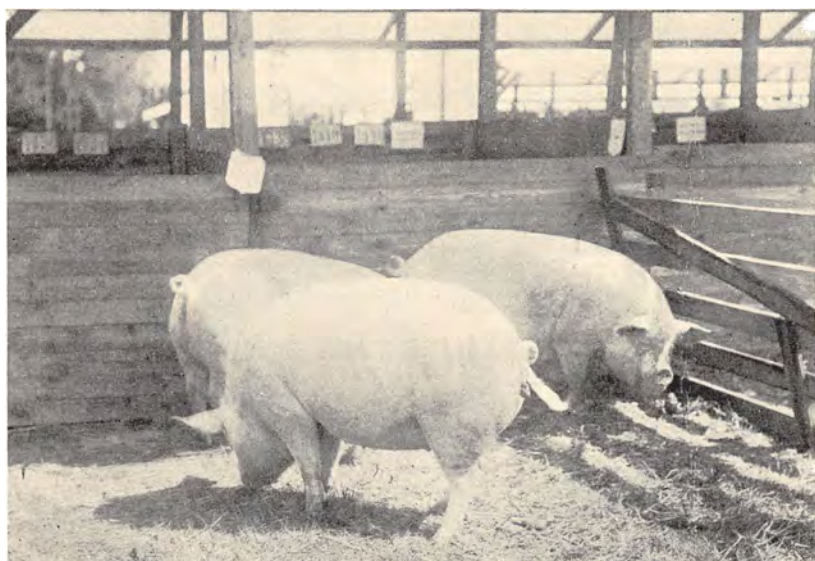
Blandt de omkring århundredskiftet oprettede svineavlscentreer på egnen var to for landracen, det ene hos Andreas P. Clemmensen i Gårlev. Det er soen Gaarslev nr. 23, stbgnr. 1592, med sine grise, billedet viser.

15.000, heraf omtrent 4000 orner og søer over 1 år, og altså 11.000 grise og polte. Indenfor Trekanten var der kun 500 voksne svin.

Ikke mindst mærkeligt på baggrund af det tidligere så meget større svinehold, baseret på oldendriften. Selv om denne endnu her og der spillede en vis rolle, så var der med udskiftningen sat en stopper for svinenes uhindrede roden og tumlen sig overalt på fællesjorderne. Ville man holde svin i større flokke, måtte de vogtes af en hyrde, og det kunne naturligvis slet ikke betale sig.

Apropos Dalgas, så lod han dog i forbigående nogle ord falde om, at mælken på en mejerigård blev brugt til »at holde 14 à 15 svin, små og store«. Og det viste jo vejen, det skulle gå, eftersom det var mejeridriften, der atter satte gang i svineavlen. Det var ikke nok, at man udførte fedesvin til Tyskland, eller at flæsk var danskernes yndlingspise, de fattiges som de riges. Alligevel er der nok intetsteds, hvor svineavlen blev så skødesløst behandlet som netop her i landet. Men i 1861 var af den snes orner, der var indenfor »Trekanten«, halvdelen »engelske«.

Så megen interesse havde svineavlen trods alt haft, at man også havde forsøgt at forædle den danske landrace ved krydsning - og na-

Det eneste billede, som Dagbladet bragte fra ungskuet i 1910, var et andet af de her viste tre førstepræmiesvin Ida, Jona og Dana fra Yorkshiresentret hos Hans Geertsen i Kongsted.

turligvis ved krydsning med engelske avlsdyr. »Vort marked er England«, hed det allerede på Landmandsmødet i 1863, »og der fordres fint, fedt flæsk med tyndt svær, og dette haves af de svin, der ere opståede ved indblanding af chinesisk og neapolitansk blod i det oprindelige engelske«. Ja, neapolitansk, lad gå med det, men kinesisk? Og dog - også de første svin, der blev brugt til krydsning her i landet, allerede i 1700'erne var kinesiske, hjembragt som levende og ikke opspist proviant på Kinafarerne, og siden krydset både med sjællandske, ja, jyske landsvin, ikke uden held! Det var dog det engelske Berkshiresvin, man søgte at indføre allerede omkr. 1800 og forøvrigt det samme, som blev anbefalet i 1863. Siden prøvede man også Yorkshire og andre racer, så mange, at sagkundskaben advarede mod denne planløshed.

Men i forbindelse med denne import af engelske avlsdyr, opstod der landet over forskellige avlscentre, også et på Henneberg Ladegård, som i årene 1874-1886 spillede en betydelig rolle. Forpagter H. F. Hansen grundlagde det med en orne og tre søer af den middelstore, hvide Yorkshirerace, og i årenes løb blev der afhændet henved 300 orner og 400 søer, fornemmelig til Jylland og Fyn. Det blev imidlertid det store, hvide Yorkshire svin, som til sidst tog tæten, indført til avl

på initiativ af de private slagteriejere, navnlig Magnus Kjær i Holstebro, fra hvis avlscenter typen blev spredt over hele landet, og mens man med det middelstore Yorkshiresvin havde kunnet avle det tætte, firskårne fedesvin, som vore hidtil største kunder, tyskerne, havde foretrukket, var den store Yorkshirerace i stand til at frembringe et »langt, kødrigt fintknoglet og finskindet svin, slagterisvinet«, som englænderne ønskede det, siden 1880'erne vore hovedkunder.

Men - havde den store Yorkshirerace kunnet give vore svin det præg, som passede for det engelske marked, så havde det derimod ikke fremmet den danske landraces hårdførhed og levedygtighed. Statskonsulent P. A. Mørkeberg kom til det resultat, at målet måtte være dannelsen af en konstant dansk landrace, og det skulle faktisk kunne lade sig gøre, trods den megen krydsningsavl. En hel del svineavlere formål havde været at bevare den gamle landraces værdifuldeste egenskaber, frugtbarhed, mælkerigdom, kraft og hårdførhed, og dels krydset mindst muligt, dels valgt avlsdyr, som slægtede den gamle landrace på.

Men da man ikke havde råd til »at arbejde med tab for at sikre fremtiden for sine efterkommere«, måtte princippet være foreløbig at bevare »begge racer, eftersom markedets krav og landbrugets tarv bedst kunne tilfredsstilles ved en enkelt krydsning mellem søer af landracen og orner af Yorkshire. Men den rene landrace var fremtidsmålet«.

I henhold hertil blev der rundt om i landet anlagt en række avlscentre for henholdsvis Landrace og Yorkshire, af de første inden år 1900 et lille 100 stykker og af de sidste i alt 15, de 4 i Jylland.

Denne egn blev egentlig ganske vel forsynet med de noget senere oprettede avlsstationer, to for landracen hos henholdsvis Andr. P. Clemmensen i Gaarslev og P. Thorning Pedersen på Kirstinebjerggård ved Børup, og Yorkshirecentre hos Søren Qvist i Gauerlund, Søren Kring Madsen i Brøndsted og Hans Geertsen i Kongsted.

Som det var trafikmidlernes udvikling, frem for alt dampskibsfarten på England, der havde muliggjort svineavlens store opblomstring, kan det siges, at de respektive avlscentre heller ikke ville have fået så landsomspændende betydning, hvis ikke jernbanen havde været.

På en og samme dag, den 5. april 1913, blev der således fra Hans Geertsen i Kongsted afsendt ornegrise, faldne efter Earl of Kongsted til Brønderslev, Dybvad, Flauenskjold, Asaa og Skagen, og ved anden lejlighed ornegrise efter Worren Wendorff til Horbelev på Falster, Gilleleje, Vejen, Rønne, Gudhjem og Åkirkeby - inde i landet. Priserne varierede jo efter søerne fra 60 til 130 kroner stykket.

Men igennem henved halvhundrede år blev slagterisvinene jo da også leveret pr. jernbane. Mange vil huske det traditionelle skuespil den dag, slagteriet tog imod, og vognene, hestevognene begribeligvis, med de mere eller mindre tæt pakkede grisekasser holdt i en lang, lang række hen til svinerampen, hvor de skrigende dyr blev vejet under opsigt af stationsforstanderen selv, stiv og højtidelig som den løjtnant, han virkelig havde været. A ska' kast' dæ så højt i æ vejr, din lille pus'gris, te' do alle' ska' kom' ned igjen, sagde Jeppe Foule til ham, engang han ikke ville slække på reglementet. Men det er en anden historie.

Og så trængtes de endnu levende, gryntende flæskekroppe i indelukkerne, indtil de skulle til vogns, og spektaklet for alvor begyndte. Slå ikke dyrene, stod der på et skilt. Jovist, så havde man da aldrig fået dem op ad den skrå slidske, og drittelstaverne klaskede uafsladelig mod de trinde flæskesider, mens portørerne råbte og bandede. Enkelte særligt genstridige måtte slæbes op i hale og ører.

Fredericiaegnen havde i 1888 fået sit eget svineslagteri - i Kolding. Her var også det første møde holdt, på Højskolehjemmet.

Der var vel i den forudgående halve snes år oprettet en del private svineslagterier her i landet, men hovedparten af de danske svin gik stadig til Hamburg, et par hundrede tusind.

Så satte det tyske indførselsforbud mod indførsel af danske, norske og svenske svin fart i sagen. Det var forårsaget af, at der var udbrudt svinepest i København. Prisen på de store fedesvin, tyskerne plejede at tage, sank katastrofalt, nu de danske privatslagterier var ene om budet.

Nu var det, Børkop og Fredericia Omegns Landbrugsforening tog initiativet til indkaldelse til et møde i Fredericia den 12. december 1887. Man havde indbudt naboforeningerne og tillige Vends Herreds Landboforening fra Fynssiden. Men Koldingfolkene var nu engang kommet i spidsen og kunne hævde, at deres by lå mest centralt for det opland, det drejede sig om, fra Daugård til Bramming. Fra Vejle, Daugård, Børkop, Fredericia og Taulov var der afsendt omkring 25.000 svin, praktisk taget lige så mange som fra Kolding-Bramming. Og det *blev* jo i Kolding, slagteriet blev bygget og kom i gang.

Primus motor ved foretagendet tør nok siges at være Hans Buch fra Skanderup, der tre år senere djærvt talte om ikke Roma, så den almægtige Tietgen imod. Gehejmeetatsråden havde villet organisere en sammenslutning mellem de nye andelsslagterier og de ældre private til et stort aktieselskab. Det var bøndernes opgave at producere svin,

mente Tietgen, og købmændenes at sælge dem. Og da Hans Buch modsagde ham, tillod han sig i sin irritation at ironisere over hans jyske dialekt. Men fik det svar, at både han og de andre tilstedeværende nok alligevel havde forstået, hvad bonden mente! Således endte forsøget på at standse andelsslagterierne i starten.

Selv om man ikke var helt tilfredse i Fredericiaegnen, slog man sig til tåls med den givne tilstand. Men gemt er jo ikke glemt, og da slagteriet en snes år senere skulle flyttes, gik man til aktion igen, og der blev agiteret stærkt for at møde fuldtallige og erobre slagteriet, ja, fra enkelte egne i Fredericiaegnen mødte alle andelshaverne, mand for mand. Og noget senere forhandlede østpartiet, Fredericiafolkene og fynboerne om et slagteri i Middelfart! Der var nemlig flere fynboer end folk fra Fredericiaegnen blandt andelshaverne. Fredericia ville ikke blot give en gratis grund, men også yde et kontant tilskud, hed det sig. Men den 25. marts slog vest øst eftertrykkeligt. Med 2096 ja mod 830 nej blev det besluttet at lægge slagteriet på den nordre havnemole, i en mudderpøl, som modstanderne kaldte byggepladsen.

Der ligger det jo endnu, i forskønnet og udvidet skikkelse. Og som andre slagterier har det støttet den lokale svineavl med udstationering af orner. Hvad var tilsigtet lykkedes. De er af den genoplivede danske landrace, de berømmelige baconsvin, som englænderne foretrækker. Yorkshirecentrene er længst nedlagt, og egnens to nuværende avlscentre, Ravens og Buhls i Skærup, er begge landracecentre.

Fredericia og Omegns Landboforening har jo længe haft sine repræsentanter i slagteriets bestyrelse, ja, i en årrække har formanden været Peder Damgaard, Højrup.

Holywell Kongsted, orne fra Hans Geertsen, solgt til centret på Højrupgård i Skænderup sogn.

Får på Nebbegårds mark.

FÅR OG GEDER

Der var engang, da den store ronvædder fra Taulovgård nok kunne gøre trafikken i stationsbyen usikker, især ved forårstide, når den med sin hjord tilsyneladende fik lov til at gå, hvor den ville. Onde tunger sagde, at det gjorde nu Jens Thuesens kreaturer i det hele taget! Men de fleste gik da ikke angrebsvis til værks, sådan som vædderen. Børnene var måske nok selv ude om det, de drillede den, og når den så for på og ville bømse, ja, så kunne de redde sig i et spring over på den anden side bækken eller vejgrøften. Værre, når det var Ane Grøn eller Bodil Mari, hvem af dem det nu var, der kom i deres lovlige og fredelige ærinde og pludselig blev overfaldet!

Ja, det hørte med til billedet af landsbyerne blot en menneskealder tilbage i tiden, måske ikke netop væltede gamle koner, men fåreflokkene fra de lidt større gårde, får og lam lige så forvildede og rædde som vædderen det modsatte. Nu er det småt med den slags husdyr, men selv dengang kunne man vanskeligt forestille sig, at endnu

Af største betydning for dansk fåreavl i dette århundrede blev Børkopgårdstammen af Leicesterfår. Det er den ene af »Brødrene Petersen«, sognefoged, P. Petersen, der står med de altid højt præmierede dyr fra Børkopgård.

i 1880'erne havde der været adskilligt flere får end svin på disse kanter. Men selvfølgelig var det rimeligt, at der var flere får i ældre tider, selvforsynings tider. Foruden kødet og talgen - til tællelysene - var der jo først og fremmest ulden.

Stimulering af fåreavlen betragtedes da også i gamle dage som en samfundsvigtig affære. Naturligvis har man tilrådt og anvendt krydsning med fremmede, mere forædlede fåreracer, og det igennem mere end halvandethundrede år. Først var man især indstillet på anvendelse af de spanske finuldede får, merinos, men også både marskfår, tyrkiske og marokkanske får blev brugt som avlsmateriale, og for øvrigt allerede dengang de to racer, begge engelske, som nu har præget den danske fåreavl i det omfang, at de foreliggende stambøger kun beskæftiger sig med væddere af Oxford Downs eller Leicester race. En enkelt fårestamme kan i denne forbindelse siges at have næsten alt-overvejende betydning for den sidste gren af fåreavlen herhjemme, en stamme som ikke mindst her kan gøre krav på interesse, for det er Børkopstammen, resultat af opdrættervirksomhed på Børkopgård.

Ellers var det netop denne egns fårebestand, der efter Dalgas på hans tid, havde bevaret meget af sin oprindelige karakter. I hvert fald var Vejle amt i almindelighed »det af Jyllands Amter, der bedst har holdt sin fårace i dens oprindelige Reenhed«. Og selv om Østergnen i det hele havde »et godt fåreslags«, endda blevet bedre efter udskiftningen og de mere rationelle dyrkningsforhold, så der kunne findes får med 4-5 pund vasket uld, og en vægt af 3-4 lispund, plus endda 12-16 pund talg, så fandt man de bedste i Elbo m. fl. herreder, temmelig lavbenede og langstrakte mod de mere højbenede på den anden side fjorden.

Ved rationelt opdræt kunne denne landrace nok yderligere forbedres, så det næppe ville betale sig for bønderne i almindelighed at holde merinofår eller udvide avlen, hertil var egnen for god og for udstykket. Fåreavlen burde snarere henvises til de mere ufrugtbare egne, og det var her, man fandt de store flokke på fra 100 til 500 finuldede får, et resultat af, at Vejle amts landøkonomiske selskab ved den allernådigste konges gavmildhed havde set sig i stand til at oprette et lidet stamskæferi af ægte merinos, og desuden var der »uddelt 20 fiinuldede Vædre her i Amtet«. Den ene af dem, af Dishley eller Leicesterracen, var godt nok kommet til Bødtcher på Nebbegård,

Man har ingen billeder af vædderen Børkop Start, stambog nr. 1, der var tillagt på Torpgård. Men her vises stambog nr. 2, sønnen Børkop I.

men heller ikke den gård havde dengang nogen større fårehjord. En Dishleyvædder var der dog stadigvæk i 1861, som der var ikke under en halv snes stykker og to Southdowns i Gauerslund sogn. Ellers var det nok i overvejende grad landracen, der prægede fårebestanden i hele området med væddere, får og lam. 20 år senere var landracen vel stadig i overvægt med over 200 væddere, men af merinos var der 13, af Southdowns 8 og af Dishley godt og vel 100. Der må således siges at have været et godt materiale at arbejde med for brdr. Petersen, Børkopgård, »foregangsmændene i den nyere tid, som gennem et interesseret og dygtigt arbejde og ved anvendelse af 1. klasses avlsdyr, indførte fra de bedste stammer i England, har skabt Børkopstammen og gjort den til et brændpunkt for avl af Leicesterfår herhjemme«.

Af de 49 væddere i stambogens 1. bind var dog kun tre stykker indført fra England til Børkopgård, og nr. 1, med det betegnende navn Børkop Start, var tillagt 1891 hos P. Hansen på Torpgård, hvis fårestamme i sin tid skal være indført fra Ejdersted. Navnlig sønnen, nr. 2, Børkop I, fik stor betydning for avlen, og det var ikke før 1903 det første engelske vædderlam, Gainford Hopeful, blev indført, siden fulgt af Gainford Derby, Royal I og Gainford Hector. De 17 af stambogens væddere var tillagt på Børkopgård og af de 28, her i landet fødte udenfor Børkopgård, var de 17 direkte efterkommere på fædrene side af væddere af Børkopgårdstammen. Blandt andre lokale opdrættere var P. Jørgensen, Brøndsted, Hans Buhl, St. Velling, P. Henriksen, Stensigkær, Søren Qvist, Gauerslund, Bundgård og P. Nielsen, Børkop.

Men egnens fåreavl har nu næsten helt mistet sin betydning. Ganske vist fik den et lille opsving under den sidste krig, og Svend Petersen indførte en vædder fra England, Eastburn Haywold, stb.nr. 195, og en del lam blev solgt til avl. Men fra 1952 har der ikke været drevet fåreavl på Børkopgård.

Når fåreholdet ved slutningen af det 19. århundrede var adskilligt mindre end halvhundrede år før i tiden, skyldtes det nok forøgelsen af hornkvæget og ikke mindst den udvidede mælkeridrift. Men netop det, at mælken steg i værdi, bevirkede, at den blev vanskeligere at få fat i for »småmanden«, og gedeholdet oplevede noget af en renæssance.

Forhen havde det været stort nok. Der var holdt geder i hundredvis på større gårde, og det til trods for, at de altid havde været ildesete, fordi de var så hårde ved skovene. Der var ført en formelig udryddelseskrig imod dem, og med tiden var det næsten lykkedes. Ja i sin statistik fra 1847 skrev Bergsøe, at gedehold ikke fandtes i den danske stat!

Et billede fra den gode gamle tid, da egnen ikke var gjort ukendelig ved den brutale nedbugning af landevejstræerne, og man endnu enkelte steder kunne opleve det forhen så kendte syn af græssende geder på grøftekanterne.

Gedeavlens var først taget op på Sjælland i 1880'erne som et halvt filantropisk foretagende og i den hensigt at skaffe mælk til den ubemidlede befolkning, men det blev siden den jyske dyrlæge O. P. Pyndt, der vakte interesse for sagen også i videre kredse. På de jyske landboforeningers ungs-kue i Viborg i 1911 var der en afdeling for geder, og flere landboforeninger præmierede geder på de lokale dyrskuer, ligesom der landet over opstod en række gedeavlforeninger. Således også Fredericias. Tallet på det totale gedehold var steget stærkt, siden det i 1881 var 9331 for hele landet. Allerede 1895 var der 25.322 og 1932 var dette tal næsten fordoblet, på godt 50.000. At bestanden atter blev mindre skyldtes vel, at krigen med dens besværlige forsyningsforhold havde skabt nye avlere, der siden atter var faldet fra. Tallet for Vejle amt var i 1922 2873, ikke imponerende set i forhold til tallet 1881. 1923 var tallene for Elbo og Holmans herred 161 og 296.

Der blev fremstillet geder på Fredericia og Omegns dyrskuer fra i hvert fald før forrige verdenskrig, og det år ungs-kuet var, altså i 1910, var der indløbet en forespørgsel fra en af de fjerne egne i det danske imperium. Kongsbonde Patursson havde udbedt sig oplysninger

om, hvorvidt der ville kunne leveres kullede gedekid fra det stedlige avlscenter til Færøerne!

Det var ikke, fordi der i almindelighed var et større tal udstillet på dyrskuerne, og interessen for gedeavl blev mindre og mindre.

Hvorfor gør man ikke noget for gederne? spurgte konsulent Olsen ved skuet i 1934. »Det lille dyr har så stor betydning, den kan leve af alt det, der findes i vejgrøfterne, og hvis den ikke spiser græsset der, går det som regel til spilde. En ged kan give 800 liter mælk om året«.

Det år var der fremstillet i alt tre geder. Første og anden præmie for henholdsvis en buk og en ged, fik en af skuets mere trofaste udstillere, fru Karen Lovise Larsen, Kongsted Enge. Bukken var måske det store, sorte asen, der ikke lugtede bedre end andre gedebukke, og som hun år efter nær havde sat livet til for at finde, da hun en mørk forårsnat rendte og ledte efter den, kiggede i tørvegrave og vandhuller ved skæret af en flagermuslygte.

Der var ellers tradition for, at Karen Larsen ikke forlod skuet uden mindst én tur på karrusellen, der var gerne en eller anden gavmild blandt de andre dyrskuegæster, der traktede. Så vandrede hun glad hjemad med de blanke, runde præmieskilte om halsen på dyrene eller på sig selv, til hytten neden for Kongsted. En ikke helt almindelig skikkelse i egnens landbohistorie.

*I mange år var en af dyrskuets faste udstillere
»enkefru Karen Larsen, Kongsted«.*

Høstmanden.

FRA HØLEEN TIL MEJETÆRSKEREN

Man skal efterhånden være endda et godt stykke oppe i årene for af selvsyn at kende billedet af kornhøsten, som det tog sig ud i gamle dage, for at have set en række høstfolk drage fremover den hvidgule kornager, par ved par, karlene i hvide skjorteærmer og pigerne med deres store høstkysere, spændt ud som sejldugstagene på de gammeldags møllevoгне. Men sceneriet kunne iagttages

Fra Henrik Ussings bog om Erritsø er hentet dette billede, der viser folk på hans fædres gård med gamle redskaber. I midten ses bonden selv med en gammel hjulplov og til højre arbejdes med skagefjæl og fod, samt hørbrøde.

endnu ind i dette århundrede, selv om der også før 1900 blev høstet med maskiner, endnu gerne aflæggere eller blot slåmaskiner.

Siden så man kun høstkarlen med høleen på de mindre brug, og konen der fulgte ham med kratten for at tage op. Og nu er vel også det billede forsvundet. Høste for gør man heller ikke engang. At se en mand, der forstod at bruge sin høle, var ellers et stort syn, nok værd at betragte. Det så ud til at være så legende let, som han vandrede fremad med leen i taktfaste sving, og stråene faldt med den kendte, hvislende lyd. Men sveden skulle nok komme frem alligevel. Det kunne dårligt undgås.

For 100 år siden blev der slet ingen landbrugsmaskiner brugt her på egnen. Man var måske knap nok kommet videre end på Dalgas' tid, 20-30 år før, da man endnu fornægtede svingploven og stadig brugte den gammeldags hjemmegjorte hjulplov. Kun langjern og skære var af jern, resten af træ og hjulene uden ringe. Dem måtte hjuleren lave, mens bønderne selv kunne tage sig af træet. Dalgas siger, at dengang var kun en 15-16 svingpløve i gang i hele amtet, den ene hos Bertel Buhl i Follerup, skænket den driftige bonde af Landhusholdningsselskabet.

Selvfølgelig er der nysgerrige med på billedet, men der skulle nok flere mand til at betjene et sådant monstrum som lokomotivet, der med tærskværket ejedes af et interessentselskab i Brøndsted, her på arbejde i Trelde.

Man brugte for 100 år siden praktisk taget kun plov og harve til at berede agermarken. Harven var »den danske« med trætænder, sort-svedne af at være hærdet i ilden. Først i 50'erne kom svenskharven i brug. I høst og slet brugte man som sagt kun leen, når der skulle mejes, som de siger på øerne, forsynet med et sæt hølekroge. Hesterive i senere tids forstand havde man endnu ikke, blot en stor slæber, »til at samle rivelsen med«, som Dalgas så den på Follerupgård og som blev trukket af en hest. Den virkede lige så godt som de almindelige håndslæbere, men langt hurtigere.

Kornet blev selvfølgelig tærsket med plejl og rensed ved at blive kastet og vejret og drøftet, som det hed. Siden kom et sold i brug og endelig hen i 50erne en rensemaskine. Hakkelsesmaskine havde man heller ikke, kun en hakkelseskiste.

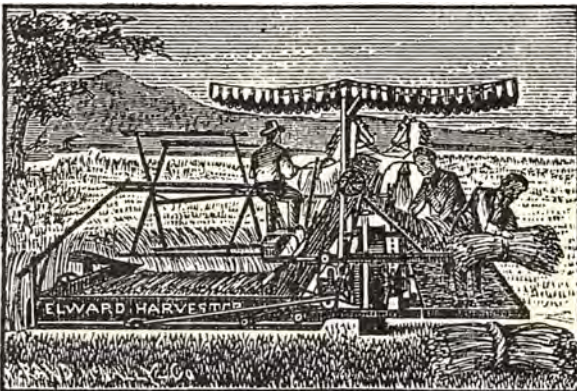
Hestegange var kendt fra ældre tid, og de blev taget i brug på de noget mindre gårde, som »navnlig i den østlige Del af Vejle Amt« allerede i 70'erne anskaffede sig mindre tærskemaskiner, der kunne trækkes af et par heste. Men efterhånden som det var svært at få folk til at tærske på akkord, vandt tærskemaskinerne atter frem, de mindre som de større, trukket af damplokomobiler.

Endnu i begyndelsen af vort århundrede så man hestegange i vel de fleste bøndergårde, trods alt mere passende til stråtag og bindingsværk end brandfarlige petroleumsmotorer, som ofte blev deres afløser.

Hos Søren Abraham i Lille Velling var ordningen en mellemting. Der havde man et tærskeværk for hestegang, som omkring århundredskiftet tærskede det korn, den faste tøndetærsker ikke kunne overkomme, og det ville sige cirka halvdelen af avlen.

Amerikanske mejemaskiner var kendt allerede fra midten af århundredet, og prøvet i praksis her på egnen blev tidligt en mærkelig høstmaskine. Det var på sin vis en selvbinder eller måske snarere en parodi på en sådan, for de afhøstede neg skulle bindes af - to eller tre mand, der stod på en platform på selve maskinen! Det var altså ingen vittighed, men ramme alvor, og faktisk lød der anerkendende ord fra den mand, som prøvede maskinen i høsten 1874, Hansen, Henneberg Ladegård. Selvfølgelig var der vanskeligheder, det kneb således for binderne at følge med - men ellers gik apparatet let nok, trukket af blot to heste! I vore dage, da en gårdmand har både traktor og binder og meget

Man skulle faktisk tro, Storm P. havde udpønsket denne »selvbinder«, med de to mand på platformen der næppe kunne følge med, når de skulle binde det afhøstede korn?

Hesteriver med sæde til kusken har været kendt fra før 1900. Peder Lauritsen, Grønlundgård, brugte denne, mere gammeldags, som man skulle gå bagefter, helt ned mod 1920.

mere maskineri, måske en mejetærsker, kan det nok undre at Abraham Sørensen på Kjærsgård først i 90'erne købte en slåmaskine, som endda skulle bruges i fællesskab af ham selv, hans tre sønner i Lille Velling, på Karensdal og i Bredstrup, og virkelig i høslætten overkom alt arbejdet på de fire gårde. Den blev om aftenen pr. vogn flyttet fra sted til sted.

Den første aflægger i Lille Velling var vist den, som blev købt i 1895 af Anders Ladegård og Abr. Sørensen i fællesskab, en halv snes år senere afløst af en binder.

På det tidspunkt var de endelig ved at blive almindelige på egnen, hvis bønder nok var lidt senere med end dem på den anden side Kolding, tidligere forsynet af Ole Sørensen & Co. Men nord for Kolding, helt ind til Fredericia var det Hans Sørensen i Låsbygade, der havde forhandlingen, i hvert fald af den efterhånden så absolut foretrukne Mc Cormick binder, hvis hovedrepræsentant her i landet var Brd. Bendix, København. Hans Sørensens søn, Jens Sørensen, den sidste »rigtige smed« i Taulov, rejste i sin ungdom som montør for dette firma. Det var dengang, binderne skulle samles på stedet af en sagkyndig, udsendt af leverandøren, fordi ingen lokale folk havde kendskab

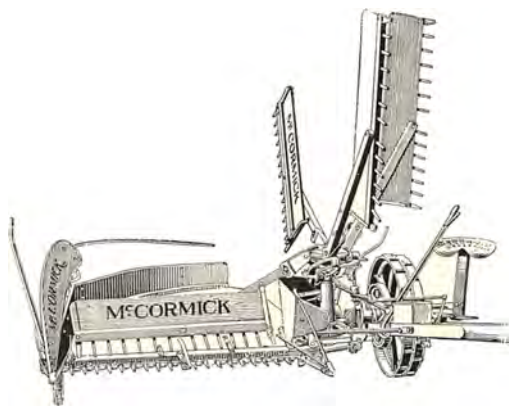
til den slags. Der var så meget knas med en binder, leveret til Kirkebye på Torpgård, at der måtte rekvireres en montør fra Amerika til at ordne den.

Og når den Championbinder, Henneberg Ladegård havde anskaffet i 1897 var itu, måtte der rekvireres reservedele fra København pr. telefon. Også Skovs i Højrup havde vrøvl med deres Walther Watt - hed den vist?

Nebbegård fik nu en binder. Ødstedgård vel også? Her havde der før 1900 været en mejemaskine, en af de flere på egnen, der var stillet til side, fordi man ikke kunne få folk til at binde op. Også Tolstrupgård, Vilstrupgård, Højrupgård og Taulovgård og de andre lidt større gårde fik efterhånden selvbindere, og siden blev de jo helt almindelige.

Mekaniseringen på selve gårdene begyndte nu også, ja, Follerupgård havde før 1900 haft endda to dampmaskiner, den ene til mejeriet, den anden til tærskværket. Der kom nu flere steder stationære petroleumsmotorer, men først da elektricitetsforsyningen blev oprettet før og under forrige verdenskrig, kom der for alvor fart i mekaniseringen.

Efter den tid begyndte også traktoren at vise sig på markerne, endnu ikke i så stort tal, at den kunne siges helt at fortrænge hestene. Det skete faktisk først efter sidste krig, da der blev solgt traktorer i 10.000er. Og nu er det jo sådan, at det ikke mere er en sjældenhed at se mejetærskere i arbejde på selv almindelige gårde. Det skyldes vel nok i nogen grad det nye begreb, maskinstationerne, men flere og flere landmænd køber efterhånden deres egne combinere.

Populær på egnen var Mc Cormick-aflæggeren »Daisy«, brugt fra midt i 90'erne af f. eksempel Ude Dahl i Herslev og Jens Haurballe, Højrup.

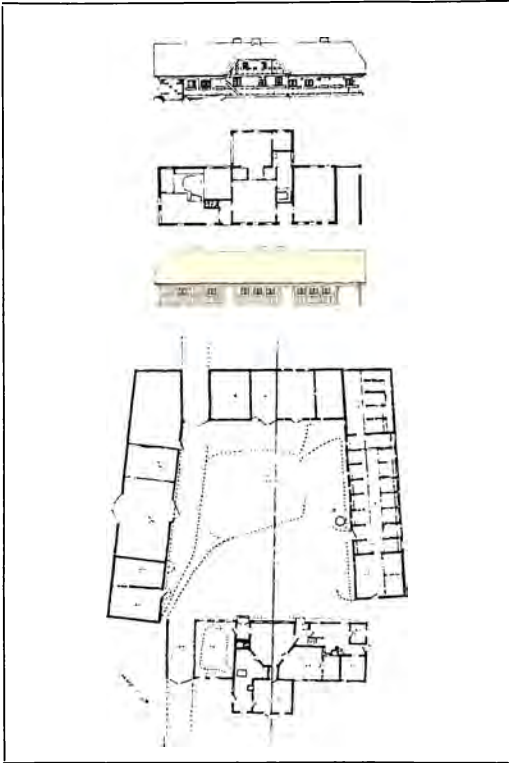

Tækkemænd i arbejde.

FRA STRÅ OG LER TIL ASBEST OG CEMENT

Sandt at sige satte det danske bondegårdsbyggeri sin smukkeste blomst med de gårde, der blev bygget for netop 100 år siden, omkring 1860, så helt igennem velkomponerede anlæg, der tilmed synes naturligt groet af den danske muld, dette selvfølgelig i kraft af byggematerialerne, træ og ler og strå. Mest helstøbt virker jo nok de gårde, hvor samtlige bygninger er i bindingsværk, men også de andre samtidige, hvor stuehuset er grundmuret og teglhængt, er tiltalende at skue. Bindingsværkshusene kunne såmænd ellers være anselige nok, ofte på 14-15 fag, »forsynet med fjælegulve, smukke værelser til daglig brug og til at modtage fremmede, højt til loftet, malet og vel møbleret. Med et ord i det udvortes og den indretning ligne de en smuk præstegård«, siger Dalgas.

Så store var de nu næppe allesammen, især ikke de dengang lidt ældre som f. eks. det på Peder Christoffersens, eller som den nu længe har været Niels Nielsens gård i Højrup, bygget 1787, tydeligt opdelt i tre hovedafsnit, bryggers med skorsten og bageovn, dagligstue med

En typisk bondegård fra 1787 i Højrup. Plan af facade og stuehuset med den senere tilbyggede kvist er for år tilbage tegnet af denne bogs forfatter, der også har forsøgt at rekonstruere grundplanen efter ældre folks meddelelser. Der var oprindelig åben skorsten - både i bryggers og dagligstue, i hvilken sidste tre lukkede alkover ved bagvæggen.

Nationalmuseets 3. afdeling har velvilligst stillet en opmålingsplan af samme gård til rådighed. Hestestald, kræstald og svinesti er rekonstrueret efter Zangenbergs optegnelser.

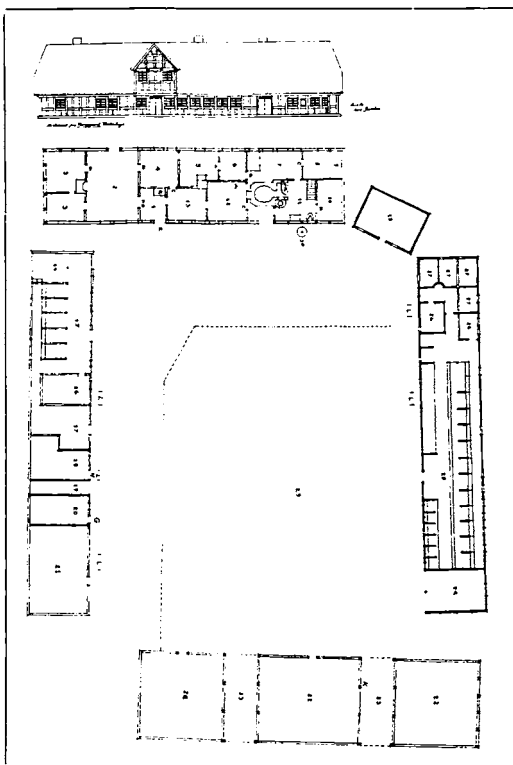
lukkede alkover og åben skorsten og endestuen. Samme tredeling prægede også Mikkel Ussings salshus i Erritsø. Bryggerset kaldte man her frammers, med stenpikket gulv og hønsene på deres hjald eller raner oven på ovnen. Også her var der alkover i dagligstuen og kamrene.

Her ved man tillige besked om udhusene i gamle dage. Der var fæhus i den ene længe med »æ øddel«, hvor køer, kvier og kalve stod i to rækker med hovederne ind i muren. Som det var almindeligt dengang, og derfor var de nederste tavler somme steder fyldt ud med bulfjæl, ege- eller bøgeplanker. Hestestalden var ikke skilt fra kostalden, men hestene stod på tværs af huset, og foran krybberne var der en foderlo, hvor hakkelseskisten stod. Her var også karlekammeret og et havrekorngulv. Laden lå som i Højrup overfor stuehuset, og der var også korngulve i den tredje længe, hvor desuden var hugge- og tørvehus samt svine- og fåresti i ét. Gårdsoen havde ellers sit leje i vognporten! Indretningen var nok omtrent den samme som i Højrup, og begge steder var laden af den ældre type uden gennemkørsel på langs. Man

Også denne grundplan stammer fra Nationalmuseet, tegnet efter Zangenberg's skitse. Den viser et yngre og meget større salshus, svarende til den store selvejerbondegård, Tårupgård fra gammel tid var. Også her er tredelingen tydelig, markeret af de to forstuer.

Det er et nyere forhold, når der er fodergang i kostalden. Dyrene stod her på tværs, siges der, indtil Peder Haar overtog gården i 1881.

Men laden er ellers på gammeldags vis forsynet med gennemkørselsporte på tværs, ikke nogen agerumlade, som man kalder dem, med passage på langs. Facaden er tegnet af Mogens Lebech.

forkede kornet ind, dels fra porten igennem huset, dels ad lave lemme i de øverste tav. Selv på en så anelig bygget gård som Tårupgård var der ingen agerrumlade. Det forbød jo næsten de snævre huse.

I virkeligheden er det et kulturminde af større værdi, der er gået til grunde med den delvis forsvundne Tårupgård. Selv om stemningen i de sidste år alle fire huse stod, ikke var som i Peder Haars tid, når et kobbel plettede støvere kom halsende mod gæsten langs den kæmpestore møddingsplads - midt i gården som forhen sædvanen var alle vegne. Endnu står stuehuset og kostalden, den sidste blot ikke i sin oprindelige skikkelse. Peder Haar, der i mange år var formand for Kildevæld mejeri, lod kostalden modernisere og forsyne med fodergang, hvad man ellers ikke brugte på de gamle bøndergårde.

Måske var hestestalden i længen overfor kostalden heller ikke et oprindeligt træk. Selv i Taulov præstegård stod køer og heste i samme hus, det som nu skal rives ned, sørgeligt nok, selv om indmaden af hestestalden skal flyttes til Frilandsmuseet i Lyngby. Borte er længst

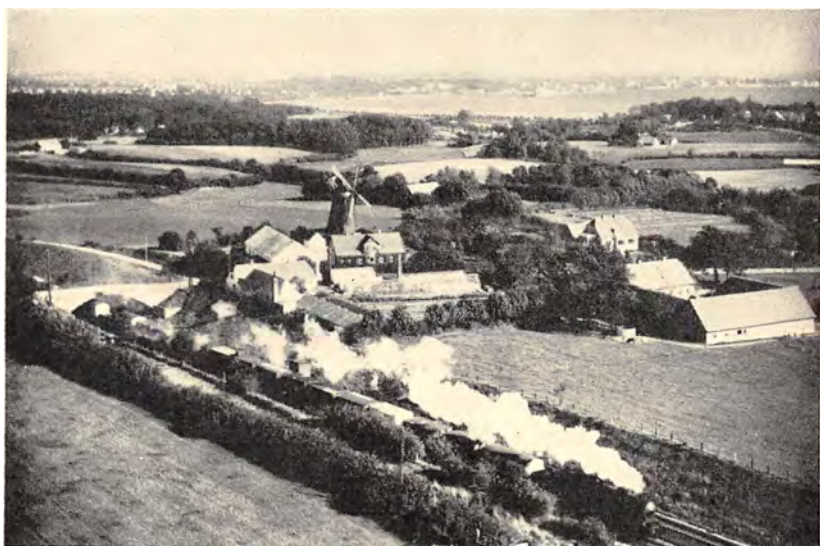

Smukkere bygningsværk er næppe skabt end den gamle danske firlængede bindingsværksbondegård med sit høje siråtag. Det er Kroghs gård i Trelde, billedet viser. I baggrunden ses Hvidbjerg.

den store vippebrønd udenfor huset, og hvor mange kan nu huske den lille tykke Niels Iversen, præstegårdsforpagteren, når han stod i døren?

De bindingsværksudhuse, som blev bygget for omkring 100 år siden var nu ikke helt så snævre som de ældre, og de fik kørsel på langs gennem laden ligesom også deres efterfølgere i grundmur. Man forlod jo snart den gamle byggemåde, og dog blev selv de nye grundmurede udbygninger på Henneberg Ladegård tækket med strå. Men i både fedestalden og kostalden, den sidste i samme hus som hestestalden - stod kreaturerne på langs med hovederne mod en fodergang i beton. Grebningen var af kampesten, og loftet hvælvet murstensloft. Her var sørget for ventilation og bygningerne i det hele rationelt indrettede.

Alt i alt er der jo indtil nyere tid ikke sket større ændringer i udbygningernes grundplan og indretning, jo, selvfølgelig er der mange steder føjet tilbygninger til det oprindelige kompleks, som svinestalde og maskinhuse, skønt det ellers har været noget af en skødesynd, at mange undlod at få deres redskaber under tag, når de ikke blev brugt. I den sidste snes år er der også dukket runde tårne op rundt omkring ved gårdene, ensilagebeholdere, mens kornsiloerne almindeligt er fjælt inden døre, i laden.

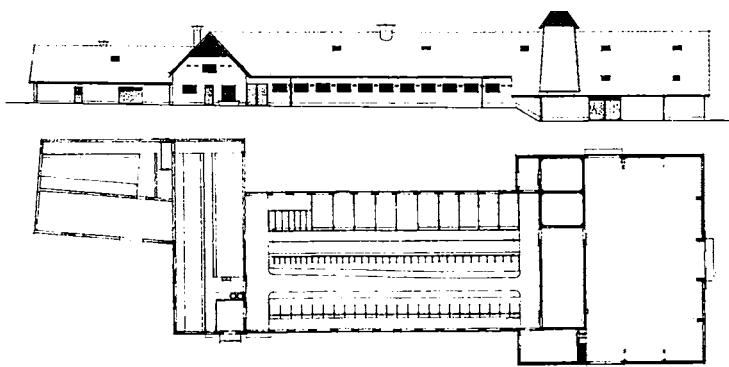
Som også dette billede viser, overtog det nyere bondegårdsbyggeri i almindelighed den firkantede grundplan. Ellers ses Erritsø mølle, den eneste bevarede vejrmølle på egnen. I baggrunden Lillebælt og Strib.

Vindmotorer har der vel aldrig været ret mange af her på egnen. Hans Nielsen satte dog en veritabel vejrmølle på sin gård, der så blev kaldt Tårup Møllegård. Ja, møllerne må også nævnes i forbindelse med landbrugets bygninger, vandmøllerne med deres gerne idylliske beliggenhed, som næsten alle er ude af drift, og vindmøllerne, der er borte på een eneste nær? Den i Erritsø. Mere moderne foreteelser er jo Gudsø mølle og Taulov mølle, fremfor alt den sidste, med de virkelig tårnhøje siloer, efter tidens mode belyst ved nattetid.

Noget for sig selv er eller rettere var - for det svinder i tallet på dem - avlsbrugergårdene inde i byen. Endnu kan man dog gennem porten ud til gaden her og der se hanen kro sig på sin mødding.

Også de større gårdes bygninger er noget for sig, dog nærmest på grund af deres rumfang. Selv på Nebbegård har den store herregårdslade stråtag. Follerupgårds bygninger er anselige nok, skønt ikke fra den heldigste periode, oprindelig præget af paptag og trimpel som forøvrigt så mange af egnens nyere bondegårde.

Selv om man nærmest krampagtigt har holdt sig til den firlængede type, udgør de alligevel et nok så broget skue hver for sig, især dem, der er stykket sammen af bygninger fra forskellige tidspunkter. Det

er jo relativt sjældent, der bliver lejlighed til at bygge en hel gård fra grunden af. Stuehuset forbliver da også det samme på to af egnens nyeste gårde, den allerede færdige Gudsøgård og Højrup Ladegård, som er under opførelse. Det er jo formanden for landboforeningen, Erik Brogaard, hvem skæbnen har påtvunget den opgave at genopbygge sine udhuse efter en ildebrand, og det er landboforeningens bygningskonsulent Aage A.K. Beldringe, der har udført tegningerne. Hvad indretningen angår, er den præget af den praktiske landmands erfaringer, og byggeriet kan i hvert fald ikke kaldes traditionelt.

Den gammeldags hygge, som prægede de gamle gårde, er borte og kommer næppe igen. Man kan ikke kalde fortiden tilbage.

På denne side to moderne gårde tegnet af Aage A.K. Beldringe. Nederst den fuldførte Gudsøgård med opkørsel til laden på loftet ad en rampe som på gamle svenske gårde. Øverst tegning til Erik Brogaards nye gård i Højrup.

Kristen og Peder Skov i Højrup 1937.

SLÆGTER OG GÅRDE

Det er ingenlunde altid rigtigt, hvad der indenfor de enkelte slægter fortælles om deres første oprindelse. Det er blevet sagt om den første Basse i Højrup, at han hed således, fordi han havde været oppasser hos en oberst Basse. Sludder og vrøvl, bortset fra at obersten hed Erasmus Casimir von Bassen. Basse var jo et af egnens gode bondenavne, kendt helt tilbage i 1500'erne. Ja, en adelig væbner, slet og ret kaldt Basse i Smidstrup nævnes så tidligt som 1427. Men bonde var Peder Basse i Håstrup 1520 og nok fader til Lauge Basse i Velling 1579, hvis søn var Peder Lauridsen Basse. Både han og en søn blev udplyndret og lemlæstet i kejserkrigen 1629 - vel næppe den samme søn Peder Pedersen, der 1645 fæstede en gård i Sønder Vilstrup, hvor hans søn igen, også en Peder Pedersen, var fader til Hans Pedersen Basse i Højrup! Som altså ikke behøvede at låne sit gode danske navn af en tysk oberst. Der var blot så meget om sagen, at han var landdragon, da han 1709 fæstede gården i Højrup.

Og at gamle Hans Skov i Højrup ville vide, at denne første Basse

i Højrup havde haft en bror, Sivert, det bekræftes af gamle protokoller. Han var noget så umanerlig stærk. »Jo, a hår åltid håd en gud hukkommels', så de' æ ingen histårrier a fo'tæl'er. Det æ sandele' sand'!« Sådan sagde han den gamle »farbror«, Hans Pedersen Skovenborg Skov, han, der var født i 1838, men alligevel levede de tre fjerdedele af den tid, landboforeningen har bestået. Han døde først i 1935. Hele egnens slægtshistorie langt tilbage i tiden ville man i virkeligheden have kunnet skrive efter hans diktat. Det var jo da også kun hans tipoldefader, den Peder Skov i Børup, han fortalte om, og som drog op i det tyske med et kobbel heste, og blev henne! En datter kom til Højrup og blev opdraget her, og siden gift over på genbogården med Christen Jeppesen Basse, hvis ene søn skulle opnævnes efter den forsvundne morfar og blev døbt Peder Christensen Basse Skov. Han giftede sig ind på en anden gård i byen, og den har siden været ejet af fire led af hans lige mandslinje, Kristen Skov, Peder Skov, Kristen Skov og nu Hans Peder Skov. Han er tolvte generation efter hin Peder Basse i Håstrup 1520, som da også Søren Skov i Tolstrup og tillige Johannes Skov i Sønder Vilstrup. Hvad Basserne angår, så uddøde mandslinjen på Højrupgård med Christen Basse i 1922. Hans bror, Poul Basse i Herslev, var jo fader til Peder Basse, siden i Tårup, hvor nu Poul Johannes Basse er elvte led efter Peder Basse i Håstrup.

I henved halvfemte hundrede år kender man således bønder af denne slægt. Siden tilbage i den katolske tid har Peder Basses efterkommere mand efter mand, søn efter fader gennem 11-12 generationer drevet bondegårde på egnen.

Det er et billede på, hvor dybt rodfæstet i egnens muld dens bønder kan være, og hvordan tillige én og samme slægt kunne være knyttet til samme gård i århundreder. Hans Peder Skov er femte mandlige slægtled på sin gård, men på Højrupgård har slægten siddet i syv generationer, blot ikke mere den lige mandslinje. Anker Buhl Justesen er jo en dattersøn af den sidste Basse på gården. Og gårde, som går i arv til svigersøn eller -datter, må vel også omfattes af det i vore dage så stærkt brugte slægtsgårdsbegreb.

Alligevel må man ikke tro, at hveranden gård er en slægtsgård, ingeniunde. I Højrup, hvor de gamle slægter for blot en menneskealder siden sad på de fleste gårde, gælder dette nu kun de to nævnte, ja, og så da på sin vis Hans Hougårds. Fra Hans Ousens kone kom gården til hendes brordatter, Karen Skovenborg, Hans Hougårds mor. Hendes far skulle egentlig have heddet Griis som sin far. Det gamle

Slægtsstævne på Snoghøj i 1928. Det er medlemmer af en slægt, der i nyere tid næppe ville vedkende sig dens gode danske navn: Griis. Men som i nyeste tid er kommet på andre tanker. Det er kun ca. en trediedel af den store forsamling, billedet viser, blandt andet folk fra Højrup, Herslev, og Skærbæk. Men mange flere byer er repræsenteret.

slægtsnavn var blot ikke i kurs mere, nej, Hanne Thomsen fortalte om en ung mand, der gik på frierfødder hos Karen Skovenborg, men ikke fik hende, fordi han i et lidt overstadigt lune gryntede efter den gamle Griis! Så blev hun gift med Hans Hougård fra Erritsø.

Nu er det anderledes, Griisslægstens medlemmer har været samlet til stort stævne på Snoghøj.

Kristen Pagh's gård er oprindelig en parcel af Peder Christoffersens inde i byen, bygget til hans oldefar, og Haurballegård har været i slægtseje lige siden den blev udflyttet i 1772. Men også den er nu i handelen. Også på den anden side Elbodalen er der kun tale om enkelte slægtsgårde i nogen af byerne. Den første Juul på Juulminde i Skærbæk fæstede 1742, og Juul'er herfra har gårde både indensogns, ja indenbys, og udensogns, som Holger Juul og Hans Juul på Rugballe-gård. Fra Bredstrup kom Anker Juul til Buhlsminde i Sønder Vilstrup, som nu hans søn, Peder Laurits Juul har forpagtet. I Skærbæk er ellers Niels Pagh og Anders Peder Thuesen begge fjerde generation af samme slægt på deres gårde.

Erritsøslægterne, Holt, Hovgård, Elkjær, Fougård, Husted og Østergård sidder ikke mere på de gårde i byen, de har navn efter. I Kongsted har Kastaniely, Johannes Geertsens gård, været i familieeje siden 1782, og Hyllersgård, Holger Jepsens, helt tilbage til 1638. Også Spanggård må jo, trods sin oprindelse som fabrik, regnes med til slægtsgårdene. Familien Schwartz har da siddet der siden før 1880.

I et par hundrede år sad Ladegård'er på Palsgård i Trelde, og den første Aamand - Oemann - nævnes 1765. Gamle Treldeslægter var ellers Skytte og Ousen (Ougesen). Fra Trelde stammede da også Jens Ousen i Egum, hvis farfar blev gift ind på en gård der i byen, i slægts-eje tilbage til 1727, næsten lige så længe som Mads Thuesens gård. Fra Egum kom Thuesenavnet til Skærbæk og derfra til Taulov.

Bredstrupgård, sidst ejet af tre generationer Kring, har været ned-arvet i familien fra 1770, ligesom også Ballegård, den største gård i Pjedsted, for atter at gå hinsides dalen. Men i Brøndsted har samme slægt i henved 300 år været knyttet til Søren Madsen Krings gård.

Den første Breth kom til Skikballegård i 1782, da den første Quist allerede sad på Quistgård, mens Bregninggård kun kan tælle søn efter far i fire led: Jes Sørensen, Jakob Jessen, Jes Jakobsen og Jakob Jakobsen. Også Børkopgård var en længere årrække ejet af samme slægt.

Slægten Lomholt har jo sit navn efter gården i Vejlbysogn, hvor slægten har siddet fra »tidernes morgen«, men Hans Sørensen Lomholt for rundt regnet 100 år siden var den sidste Lomholt på stamgården. Allerede 1734 kom den første Lomholt fra Vejlbysogn til Velling, hvor hans sønnesøns søn siden byggede Haugård, sidst ejet af Hans Hansen Lomholt og sønnen, Holger Lomholt. Vellinggård har siden 1850 tilhørt tre generationer Elkjær, og Buhlsminde i Hvilsted har naturligvis navn af slægten. Men på Egeland har Aage Sørensens forfædre siddet i henved 200 år.

Helt tilbage til 1641 er navnet Buck nævnt i forbindelse med gårdmænd på Engsletgård i Håstrup, og Mette, Hans Peter Hansens datter og Martin Nielsens kone, på Løvballegård stammer fra den Mikkelt Hermansen, som overtog gården 1783.

I henved halvandethundrede år har der siddet Hviid'er - på Hviidshøj - og Koed'er i Tyvkær, og selv om Henrik Buhl i Skærup kun er den anden Buhl på Haulund, har hans forfædre haft gården siden 1757. Og Svend Ravn har sine aner på gården endnu længere tilbage, for øvrigt også mænd, som var opdrættere, men af jyske hingste, Poul Mortensen og Martin Poulsen.

De Brøndsted gårdmandsfolk udgjorde sidst i 1800'erne en fast sammensvejet enhed, der i fællesskab tog på længere og kortere udflugter. Her er den statelige forsamling fotograferet på en Vejletur 1875.

Som Ravnslægten er også Buhlslægten gammel og udbredt på egnen. Også i Vilstrup findes jo et Buhlsminde, der siden 1660 er gået fra slægtning til slægtning, sidst fra Anker Juul til sønnen Peder Laurids. De to brødre Peder og Jakob Pedersens gårde har i henved halvandet hundrede år været i slægtseje. Og i Skovgårde er den gård, som nu slægten Konradsen har haft i tre generationer, sammenlagt af to gårde, begge hver for sig gået i arv i 300 år. Mens Christian Poulsens gård er arvet fra fader til søn i syv generationer, den første var Poul Nielsen Griis, der døde i 1723.

Mon det var ikke de fleste af egnens »slægtsgårde«, og tillige mange af de gamle slægter med de karakteristiske slægtsnavne. Også Thuesen og Gydesen må jo allerede i ældre tid betragtes som sådanne. Og så er der jo slægten Sørensen. Slægten Abraham Sørensen kunne man kalde den. Når patriarknavnet bruges så tit på denne egn, er det, fordi en gårdmand i Egum for et par hundrede år siden kaldte tre sønner af sin talrige børneflokk Abraham, Isak og Jakob.

Abrahamnavnet var nok det mest sejlivede. Og de to fætre Abraham Sørensen, henholdsvis i Håstrup og Pjedsted, har jo i vore dage

gjort sig bekendt for deres indsats for kvægavlen. Også andre navne på de sidste sider forekommer foran i bogen, båret af dygtige landmænd, fremtrædende medlemmer af landboforeningen. Men egnen er dog også tilført nyt blod, mænd fra andre jyske egne, eller fra øerne, navnlig Fyn. Også adskillige af dem var dygtige landmænd, fremfor alle kammerråden på Henneberg Ladegård, hvis søn og sønnesøn siden har ejet gården. Og der var andre fynboer, som Munch, Taulovgård, Nielsen, Follerupgård, og Frederiksen i Follerup, P. Nielsen Larsen i Børup og Christian Rasmussen i Tårup.

Fra Sønderjylland kom Peter Jessen i Skærbæk og tidligere Nikolaj Poulsen Sønniksen, som oprettede Follerupgård. Selv en Manøbo har fæstet rod her, Niels Nielsen i Højrup, hvor to andre gårdmænd stammer fra vesten, Christian Fromberg fra Skern og Erik Brogaard, ja, sidstnævnte dog kun hvad afstamningen angår. Hans fader var jo den mangeårige mejeribestyrer Jakob Brogaard på Kildevæld mejeri.

Vestfra var også hans forgænger, Kristen Søndergård, men dennes næstformand Rasmus Nielsen fra Århusegnen, som det fremgår af portrætgalleriet herefter, hvor formænd og næstformænd ses, og andre af egens mænd, kåret til at lede foreningens arbejde.

Nye tider medførte ændrede omgangsformer. Man samledes nu ikke blot i gildesgård, også i forsamlingshuset, både til oplysning og fest. Det er arrangører og optrædende af en bazar i Taulov, her vises. Bemærk den ungdommelige jæger til venstre, landboforeningens nuværende formand.

Bestyrelsen i jubilæumsåret. — Første række fra venstre: Ove Buhl, Anelyst, Vejlbj, formand for planteavlssudvalget, Jakob Jakobsen, Bregninggård, H. Kjær Poulsen, Kjærsgård, næstformand, Erik Brogård, Højrups Ladegård, formand, Jobs. Geertsen, Kastaniely, Kongsted, formand for Ungdomsudvalget, Svend Petersen, Børkopgård, fabrikant Fr. Studstrup, Fredericia.

Anden række fra venstre: Erik Lucht-Pedersen, Sdr. Vilstrup, Karl Kiel, Erritsø, Jens Bendix Kragh, Erritsø, O. P. Jørgensen, Gertrudsminde, Håstrup, Thomas Nielsen, Fruetofte, Pjedsted, Ebbe Foged, Børup, Aage Subr, Børup Skovgård, Th. Voss, Prangervejen, Aage Jensen, Bakkegård, Gårslev.

Tredie række fra venstre: H. Lykke Jensen, Brøndsted, N. Just Bjerre, Smidstrup, Jens Sterndorff Hansen, Tolstrup, H. J. Rasmussen, Fredericia, Frands W. Nielsen, Stoustrupgård, Henrik Buhl, Skærup, Alfred Lange, Herslev, konsulent Aksel Sørensen, Vagn Favrholt, Treldegård.

DE KÅRNE MÆND

Den første formand for Elbo Herreds Landboforening, P. Holt, Sandal, blev som nævnt 1875 afløst af H. F. Hansen, Henneberg Ladegård, der sad til sin død 1897, efterfulgt af N. Møller Nielsen, Møllersminde, Pjedsted.

Efter udskillelsen af Børkop og Fredericia Omegns Landbrugsforening blev dens første formand Jens Lomholt, Anelyst, som fratrådte allerede 1888, og Jens Ousen, Egum, blev valgt i stedet, ikke før 1907

afløst af Søren Sørensen, Follerup. Næstformand var Jørgen Christensen, Tolstrup, til 1902, og N. Markussen Linnet, Vejlbjergård, til 1911. Linnet havde været sekretær og kasserer efter lærer Mortensen og blev selv 1892 afløst af lærer J. J. Ravn, Egum, der sad indtil og efter sammenslutningen i 1911.

På forslag af N. M. Nielsen, Møllersminde, formanden for Elbo Herreds Landboforening, der som den ældste af de to foreningsformænd ledede det stiftende møde den 13. marts 1911, blev den hidtidige formand for Børkop og Fredericia Omegns Landbrugsforening, Søren Sørensen, Follerup, valgt som den første leder af Fredericia og Omegns Landboforening. Samtidig blev S. Lassen Jensen, Vejlbjerg, næstformand og lærer J. J. Ravn, Stoustrup, sekretær og kasserer. Da formanden i marts 1914 ikke ønskede at modtage genvalg, blev A. Frederiksen, Follerup, valgt i hans sted, og næstformanden, som også havde ønsket at træde tilbage, blev erstattet med sognefoged K. M. Henriksen, Håstrup. S. Lassen Jensen blev imidlertid atter næstformand i 1926, da Frederiksen ønskede at fratræde, og blev efterfulgt som formand af branddirektør J. P. Schwartz, Spangsgård, der også sad så længe, som han selv ville. Nemlig til marts 1941, da han blev efterfulgt af Kristen Søndergård, Børkop, mens Rasmus Nielsen, Stoustrupgård, blev næstformand. Begge trak sig tilbage i november 1954 og blev afløst af Erik Brogaard, Højrup, som formand og Hans Kjær Poulsen, Kjærsgård, som næstformand.

Da lærer J. J. Ravn i 1923 efter eget ønske var fratrædt som sekretær og kasserer, blev han afløst af konsulent M. Olsen, der siden 1903 havde været konsulent for Fællesledelsen og fra 1907 tilknyttet landboforeningen som planteavlskonsulent, og nu varetog hvervet som sekretær og kasserer igennem mere end 25 år. 1949, den 10. december, førte han sidste gang forhandlingsprotokollen, og derefter blev hans hverv overtaget af den nye konsulent Aksel Sørensen, ansat 1946.

En kort overgang, fra januar 1945 til oktober 1946, var den tidligere landbrugslærer Arntoft foreningens planteavlskonsulent.

På generalforsamlingen 1950 blev »konsulenten« som sin forgænger i embedet som sekretær og kasserer udnævnt til æresmedlem af foreningen. Æresmedlemmer blev efterhånden også de afgåede formænd, i sidste omgang dog både formanden og næstformanden.

I det efterfølgende portrætgalleri er afbildet formænd, næstformænd, sekretærer, konsulenter, udvalgsformænd, samt formænd for institutioner med nær tilknytning til landboforeningen. Erik Brogaard er siden 1955 også formand for Fredericiaegnens Kvægavlsforening.

Peder Jepsen Holt,
f. 1829 i Erritsø. Ejer af Sandal til 1916, d. 1916. Var Stifter af Elbo Herreds Ldbf. Formand 1861-75.

Hans Frederik Hansen,
f. 1832 i Rønninge. Forp. Henneberg Ladegd. 1869-97, d. 1897. Form. f. Elbo Herreds Ldbf. 1875-97.

Niels Møller Nielsen,
f. 1850 Møllersminde, Ejer 1883-1917, - Hermansminde til 1905. Form. for Elbo Herreds Ldbf. 1897-1911.

Jens Pedersen Ousen,
f. 1844 Egum. Ejer Egumgaard 1875-1907, d. 1907. Form. f. Børkop og Freder. Omegns Ldbf. 1888-1907.

Søren Sørensen,
f. 1858 St. Velling. Ejer Bolleg., Follerup, 1889-1943, d. 1943. Form. f. Børk. og O. L. 1907-11, Fr. O. 1911-14.

Carl Alb. Frederiksen,
f. 1876 Brenderup. Forp. Kirstinclund i Follerup 1912-22, ejer 1922-48, d. 1948. Fmd. f. Fr. o. O. Lf. 1914-26.

Johan Poul Schwartz,
f. 1878 på Spanggaard. Ejer 1905-58, d. 1958. Formand for Fredericia og Omegns Landboforening 1926-41.

Kristen Søndergaard,
f. 1889 i Borbjerg. Ejer af gd. i Børkop skov fra 1916. Form. f. planteavlsludvalget 1935-41. Form. 1941-54.

Erik Brogaard,
f. 1900 Kildev. mej., Højrup. Best. Karlsøj, Kgs. Lyngby, 1927-38. Ejer Højrup Ladegd. f. 1932. Form. f. 1954.

Niels Markussen Linnet
f. 1852 Skærup. Ejer Vejlbysgaard 1882-1919, d. 1929. Sekr. o. kass. Børk. og Fr. O. L. 1889-92. Næstf. 1902-11.

Søren Lassen Jensen,
f. 1865 Trelde. Ejer Fredenslund, Vejlbys, 1898-1936, d. 1937. Næstform. 1911-13, 1926-37.

Kristen M. Henriksen,
f. 1857 på Sognefogedgården i Hastrup. Ejer 1884-1913. Næstformand 1913-26.

Abraham Kring,
f. 1895 på Kjærsgaard. Ejer af Petersminde, Hastrup, fra 1924. Næstformand 1938-41.

Rasmus Nielsen,
f. 1884 Stensgaard, Tilst. Ejer af Peterslund, Løgten, 1910-15, Stoustr.gd. 1916-56. Næstformand 1941-54.

Hans Kjær Poulsen,
f. 1914 på Lykkeskovgaard, Hastrup. Ejer af Kjærsgd. fra 1939. Næstformand fra 1954.

Jens Jensen Ravn,
f. 1860 Klattr. Lærer Egum-Stoustrup 1890-1915. Sekr. og kass. Børk. o. O. L. 1892-1911, Fr. og O. L. 1911-23.

Marinus Olsen,
f. 1878 Dr.lund. Ej. Dalsgd., Højrup, 1908-20. Kons. f. Børk. o. Fr. O. L. o. Fr. o. O. L. 1907-46. Skr.-ks. 1923-49.

Aksel Sørensen,
f. 1911 i Udby. Konsulent i Ry 1943-46, i Fr. Omegn's Landbof. fra 1946, for fællesledelsen fra 1952.

Søren Abrah. Sørensen,
f. 1859 Kjærsgd. Ejer Toft-
høj, Ll. Velling, 1882-1925,
d. 1943. Form. f. pl.avlsudv.
1912-16, fæll.led. 1916-20.

Hans Peter Rasmussen,
f. 1865 på Birgittesminde,
Taulov. Ejer til 1926, d.
1950. Formand for plante-
avlsudvalget 1916-22.

Jens Dons,
f. 1884 på Skovgaard, Sdr.
Vilstrup. Ejer 1920-58, d.
1958. Formand for plante-
avlsudvalget 1922-35.

Peder Damgaard,
f. 1908 Lilballe. Ejer Ande-
strupgd. 1930-38, Stendals-
gaard fra 1938. Formand f.
planteavlsudvalget 1941-55.

Ove Buhl,
f. 1906 Bregning Østergd.
Ejer Kirketoft, Gauerlund,
1933-45, Anelyst f. 1945.
Form. f. pl.avlsudv. f. 1955.

Anders Andersen,
f. 1893 Skovbølling, Pjed-
sted. Ejer fra 1931. Form.
for ungdomsudv. 1935-44,
for fællesledelsen 1949-59.

Børge Frederik Møller,
f. 1908 Østerlars. Ejer Vit-
tinggd., N. Broby 1933-39.
Insp. på Nebbegd. fra 1939.
Fmd. f. ungd.udv. 1944-50.

Enevold Sørensen,
f. 1915 Eisenballegd. Ejer
fra 1944 og forp. af Skan-
derup Nørgaard fra 1958.
Fmd. f. ungd.udv. 1950-54.

Johannes Geertsen,
f. 1912 Kastaniely, Kong-
sted. Ejer fra 1949. For-
mand for ungdomsudvalget
fra 1954.

Jens Haurballe,
f. 1842 Haurballegd. Ejer
1864-1918, d. 1920. For-
mand for Fredericiakredsens
fællesledelse 1914-20.

Jens Thuesen,
f. 1862 på Elisabethsminde.
Ejer gd. Taulov 1890-1910,
Taulovgd. 1910-37, d. 1937.
Form. f. fællesled. 1920-34.

Anders Daugaard,
f. 1876 på Vilstrupgaard.
Ejer 1904-50. Formand for
Fredericiakredsens fællesled.
1934-40.

Abraham Sørensen,
f. 1886 Toftthøj, Ll. Velling.
Ejer Elkj.gd., Starup, 1910-
13 og af Nørlund 1913-60.
Form. f. fællesled. 1940-49.

Vagn Favrholt,
f. 1914 på Skødebjerg Ny-
gaard, Vorbasse. Forp. Trel-
degaard 1948-55, ejer 1955.
Form. f. fællesled. fra 1959.

Abraham Sørensen,
f. 1888 Karensdal. Ejer af
Høghøjgd., Pjedst. fra 1913.
Formand for Fredericiaegn.
Kvægavlforening 1939-55.

Anna Favrholt,
Treldegaard.
Første formand for Frederi-
ciaegnens Husholdningsfor-
ening, stiftet 1936.

Johanne Jakobsen,
født på Bregninggaard.
Formand for Fredericiaegn-
ens Husholdningsforening
fra 1946.

Thomas Nielsen,
f. 1915 Gaarslev. Ejer Høj-
tofte 1941-45, Fruetoft fra
1945. Form. for Fredericia-
egn. svinekontrollforening.

Elbodalen og Lillestrand.

Geodætisk Institut, eneret.

DE SIDSTE 100 ÅR

Som udgang nogle få spredte bemærkninger om den almindelige udvikling for at supplere, hvad foran er sagt om den landbrugsmæssige.

Teknikken har fejret store triumfer. Se luftfotografiet herover. Lodret taget! Et nøjagtigt kort over egnen ved Lillestrand, Rands og Nebbegård, Brøndsted og Pjedsted og Bredstrup osv. Det kunne man ikke have gjort for 100 år siden. Men herredømmet over luften rummer andre perspektiver end de fredelige.

Trods alt var 64 legeværk mod nutidens totale krige førelse. Som Ludvig Olsen fortalte om den dag, den 8. marts, prøjserne trængte ind imod Fredericia, og kom fra Haurballepasset op gennem Svindal. De

Pjedsted, javist, men det er Gammel Pjedsted, ikke stationsbyen, nej, endnu en gammeldags samlet landsby med sognekirken til højre. Bebyggelsen og især vejene er dog moderniseret.

danske skyttekæde trak sig tilbage, og fjenden trængte frem. Geværskuddene knaldede fra hegn mod hegn. Indtil det med eet blev stille. Jo, det var min bror Hans, som Ludvig Olsen sagde. Han var jo en knægt på en 14 år og var kommet imellem skyttekæderne - så holdt man fra begge sider inde, til drengen var kommet i sikkerhed!

Krigen forvoldte ellers ikke store materielle ødelæggelser her på egnen, udenfor fæstningen ialtfald. Den blev som i 49 bombarderet. Og den 6. juli 64 var Frederits besat af fjenden, overgivet uden kamp. »Store Jens« blev alligevel bekranset - af østrigerne, der reddede monumentet, som prøjserne ville have ødelagt. Så det kunne let tilgives »spidsbenene«, at de lavede bivuakbål af pælene, som markerede den ny banelinje.

Der var anlagt nye chausseer i denne egn, mere snorrette end de gamle krogede landeveje, da banen kom, indviet i 1866. Først skulle der ingen station være i Taulov, men ved Tårup, og derfra en sidebane til Snoghøj, det gamle færgested. Men selve Orla Lehmann fik overfarten flyttet til Fredericia-Strib. Med den tids hjælpemidler var det et kæmpearbejde at føre banen gennem skovene ved Vejle fjord.

Taulov stationsby, først opstået ved stationen og bondebyen, her hinsides banen. Men den nyere bebyggelse lader hånt om banen og trækker op mod kirken. Til højre et af den ny tids anlæg: sportspladsen.

Først var der kun de to landstationer, Børkop og Taulov. Pjedsted og Bregning kom senere til. Og så voksede stationsbyerne op, Børkop som den største, selvom der i nyere tid også er sket en vis udvikling i de andre, i Bregning især på grund af den Kellerske åndssvageanstalt, opført 1898-01. Dampskibsbroen ved Bregning blev anlagt som led i fjordtrafikken med de små Vejledampere, der naturligvis også anløber broen nedenfor Munkebjerg, det skønne sted, der ligeledes blev »opdaget« ved banelæggene og hotellet bygget 1879.

Munkebjergskovene er som de andre indenfor Trekanten i bedre drift end for 100 år siden, takket være Vejle Amts Skovdyrkningsforening, den første i sin art, stiftet 1904.

I Børkop blev Indre Missions Folkehøjskole bygget 1889. Som Jens Holt, indremissionæren i Taulov, skrev i sine erindringer, var det først i pastor Davidsens tid, at »basunen begyndte at give en tydelig lyd«, og vækkelsen begyndte. Missionens formand, Vilhelm Kold, var siden en kort årrække sognepræst i Taulov, og Taulov »ny missionshus« ved Kolding-Snoghøj landevej er det pynteligste af egnens mange. Ældre på egnen er dog den grundtvigske bevægelse. Hans Rosendal

Fredericia vold, tidligere den absolutte grænse for bebyggelsen, ligger nu midt i denne. I forgrunden byens ny isfri havn med de store oliebeholdere.

oprettede Vinding Folkehøjskole allerede i 1867. Forsamlingshusene er fra en noget senere tid. Da Gårslev mejeri blev bygget 1887, skrev Folketidende, at i forsamlingsalen dér kunne man da holde møder, hvis myndighederne lukkede skolerne. Mejerierne med de høje fabrikskorstene var et nyt og iøjnefaldende element i bebyggelsen på landet.

En høj skorsten findes også på Landerupgård, fra 1874 en filial af Flakkebjerg, men nu et skolehjem i mere human ånd end i justitsrådets tid. Lærerne i nutidens folkeskole bruger jo heller ikke tampen som forhen, selvom undervisningen endnu flere steder foregår i de gamle rytterskoler, dog i udvidet skikkelse. Men nye centralskoler er oprettet eller på vej. I Taulov er der endda realskole. Før var der kun den private i Børkop.

Præsterne var længe de eneste studerede personer i sognene. Siden er lægerne kommet til, og dyrlægerne da ikke at forglemme i denne forbindelse. »I formiddag har jeg tjent 7 kr. rent ud. Når bare hver dag endda var således«, skrev den unge K. K. Frederiksen, da han i februar 1900 havde nedsat sig som den første dyrlæge i Taulov, »det er vistnok velhavende folk allesammen her omkring. - Når jeg i fremtiden kan vinde terræn her, så kan her nok blive en ordentlig praksis«. Eg-

Skærbækværket set med den nye funktionærby til venstre og selve Skærbæk bondeby til højre. Nedenfor fiskerihavnen, anlagt i 1919 ved fiskerbyen.

nens første dyrlæger boede inde i byen, selv N. P. Ousen fra Egum, død 1899. Men fra 1874 var der dyrlæge i Smidstrup, den første endda den internationalt kendte J. J. Schmidt med kuren mod kælvningsfeberen. Han flyttede 1885 til Kolding, byttede med Rasmus Mortensen, »lille Mortensen«, altså ikke typen på den gammeldags robuste dyrlæge, men en af dem, der, fra 1892 i Fredericia, har praktiseret længst på egnen, nemlig 1885-1926, længere end Frederiksen i Taulov 1900-30, men knap så længe som Madsen i Børkop 1890-1934. Alle tre var de fødte fynboer. Jyde er derimod J. B. Bech, der ganske vist kun praktiserede 1917-40, men siden har været stadsdyrlæge i Fredericia.

Fredericia by er ikke så præget af landbruget som forhen. Kun få avlsbrugergårde er tilbage inde i byen, og mange af de udflyttede har måttet vige for enten den udstrakte villabebyggelse eller militære anlæg. Byen selv er endelig vågnet af sin tornerosesøvn og har fået den længe savnede havn, som man venter sig meget af i det lange løb.

Et tegn på det gode forhold mellem land og by er bogstavelig taget elektricitetsforsyningen. At Fredericia kommune stadig leverer elektricitet til oplandet er et ret enestående forhold, og Fredericia har også andel i det kæmpeværk, som er placeret i Skærbæk kohave,

I bilernes tid fik den private færgerute ved Snoghøj en renæssance. Og nu søger trafikken jo atter over her, ad Lillebæltsbroen, fuldendt 1935.

hvor Christian IV i sin tid planlagde at anlægge byen selv. Den sydøstjyske samleskinne, populært Skærbækværket, er anlagt i samarbejde mellem Fredericia, Kolding, Vejle og Horsens med deres oplandskredse som et fælles produktionsanlæg. Et i sig selv grandios og imponerende udslag af teknisk snille, blot til liden både for egnens landskabelige skønhed, et slag midt i dens yndefulde ansigt! Hvad nyttede det så at frede udsigten fra Gudsøbanken?

Et andet teknisk mesterværk, Lillebæltsbroen, falder bedre til i landskabsbilledet, og trafikken søger igen den gamle vej over Melfarsund. Ikke tilfreds hermed kræver den endnu en bro og en ny motorvej. Vil denne nu tromle sig frem og ødelægge nye skønhedsværdier?

Skal det blive til vej og bebyggelse altsammen? Kast igen et blik på luftbilledet foran. Hverken veje eller baner dominerer helhedsindtrykket, nej det er markernes tavle, den gode danske bondejord, hvor der stadig »vokser korn og græs, som i en anden god egn af landet«.

Men det er også en egn, hvor man har forstået at følge med tiden, og hvor *Fredericia og Omegns Landboforening* stadig søger at følge den for 100 år siden fremsatte virksomhedsplan og arbejder for såvel »landvæsenets som oplysningens fremme«.

OM BOGENS BILLEDER

Det er under indsamlingen af billedstoffet desværre konstateret, at de billeder af avlsdyr, der for 30-40 år siden endnu hang i glas og ramme rundt om på gårdene, ikke eksisterer mere, vel simpelthen er smidt væk ved moderniseringen af de gamle interiører. På de stedlige museer har man næppe haft øje for værdien af også dette billedstof.

Man må altså være desto mere taknemlig for de relativt få billeder, der stammer fra egnens landbohjem.

Alt i alt er billedmateriale velvilligst stillet til rådighed af nedennævnte institutioner og enkeltpersoner:

Det kgl. bibliotek: S. 39, 45, 51, 55, 57, 58, 77, 82, 83, 85, 174. Kunstmuseet, København, 73, 80. Landbohøjskolen (amanuensis Ibsen) 115, 117, og dens bibliotek 113. Matrikelarkivet 65, 67. Nationalmuseet 14, 21, 22, 28, 31, 79, 172, 176, 177. Rigsarkivet 35. Statens kunsthist. fotografisaml. 109. - Dansk belgisk Hesteavl (konsulent Holger Hansen) 125, 126, 127. Fredericia Dagblad (red. Nygaard) 89, 128, 153. Fredericia Museum 93. - Erik Brogaard, Højrup, 146, 186. Johs. Geertsen, Kongsted, 124, 159. N. Thom. Haar, Boaltsminde, 129. Slagterm. Charl. Hansen, Børkop, 71. Viggo Hansen, Hennebg. Ladegård, 138, 139. H. P. Henriksen, Erritsø, 130. Hans Hougaard, Højrup, 183. Jak. Jakobsen, Bregninggård, 144. Martin Jensen, Trelde, 171. Krogh, Trelde, 178. Magnus Lauritsen, Fredericia, og tandlæge Chr. Lauritsen, Kbhvn., 120, 173. Mogens Lebech, Rødovre, 131. Fru Kring Madsen, Brøndsted, 94, 95, 162. Helvig og Rasmus Nielsen, Vejle, 92, 119. Sv. Petersen, Børkopgård, 164. Børge Quist, Korsdalsgård, 179. Villy Sørensen, Håstrup, 75. N. Troelsen, Håstrup, 155.

Billederne til portrætgalleriet er fremskaffet af de afbildede eller deres pårørende.

Fra bøger er hentet enkelte billeder, nemlig fra Beretn. om 8. danske landmandsforsaml. 114, fra stambøgerne 116, 141, 145, 149, 150, 158, 165, fra Ugeskrift for Landvæsen 1874 172, fra Wilse: Fridericia 104.

Luftfotos er leveret fra Fredericia Luftfoto 179, Geodætisk institut 193 og Sylvest Jensen, Hillerød, 194-198.

Billederne 7, 9, 11, 13, 17, 23, 29, 37, 43, 59, 61, 68, 81, 99, 100, 103, 105, 106, 107, 110, 111, 122, 132, 133, 137, 143, 157, 163, 167, 168, 169, 175, 180, 181 skyldes optagelser 1937-1959 af Mogens Lebech.

- OG OM KILDESTOFFET

Til de indledende *historiske afsnit*, s. 9-80, er foruden forfatterens egne optegnelser til egnens historie, benyttet de forsk. lokalhistoriske skrifter som H. P. Bertelsen: *Eltang*, N. Bjert og S. Vilstrup *Sogne*, P. Eliassen: *Historiske Strejftog i Kolding og Omegn*, J. J. Ravn: *Herslev og Viuf Sogne*, og samme: *Sognene i Holmans og Elbo Herreder*. Til oplysningerne om Fredericia er især benyttet *Danske Atlas*, Wilse: *Fridericia 1767* og Hugo Matthiessens bøger om byen. Videre henvises til Gr. Begtrup: *Agerdyrkningens Tilstand i Nørre-Jyl-*

land 1808, C. Dalgas: Veile Amt 1826, og Vejle Amts Aarbøger, navnlig P. Eliassen: Fra Indherrederne 1914: 109-181, Kolding Rytterdistrikt 1915: 105-109, Fra Hans de Hoffmans Dage 1906: 77-110, Mogens Lebech: Taulov Kirke 1928: 71-93, Taulov. En sognehistorisk Skitse 1930, H. F. Riegels: Minder fra Snoghøj 1912: 125-46, samt artikler i Jyske Samlinger, O. Nielsen: Herregaarde paa Koldingegnen VI 1-38, Mogens Lebech: I et jysk Rytterdistrikt 1681 4 V 517-536 og Af Elbo Herreds Historie 4 VI 201-41. Se også Mogens Lebechs monografier af Nebbegård og Ødstedgård i Danske Slotte og Herregårde, Ny. Række Bd. III.

Til afsnittene s. 81-180 er foruden de almindelige landbrugshistoriske værker benyttet forskelligt mere lokalpræget materiale.

Til afsnittene om *foreningen og dyrskuerne*, s. 81-98, er foruden det ældre jubilæumsskrift, M. Olsen: Fredericiaegnens Landboforeninger 1860-1935, og forhandlingsprotokollen især benyttet lokale aviser.

Til afsnittene om *grundforbedring og planteavl*, s. 99-110, er foruden Begtrup og Dalgas, benyttet især I. B. Krarup: Landbrugets Udvikl. i Danmark, bd. I med tillæg, statistisk materiale fra Rigsarkivet og Statistisk Departement samt konsulentberetninger.

Til afsnittene om *husdyravlen*, s. 111-68, er foruden de almindelige fremstillinger af husdyrbrugets historie og stambøger mv. benyttet vedk. *hesteavl*, s. 111-32, utrykte stuttesbesigtelser 1795-1842 i Rigsarkivet, J. V. Neergaard: Hesteavlens sørgelige Forfald i Danmark o. a. af hans polemiske skrifter. Maa- nedsskrift for Hesteavl 1831-32 (Riegels), Adams Atlas om det Augustenb. Stutteri, G. C. With: Rapporter over Stutterierne 1852-60, Stutterikommissionens Virksomhed 1862-76. F. L. Torp: Stutterikommissionens Virksomhed 1879-1885, Statsdyrskuekommissionens Virksomhed 1888 ff, De samvirkende jyske Hesteavlforeninger 1886 ff, J. J. Jensen: Undersøgelser om præmierede Hingstes Afkom 1882-84, Foreningen for belgisk Hesteavl i Jylland 1925-1950, artikler i Dansk Belgisk Hesteavl 1957-58, Den islandske Hest 1906 ff, m. m., vedr. *kvægavl*, s. 133-56, H. Clausager: Det jydsk Kvægbrugs Hist. 1907, A. Appel og Mørkeberg: Kvægbrugets Udvikling 1889, Ugeskr. f. Landmd. 1876 II 535 (Prosch), Stambog over Korthornsbesætn. paa Henneberg Ladegaard 1891, Ugeskr. 1897, Fællesledelsens forhandlingsprotok. 1903 ff, Kvægavl i Jylland 1909-46, Beretn. fra Fredericiaegnens Fællesledelse 1846 ff, Fredericiaegnens Kvægavlforen.s forhandlingsprotok. 1939 ff, m. m., vedr. *svineavl*, s. 157-62, E. Viborg: Veiledn. til Svinets Behandling 1804, P. A. Mørkeberg: Om Svineavlens Ledelse 1901, Fr. Ibsen: Die Entwicklung der Schweinezucht in Dänemark 1907, O. Tvede: Landsudvalget for Svineavlens Ledelse 1956, P. Eliassen: Andels-Svineslageriet i Kolding 1888-1913, Stambog og Salgsprotok. for centret i Kongsted, og vedr. *fåre- og gedevlen*, s. 163-68, Vejle Amts Landboforen. gennem 100 Aar, L. E. Grandjean: Dansk Faarehold 1941, B. A. Duurloo og A. P. Larsen: Om Gedehold i Danmark 1892, O. P. Pyndt: Gedeavl og Gedehold 1919.

Til afsnittet om *redskaber og maskiner*, s. 169-74, er foruden Dalgas benyttet Henrik Ussing: Minder fra Erritsø, Krarup: Landbrugets Udvikling I m. Tillæg, Diverse maskinkataloger ca. 1900, meddelelser fra Abr. Sørensen, Håstrup, og smedemester Jens Sørensen, Taulov, m. m.

Til afsnittet om *bygningerne*, s. 175-180, er benyttet Ussing: Minder, H. Zangenberg: Gamle danske Bøndergaarde, Axel Steensberg: Den danske Bondegaard.

Til afsnittet om *slægterne*, s. 181-186, er foruden de forannævnte skrifter af J. J. Ravn benyttet forfatterens egne optegnelser og mundtlige meddelelser af især Hanne Thomsen og Hans Skov, Højrup.

Til afsnittet om *bestyrelsen*, s. 187-192, er benyttet jubilæumsskrift 1935 og forhandlingsprotokol.

Til afsnittet om de *sidste 100 år*, s. 193-98, er som det fremgår bl. a. brugt mundtlige meddelelser fra Ludvig Olesen, hvem forfatterens tak ikke kan nå, så lidt som Hans Skov og Hanne Thomsen. Fortiden fik mæle gennem deres fortællinger og kom nutiden nær.

Hans Skov i Højrup.

INDHOLD

	Side
Forord	5
Mellem bælt og fjord	7
Under krone, kirke og adelstand	9
De store mageskifter	23
Kongens fri enemærker i krig og fred	29
Koldinghus rytterdistrikt	43
De Koldinghus amts selvejere	59
En forening blev to, som atter blev en	81
Den årlige parade	89
Landvinding og anden grundforbedring	99
Kornet, græsset og roerne	105
Fra jyde til belgier	111
De røde køer i de grønne enge	133
Tilbage til landracen	157
Får og geder	163
Fra høleen til mejetærskeren	169
Fra strå og ler til asbest og cement	175
Slægter og gårde	181
De kårne mænd	187
De sidste 100 år	193
Om bogens billeder - og om billedstoffet	199

Mogens Lebech: Mellem bælt og fjord, er udgivet i anledning af Fredericia og Omegns Landboforenings 100 årsdag 16. februar 1960. Den er trykt hos Konrad Jørgensens Bogtrykkeri A/S, Kolding. Skriften er 11 punkt Linotype Garamond. Papiret kunstrykpapir fra A/S De forenede Papirfabrikker. Klicheer fra F. Hendriksens Reproduktions-Atelier, København. Billedet på omslaget er - som iøvrigt et stort antal af bogens billeder - udført efter fotografi af Mogens Lebech.